

**БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ**

Лукіяничук А.М.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА
РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО КВАЛІФІКОВАНОГО
РОБІТНИКА**

*Навчально-методичний посібник до навчального модуля
«Педагогічний менеджмент і психологія професійної діяльності»*

м. Біла Церква – 2020

УДК 159.922

ББК 88.4

Л 84

Рецензенти:

Торба Н.Г., кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту БІНПО;

Стаднік Н.В., кандидат педагогічних наук, викладач психолого-педагогічних дисциплін ВНЗ КОР «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж», м. Біла Церква.

Л-84 *Лукіяничук А.М.* Психологічні основи професійного становлення та розвитку особистості майбутнього кваліфікованого робітника: навчально-методичний посібник.. Вид 2-ге, поробл. доповн, Біла Церква : БІНПО, 2020. 139 с.

У навчально-методичному посібнику розкрито важливі вікові аспекти розвитку особистості та професійного становлення майбутнього кваліфікованого робітника. Структура навчально-методичного посібника відповідає структурі робочої навчальної програми та є частиною інформаційного ресурсу для самостійної роботи до змістових модулів 2.1 «Психологічні засади професійної діяльності» та 2.2. «Психологія особистості» навчального модуля 2 «Педагогічний менеджмент і психологія професійної діяльності»

У теоретичному розділі посібника викладено основні поняття розвитку особистості відповідно вікових категорій, а саме підліткового та юнацького віку. Висвітлено питання свідомості та самосвідомості, як базових компонентів розвитку особистості, професійної ідентичності, описано професійне становлення майбутнього кваліфікованого робітника, структура професійного становлення та основні його складові: мотивація та побудова кар'єри. У практичній частині автор надає методичні рекомендації застосування методів діагностики особистості учнів та методичні рекомендації щодо використання корекційних вправ та ігор під час виховних заходів. Зразки та додаткові матеріали описаних елементів поміщено у додатках. За своєю структурою посібник має питання для самоконтролю, а також тести для самоперевірки знань та глосарій.

Навчально-методичний посібник адресований педагогічним працівникам професійно-технічних навчальних закладів, психологам. Стане в нагоді методистам, керівникам професійних навчальних закладів, а також персоналу, який залучається до професійного навчання на виробництві.

Рекомендовано до друку науково-методичною радою БІНПО,

протокол №1 від «28» січня 2020 р

©Лукіяничук А.М., 2020

©БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2020

Зміст

Вступ	8
1. Психологічні засади розвитку особистості в освітньому середовищі ЗП(ПТ)О	10
1.1. Основні психологічні аспекти розвитку особистості	10
1.1.1. Підлітковий вік (14-15 років - 1-й, 2-й курс)	10
1.1.2. Юнацький вік (16-18 років - 3-й, 4-й курс)	20
1.2. Свідомість та самосвідомість у структурі особистості	25
1.3. Професійна ідентичність у розвитку особистості майбутнього кваліфікованого робітника	42
2. Професійне становлення майбутнього кваліфікованого робітника	46
2.1. Професійне становлення та його складові	46
2.2. Мотивація професійного становлення суб'єкта освітнього процесу у закладі професійної (професійно-технічної) освіти	50
2.3. Побудова кар'єри в умовах сучасного ринку праці	61
3. Методичні рекомендації щодо створення умов професійного становлення та розвитку особистості майбутнього кваліфікованого робітника	68
3.1. Рекомендації щодо застосування методів діагностики особистості здобувача освіти у ЗП(ПТ)О	68
3.2. Методичні рекомендації щодо використання корекційних вправ та ігор під час виховних заходів	74
Використані джерела	78
Тести для самоконтролю	83
Глосарій	88
Додатки	
Додаток А. Карта спостережень	100
Додаток Б. Анкети для визначення особливостей особистості	103

здобувача освіти

Додаток В. Анкети для оцінки орієнтації особистості на досягнення	115
Додаток Д. Анкети для визначення соціальних установок особистості	119
Додаток Ж. Тренінгові вправи для початку або завершення занять	124
Додаток К. Корекційні вправи що сприяють розвитку особистості	127
Додаток Л. Корекційні вправи що сприяють професійному становленню здобувачів освіти	135

ВСТУП

Людиноцентриська парадигма освіти та її гуманізація сприяє переосмисленню принципів педагогічного спілкування, висуваючи на перший план особистісно-діяльнісний підхід до підготовки майбутніх кваліфікованих робітників. Визнання переваг кожної особистості, її права на власний вибір, думку, вчинок передбачає взаємодію та взаємовплив учасників освітнього процесу, що позначається на професійному становленні учня.

Дослідження психологів показали, що саме в діяльності здійснюється розвиток сприйняття, відчуття, пам'яті, мислення, уяви, формуються знання, здобувається життєвий досвід, виникають нові потреби й інтереси, емоційні і волюві, розвиваються розумові і моральні, загальні і спеціальні здібності майбутнього кваліфікованого робітника.

Розмаїтість матеріалу, різні підходи до визначення та розгляду процесу професійного становлення спричиняють труднощі для педагогічних працівників ЗП(ПТ)О у структуруванні матеріалу та використанні його у практичній діяльності.

Необхідність підготовки даного навчально-методичного посібника обумовлена недостатністю методичної літератури з питань дослідження особистості у процесі професійного становлення та методів психолого-педагогічної корекції, які б були доступні для використання педагогічним працівникам закладів професійної (професійно-технічної) освіти та разом з тим давали надійні валідні результати.

Посібник є частиною інформаційного ресурсу для самостійної роботи слухачів курсів підвищення кваліфікації до змістових модулів 2.1 «Психологічні засади професійної діяльності» та 2.2. «Психологія особистості» навчального модуля 2 «Педагогічний менеджмент і психологія професійної діяльності». Забезпечує педагогічних працівників науковою інформацією з питань професійного становлення та розвитку особистості майбутнього кваліфікованого робітника.

Зміст першого розділу включає основні поняття розвитку особистості відповідно вікових категорій, а саме підліткового та юнацького віку. Висвітлено питання свідомості та самосвідомості, як базових компонентів розвитку особистості учнів, професійної ідентичності.

У другому розділі описано професійне становлення майбутнього кваліфікованого робітника, структура професійного становлення та основні його складові: мотивація та побудова кар'єри.

Третій розділ містить методичні рекомендації щодо застосування методів діагностики основних якостей майбутнього кваліфікованого робітника та методичні рекомендації щодо використання корекційних вправ та ігор під час освітнього процесу. Зразки та додаткові матеріали описаних елементів поміщено у додатках.

Читач має можливість не лише ознайомитися з матеріалом, але й перевірити свої знання, для цього в кінці кожного параграфа першого і другого розділу подано питання для самоперевірки. Ці питання не лише перевіряють знання але й наштовхують на власні пошуки додаткової інформації.

Висловлюємо сподівання, що пропоноване видання стане супутником у творчому пошуку нових ідей та форм роботи у підготовці конкурентоспроможних кваліфікованих робітників у сучасних умовах ринку праці.

1. Психологічні засади розвитку особистості в освітньому середовищі ЗП(ПТ)О

1.1. Основні психологічні аспекти розвитку особистості

1.1.1. Підлітковий вік (14-15 років - 1-й, 2-й курс)

Сучасне суспільство характеризується тим, що сфери його життєдіяльності прискорюють психологічне і фізичне дозрівання підлітків. В результаті цього змінюються соціально-психологічні новоутворення, які ґрунтуються на особистісному самоствердженні, дорослості, потребі у спілкуванні, формуванні нового світогляду. Прагнення підлітка стати швидше дорослим водночас посилює в нього негативізм до будь-яких вимог старших, що призводить до ускладнень у взаємовідносинах з ними.

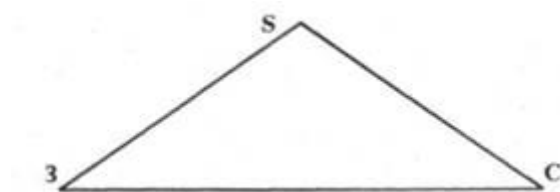
Підлітковий вік — це один з найважливіших етапів життя людини. В ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості. Вік цей нестабільний, ранимий, важкий і виявляється, що він більше, ніж інші періоди життя, залежить від реальностей довкілля.

Загальна характеристика підліткового віку варіює в різних психологічних теоріях залежно від їх основної ідеї. Так, в психоаналізі домінують ідеї статевого дозрівання і пошуку ідентичності, в когнітивних теоріях — зростання розумових здібностей, в діяльнісному підході — змін провідної діяльності. Однак, всі ці і багато інших підходів об'єднує те, що в них існують загальні показники, які характеризують даний вік. Вони визначаються численними соматичними, психічними і соціальними змінами.

В підлітковому віці відбувається втрата дитячого статусу, хоч зберігаються нереалістичні уявлення про власні привілеї і статус дорослих. Такому становищу сприяють і суб'єктивні враження: різкі фізичні зміни, мрії та ідеали, які починають уявлятися вже менш реальними, кризові зіткнення з самим собою і сім'єю, почуття самотності та прагнення швидше досягнути статусу дорослої людини [9, с 151].

Лев Семенович Виготський у широко відомій на той час книзі "Педологія підлітка" запропонував об'ємне розуміння підліткового віку, яке зберігає свою значущість і в сучасний період. Суть його полягала в наявності трьох точок дозрівання, які не співпадають одна з одною. Статеве дозрівання, на думку вченого, починається і закінчується раніше, ніж настає кінець загальноорганічного розвитку підлітка, і раніше, ніж підліток досягне завершення свого соціально-культурного становлення.

Графічно Л.С. Виготський зобразив це у вигляді трикутника, вершинами якого слугували визначені точки дозрівання: статевий (s), загальноорганічного (z) і соціального (c).

Об'ємне розуміння підліткового віку

Взагалі життєві етапи розвитку людини включають три часові модальності: хронологічний, соціальний та історичний вік. Перший відображає розвиток когнітивного, соціального, статевого та інших планів у онтогенезі. Другий — систему норм, соціальних вимог і правил поведінки, що засвоюються у певному віці конкретного суспільства. Третій — положення людини в тих чи інших вікових групах, які послідовно розвиваються в ході історії [9, с 152].

Психологів установили цікаві факти, що стосуються меж підліткового віку. Якщо в 50-х роках перехідний момент в уявленнях про майбутнє, вибір майбутньої професії спостерігався і був актуальним для підлітків 15 років (Л.І. Божович), в 60-х — 17 років (Н.І. Крилов), то в 80-х і 90-х — це рубіж 13 років (Н.Н. Толстих). Таку розбіжність результатів можна пояснити зміною соціальної ситуації розвитку поколінь підлітків. Це підтверджує як історичну, так і соціальну обумовленість розвитку особистості підлітка і вказує на відсутність стабільних меж даного віку. В розвинутих країнах світу останнім часом спостерігається тенденція до поступового збільшення тривалості цього

періоду життя. За сучасними даними він охоплює майже десятиліття — від 11 до 20 років. Але суб'єктивна середня тривалість підліткового віку в різних країнах коливається в діапазоні, від 4 до 7 років і залежить від соціального становища молодої людини і тривалості її освіти.

У психологічній літературі навколо даного віку існує широка термінологія, яка має цілий синонімічний ряд: "критичний вік", "критичний період", "зламний вік", "перехідний вік".

Сучасні дослідники підліткового віку зійшлися у важливості визначення одного протиріччя. З одного боку, підлітковість — це вік соціалізації, вращування в світ людської культури та суспільних цінностей, а з другого — це вік індивідуалізації, відкриття та утвердження власного унікального і неповторного «Я» [9, с 154].

На полярних полюсах даного протиріччя, як на гойдалці, розгойдуються всі підлітки, хоч у кожного з них ці полюси мають різний ступінь виразності. Більше того, в різні історичні часи саме суспільство по-різному "розгойдує гойдалку", піднімаючи вгору то цінність індивідуальності, то цінність суспільства. А підлітки найбільш чутливо схоплюють ці коливання, відбиваючи все у своїй свідомості, поведінці, спілкуванні, діяльності.

Суб'єктивно складнощі виховання і батьки, і вчителі пов'язують зовсім не з кризою як такою і не з передкризовим періодом, коли починається розпад, ломка колишніх психологічних утворень, а з посткризовим періодом, що доводиться на вік 14-15 років. Тобто важким для оточуючих підлітка дорослих виявляється період творення, формування нових психологічних утворень, який вимагає нових виховних підходів.

Підліткова криза відрізняється від інших вікових криз довшою тривалістю. Слід зазначити, що бувають випадки безкризового розвитку підлітка, якщо дорослі чутливо ставляться до потреб дитини цього віку і вчасно перебудовують взаємини з ними. Іноді безкризовий розвиток підлітка може бути лише вдаванням, а насправді проходити в прихованій формі або зміщуватись у часі.

Якщо ж криза 13-ти років характеризується гострим перебігом, то може виявлятися через важковихованість підлітка.

Важковихованість підлітка - явище не сприйняття чи опору підлітка виховному впливу дорослих, що має стійкий характер і потребує спеціальних корекційних психолого-педагогічних заходів.

Детермінація важковихованості підлітків зазвичай має комплексний характер, поєднуючи зовнішні та внутрішні причини. Типовими зовнішніми причинами даного явища є прорахунки сімейного виховання, шкільна педагогічна занедбаність, несприятливий вплив стихійного середовища ровесників, а внутрішніми - деформоване переживання підлітком кризи 13-ти років, складність і нерівномірність формування його характеру, аномалії спадковості та соматичні порушення, відставання психофізіологічного розвитку. Відповідно, коригування важковихованості підлітків теж передбачає тривалий і системний соціальний вплив [44, с 106].

Л.С. Виготський виокремив основне новоутворення в свідомості і з'ясував соціальну ситуацію розвитку, при цьому зробивши висновок, що головний зміст кризи перехідного періоду складає перебудова системи відносин між дитиною і середовищем.

Соціальна ситуація розвитку підлітка особливо залежить від сім'ї та власної соціальної активності, спрямованості на засвоєнні нових зразків поведінки та цінностей на будову стосунків з дорослими. Це дає змогу підлітка підключити до суспільно-корисної діяльності за допомогою якої розширюється сфера світосприйняття [35, с. 195].

Закономірним явищем є протиставлення підлітка дорослим і активне завоювання нової позиції. Підліток нібито провокує заборони, щоб перевірити власні сили в подоланні цих заборон, розширити межі, які визначають його самостійність. Саме це зіткнення дає підлітку інформацію про себе, свої можливості, задовольняє потребу в самоствердженні.

До симптомів кризи належать:

1. **Зниження продуктивності навчальної діяльності** (а також спроможності нею займатися) навіть у тих сферах, де підліток обдарований (часто це зумовлюється переходом від конкретного до логічного мислення).

2. **Негативізм.** Підліток ніби відштовхується від оточуючих. Схильний до сварок, порушень дисципліни, у нього часто виникає внутрішнє занепокоєння, невдоволення, прагне самотності та самоізоляції [36].

Л.С. Виготський виокремив два варіанти перебігу вікових криз:

- криза незалежності, симптомами якої є впертість, негативом, знецінення дорослих, протест-бунт, ревності до власності (вимога не заходити до кімнати, не чіпати нічого на столі); варіант самовизначення "Я вже не дитина";

- криза залежності, симптоми якої протилежні: надмірна слухняність, залежність від старших, регрес до старих інтересів, форм поведінки; варіант самовизначення "Я дитина і хочу нею залишатися".

Для розвитку підлітка найбільш сприятливим є перший варіант, однак, як правило, в симптомах кризи існують обидві тенденції, одна з яких домінує. Для більшості підлітків у цей період характерними є нестійкість настрою, фізичного стану, самопочуття, суперечливість спонукань, вразливість, депресивні переживання.

Для підлітка характерними є дві важливі **протилежні потреби**:

1) потреба бути самому, потреба територіальної автономії (приватизація);
2) потреба приналежності до групи, бути в компанії, бути таким, як усі (афіліація).

Вказані потреби ускладнюють взаєностосунки з оточуючими і у першу чергу з однолітками. Соціальна ситуація розвитку в підлітковий період має принципові відмінності від ситуацій розвитку в дитинстві. Тепер уже інакше розставляються акценти між сім'єю, однолітками і училищем. Головне місце серед мотивів позитивного ставлення до навчального закладу займає мотив спілкування з однолітками. Ці взаємини стають основою внутрішнього інтересу підлітка. Інші мотиви розташовуються так: якість викладання предмету,

прихильність до навчального закладу. Відбувається подальша соціалізація "Я" особистості: усвідомлення своїх прав і обов'язків, прагнення завоювати статус дорослого. Підліток залучається до життя дорослих, вступає в різні громадські організації.

Провідний вид діяльності - інтимно-особистісне спілкування.

Основні новоутворення: почуття дорослості, потреба в самореалізації та суспільному визнанні, прагнення до самоствердження, самосвідомість набуває морального характеру, вміння підпорядковуватись нормам колективного життя [9, 27, 44, 36].

Суттєві фізичні зміни, зростання організму, які фіксує в собі підліток викликають формування центрального особистісного новоутворення віку - *почуття дорослості*.

Почуття дорослості - центральне особистісне новоутворення підлітка, що виражається через суб'єктивне ставлення до себе як до дорослого, уявлення себе дорослою людиною

Почуття дорослості підлітків не є обов'язково усвідомлюваним. Однак, воно є специфічною формою самосвідомості представників цього віку, соціальною за змістом та походженням. Будучи закономірною ознакою формування особистості, дане новоутворення виникає у підлітків навіть за протилежних умов виховання дорослими: як авторитарного підходу, регламентації всієї поведінки дитини, так і за умов її значної свободи та самостійності.

Почуття дорослості у підлітків проявляється з неоднаковою яскравістю і в різних формах.

Діяльнісна форма фігурує за фактові участі підлітка в справах дорослих (спілкуванні, праці тощо); світоглядна виявляється як наявність власної точки зору і вміння її відстоювати. Високий рівень ерудиції, обізнаності підлітка в певній сфері виражає інтелектуальну форму. Зацікавленість протилежною статтю, романтична захопленість хлопця чи дівчини, прагнення налагодити взаємини з представником протилежної статі - це вияви статевої форми почуття

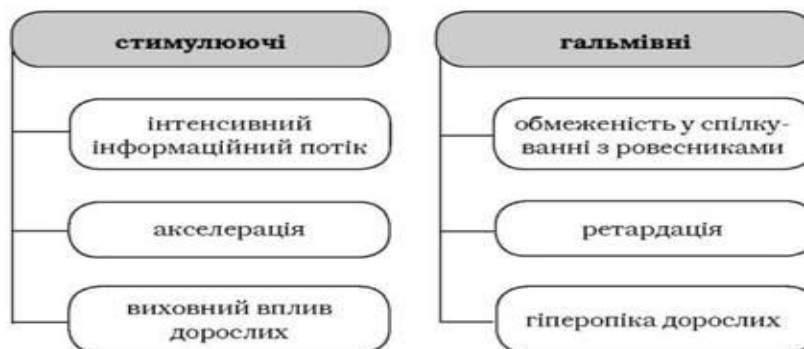
дорослості. І нарешті, наслідування підлітком зовнішніх манер поведінки дорослих, копіювання їх звичок (часто негативних, на кшталт паління, вживання алкоголю) відображає наслідувально-поведінкову форму.

Форми вияву почуття дорослості підлітків

Часто ці вияви мають змішаний характер, тобто у одного підлітка виявляється декілька різних форм одночасно [44].

Почуття дорослості конкретного підлітка формується різними темпами, залежно від дії зовнішніх факторів, які поділяють на:

Зовнішні фактори формування почуття дорослості підлітків

Почуття дорослості найбільше проявляється у прагненні підлітка до самостійних поглядів, рішень та вчинків. Дане прагнення розповсюджується на спілкування підлітка з дорослими і ровесниками. Важливо, чи визнають вони "дорослість" підлітка. Одним із виявів почуття дорослості є потреба підлітка у самоствердженні [44].

Основні протиріччя: прагнення бути дорослим і, разом з тим, відсутність соціального досвіду; відмінності між фізичною і соціальною зрілістю підлітка [9; 27; 44; 36].

Вказані у науковій літературі протиріччя створюють підстави для подальшого розвитку психіки підлітка, тому важливо у цей період створювати сприятливі умови.

У підлітковому віці продовжується інтелектуалізація всіх психічних процесів. Викладачі, майстри виробничого навчання та батьки більше апелюють до розуму дитини, ніж до почуттів.

Особливістю розвитку психіки є продовження інтенсивного розвитку теоретичного мислення. Підліток уже вміє оперувати гіпотезами, розвиваються такі мислительні операції, як класифікація, аналогія, узагальнення. Це дозволяє йому аналізувати абстрактні ідеї. Проявляється рефлексивний характер мислення. Саме завдяки інтенсивному інтелектуальному розвитку з'являється здатність до самоаналізу. Самостійність мислення проявляється в незалежності вибору способу поведінки, схильності до експериментування.

Особи підліткового віку активно опановують процес запам'ятовування, оволодіння способами і прийомами учіння, це у першу чергу обумовлено практичною діяльністю під час виробничого навчання. Розвивається логічна пам'ять, у результаті чого вповільнюється розвиток механічної пам'яті. Процес запам'ятовування зводиться до встановлення логічних зв'язків усередині матеріалу.

Сприймання ускладнюється, інтенсивно формується на уроках геометрії та креслення. Розвивається післядовільна увага. Підліток здатний тривалий час утримувати увагу на певному об'єкті.

Зв'язок уяви з теоретичним мисленням сприяє розвитку творчості. Здобувачі освіти починають писати вірші, музику, створюють авіамоделі тощо. Уява в цей період обслуговує бурхливе емоційне життя підлітка. Активно розвивається читання, монологічне і писемне мовлення. Розвиваються комунікативні здібності .

Сфера пізнавальних інтересів підлітків виходить за межі навчання і перетворюється в сферу пізнавальної самодіяльності. Незадоволеність собою стає джерелом активності та самоосвіти.

Ставлення до педагогів диференціюються. В свою чергу ставлення до навчального предмета залежить від ставлення до педагога. Головне для підлітка на уроці - спілкування. Зменшується зануреність у навчання. Зростають індивідуальні відмінності між учасниками освітнього процесу.

Для підліткового віку характерним є пріоритет дитячої спільноти над дорослою. *Спілкування з однолітками* є провідним видом діяльності в цьому віці. У процесі спілкування засвоюються норми моралі, соціальної поведінки, в ній створюються стосунки рівності всіх і поваги один до одного. Переорієнтація спілкування з дорослими на спілкування з ровесниками здійснюється тому, що це:

- важливий канал інформації для підлітків;
- специфічний вид міжособистісних відносин, у процесі яких підлітки здобувають навички соціальної взаємодії, формуються уміння підпорядковуватися колективній дисципліні, виробляються комунікативні навички;
- специфічний вид емоційного контакту, в процесі якого здійснюється взаємодопомога, переживається почуття солідарності [36; 44].

Будь-яка навчальна група *диференціюється* на підгрупи, зокрема:

- 1) існує соціальний поділ;
- 2) складається особлива внутрішньо училищна і внутрішньо групова ієрархія, заснована на офіційному статусі учнів;
- 3) відбувається диференціація авторитетів, статусів на основі неофіційних цінностей, прийнятих в учнівському середовищі [9; 27; 36].

Відповідно, у учнів зустрічається три різних види взаємин: зовнішні, ділові контакти; товариські взаємини, які сприяють взаємообміну знаннями, уміннями, навичками; дружні зв'язки, які дозволяють вирішувати певні питання емоційно-особистісного характеру. На перше місце виходять товариські

відносини. Взаємини з ровесниками базуються на нормах рівноправ'я. В групах підлітків встановлюються відносини лідерства.

До закінчення підліткового віку з'являється потреба мати близького друга. У дівчаток потреба в дружніх відносинах виникає на півтора - два роки раніше, ніж у хлопчиків. Дівчата більш емоційні. Підлітки частіше вибирають друзів власного віку. У визначенні дружби переважають два мотиви - вимога взаємодопомоги і вірності та очікування співчуття і розуміння зі сторони друга [36].

Основна особливість підліткового віку - *перебудова взаємин з дорослим, яка пов'язана з появою почуття дорослості.*

Однією з основних потреб стає потреба у звільненні від контролю і опіки батьків, вчителів, старших. Це період емансипації дитини від батьків. Емансипація може бути емоційною, поведінковою, нормативною. Батьківський приклад вже не сприймається абсолютно і некритично, як у дитинстві.

Серед причин розбіжностей у поглядах між батьками і підлітками найбільш важливими є: різниця у досвіді дорослих і підлітків; відсутність чітких станів переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності та певних правил, які сприяють послабленню батьківської влади, що зумовлюється потребами підлітків у автономії [44].

Найкращі взаємини з батьками складаються, коли батьки дотримуються демократичного стилю виховання. Він характеризується тим, що батьки завжди пояснюють мотиви своїх вимог і обговорюють їх з підлітками; влада батьків використовується лише в міру необхідності; цінується як слухняність, так і незалежність; батьки встановлюють правила, але не вважають себе безгрішними; вони прислухаються до думки дитини, але не виходять лише з його бажання [9; 27; 36; 44].

Такі ж проблеми виникають у взаєминах підлітків з педагогами. В деяких закладах професійної (професійно-технічної) освіти через зовнішність підлітків виникає дуже багато конфліктних ситуацій з педагогами. У підлітків з'являється усвідомлене бажання подібатися протилежній статі, поводитися відповідно до

власних вимог. Якщо педагог робить зауваження учневі з приводу його зовнішності в присутності однокласників, чи інших учнів навчального закладу, то це призводить до конфліктної ситуації [44; 35].

Ще одна проблема у спілкуванні з дорослим - це *змістовий бар'єр*. Він характеризується тим, що учень ніби не чує, що говорить йому дорослий. Втрачається виховне значення слова. Щоб запобігти утворенню змістового бар'єру не варто багаторазово повторювати одні й ті ж вимоги, на які підліток не реагує. *Необхідно, щоб вимога відповідала внутрішній позиції учня. Підлітки виконують усі вимоги педагога, які роблять їх у своїх очах більш самостійними.* [35; 44].

Педагогу необхідно перейти на новий стиль спілкування з підлітком, ставитись до нього як до дорослого, передати підлітку відповідальність за свої вчинки і надати свободу дій. Для цього важливо встановити дружні взаємини з підлітком, будувати спілкування на основі взаємної поваги.

1.1.2. Юнацький вік (16-18 років - 3-й, 4-й курс)

Професійне навчання створює найсприятливіші умови для переходу від підліткового віку до юнацького. Важливою складовою цього процесу є долучення до професійного середовища, що само собою формує у майбутнього кваліфікованого робітника позитивну «Я-концепцію»

Юність є початком дорослого життя. У цьому віці виникає відчуття того, що все життя попереду, а це дає можливість пробувати, помилятися і вести пошук. Дитинство залишається у минулому. Всі психічні функції в основному сформовані і почалася стабілізація особистості, рамки окремих вікових періодів носять все більш умовний характер. Криза 17 років - межа звичного і нового дорослого життя.

Соціальна ситуація розвитку характеризується в першу чергу тим , що юнак стоїть на порозі вступу в самостійне життя. Йому належить вийти на шлях трудової діяльності і визначити своє місце в житті (слід зауважити, що ці

процеси дуже варіативні). У зв'язку з цим змінюються вимоги і умови, в яких відбувається його формування як особистості: юнак повинен бути підготовлений до праці, до сімейного життя, до виконання громадянських обов'язків (І.О. Кон).

Юність, на думку В.І. Слободчикова, - завершальна стадія щаблі персоналізації. «Головні новоутворення юнацького віку - саморефлексія, усвідомлення власної індивідуальності, поява життєвих планів, готовність до самовизначення, установка на свідоме побудова власного життя, поступове вrostання в різні сфери життя» [45, с 37].

Самовизначення, як особистісне, так і професійне, - характерна риса юнацтва. Вибір професії впорядковує і приводить в систему супідрядності всі його різноманітні мотиваційні тенденції, що йдуть як від його безпосередніх інтересів, так і від інших різноманітних мотивів, породжуваних ситуацією вибору (Л.І. Божович).

Провідна діяльність - навчально-професійна. Мотиви, пов'язані з майбутнім, починають спонукати навчальну діяльність. Проявляється велика вибірковість до навчальних предметів. Основний мотив пізнавальної діяльності - прагнення отримати професію [9; 27; 35; 36; 44; 45].

Мислення в юності набуває особистісний емоційний характер. З'являється пристрасність до теоретичних і світоглядних проблем. Емоційність проявляється в особливостях переживань з приводу власних можливостей, здібностей і особистісних якостей. Інтелектуальний розвиток виражається в потязі до узагальнень, пошуку закономірностей і принципів, які стоять за приватними фактами. Зростають концентрація уваги, обсяг пам'яті, логізація навчального матеріалу, формується абстрактно логічне мислення. З'являється вміння самостійно розбиратися у складних питаннях. Відбувається суттєва перебудова емоційної сфери, проявляється самостійність, рішучість, критичність і самокритичність, неприйняття лицемірства, святенництва, грубості [9, 44].

У випадку, коли діти покидають стіни школи після 9-го класу, йдуть у ЗП(ПТ)О, коледжі або працювати, відбувається зсув кризи 17 років у бік кризи 15 років. Криза 15 років характерна переважно для тих, хто має сильну установку гедонізму. Під час кризи такі підлітки бувають цинічні і достатньо відверті, ясно формулюють своє життєве кредо. Період юності для них - час спроб і помилок.

В 17 років криза протікає не менш гостро, ніж у 15 років. Д.Б. Ельконін відзначав це як найважчий кризовий період разом з кризою 3-х років. Більшість 17-річних орієнтується на продовження освіти, небагато - на пошук роботи. Вища освіта їм необхідна, насамперед, для того щоб отримати професію, що дозволяє "жити гідно", "багато заробляти", "забезпечувати себе і сім'ю".

Криза юнацького віку нагадує кризи 1-го року (мовна регуляція поведінки) і 7-ми років (нормативна регуляція). У 17 років відбувається ціннісно-сміслова саморегуляція поведінки. Якщо людина навчиться пояснювати, а отже, регулювати свої дії, то потреба пояснити свою поведінку "хочеш не хочеш" призводить до підпорядкування цих дій новим законодавчим схемам. У молодій людині спостерігається філософська інтоксикація свідомості, вона виявляється у сумнівах, роздумах, що заважають їй активній діяльній позиції. Іноді стан переходить в ціннісний релятивізм (відносність всіх цінностей). Криза юнацького віку з'являється зі вступом молоді до дорослого життя, коли загострюються внутрішні конфлікти, виникають питання, які здаються неможливими для розв'язання, життя стає складнішим [36;44].

В даному періоді на перший план висувуються мотиви, пов'язані з життєвими планами молоді людини, її майбутніми намірами. Головною суперечністю ранньої юності є потреба в **самовизначенні та неадекватний життєвий досвід**.

Головна внутрішня суперечність ранньої юності

В ході вирішення цієї суперечності юнак шукає своє місце в дорослому світі, формує свої подальші життєві плани та шляхи їх реалізації, тому головним особистісним новоутворенням ранньої юності є *самовизначення*[44,с 217].

В юності у молодої людини виникає проблема вибору життєвих цінностей. Юність прагне сформувати внутрішню позицію стосовно себе ("Хто Я?", "Яким Я повинний бути?"), стосовно інших людей, а також до моральних цінностей. Саме в юності молода людина свідомо обирає своє місце серед категорій добра і зла. "Честь", "гідність", "право", "обов'язок" та інші, що характеризують особистість, гостро хвилюють людину в юності.

Юність - період, коли молода людина продовжує рефлексувати на свої стосунки з сім'єю в пошуках свого місця серед близьких людей. Вона проходить через уособлення і навіть відчуження від всіх тих, кого любив, хто був відповідальний за неї в дитинстві і підлітковому віці. Це вже не підлітковий негативізм, а часто лояльне, але тверде відсторонення рідних, що прагнуть зберегти безпосередні стосунки з сином чи донькою [9; 27; 40; 44].

Юнаки і дівчата прагнуть до ідентифікації з собою, з однолітками тієї самої статі, а також один з одним. У цьому віці юність готова пережити почуття першого кохання. В кожного воно індивідуальне не тільки за часом прояви (за віком), але й за силою його переживання. Одні відчують глибоке почуття, інші - поверхові емоції.

Багато що при розв'язанні проблем залежить від міри розвитку моральної самосвідомості. Розпочавши в підлітковому віці створення своєї особистості і свідому побудову способів спілкування, молода людина продовжує цей шлях удосконалення значущих для себе якостей в юності. Однак, у одних - це духовне зростання через ідентифікацію з ідеалом, а в інших - вибір для наслідування антигероя і пов'язані з цим наслідки розвитку особистості.

Юнак залишається легко вразливим - погляд, слово іншої людини можуть негативно вплинути на його настрій та самосприйняття. Лише до кінця

юнацького віку молода людина починає реально оволодівати захисними механізмами, які не тільки дозволяють їй зовні захищати себе від стороннього вторгнення, але й загартовує її внутрішньо. Рефлексія допомагає передбачити можливу поведінку іншого і підготувати зустрічні дії, які допоможуть протистояти безапеляційному вторгненню; зайняти таку внутрішню позицію, яка може захистити більше, ніж фізична сила.

В цей період життя людина вирішує, в якій послідовності вона докладе свої здібності для реалізації себе у праці та в житті.

Вступивши в юність підлітком, молода людина завершує цей період справжньою дорослістю, коли вона дійсно сама визначає для себе свою долю: вона планує своє місце серед людей, свою діяльність, свій спосіб життя. Саме в юності відбувається становлення людини як особистості, коли молода людина, пройшовши складний шлях онтогенетичної ідентифікації до інших людей, перейняла від них соціально значущі властивості особистості, здатність до співпереживання, до активного морального ставлення до людей, до самого себе і до природи; здатність до засвоєння конвенціональних ролей, норм, правил поведінки в суспільстві тощо.

Питання для самоперевірки:

- 1. Вкажіть основні новоутворення підліткового віку.*
- 2. Охарактеризуйте важковиховуваність підлітка, та її причини.*
- 3. Які основні протиріччя виникають у підлітковому віці?*
- 4. Чим характеризується криза юнацького віку?*
- 5. опишіть основні новоутворення юнацького віку.*

1.2. Свідомість та самосвідомість у структурі особистості

Перші спроби теоретичного осмислення проблеми морального розвитку особистості в психології являли собою не що інше як спробу перенести у цю сферу понять і уявлень, вироблених в іншій області. Зокрема, перенесення у сферу морального розвитку теорії розумового розвитку здійснив Ж. Піаже і продовжив роботу в цьому напрямку Л.Кольберг [37].

У вітчизняній психології походження, функціонування структури моральних феноменів досліджується досить давно. У роботах Л.І. Божович, Д.Б. Ельконіна С.Л.Рубінштейна, сформульовано положення, що розкриває моральний розвиток дитини як результат інтеріоризації соціальних норм діяльності й відносин. У руслі теорії діяльності (Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, О.М. Леонтьєв та ін.) моральний розвиток виступає як присвоєння дитиною моральних норм, їх узагальнення й перетворення у внутрішні «моральні інстанції». У межах даної теорії одержали розвиток ідеї Л.С. Виготського про соціальну природу психіки людини.

Сучасне десятиріччя позначилося тим, що у вітчизняних психологічних дослідженнях Г. Балла, І. Бежа, М. Боришевського, І. Булах, С. Максименка, Н. Максимової, Л. Орбан-Лембрик, М. Савчина, Н. Чепелевої та ін. спостерігається помітне зростання інтересу до проблем морального становлення особистості, згідно з якими відтворюються основні стратегічні положення особистісного та морального розвитку людини. Більшість цих положень розробляється в межах особистісно-орієнтованого підходу, який активно пропагується багатьма представниками психологічної науки. Так, зокрема, в ракурсі інноваційних ідей цього підходу І.Д. Бехом, І.С. Булах накреслено нові шляхи особистісного та морального зростання особистості, що пов'язані із забезпеченням становлення морально-духовної самосвідомості та особистісних цінностей підростаючого покоління [3;6]. Отже, у вітчизняних дослідженнях моральний розвиток розглядається як складний процес, всередині якого розрізняються проблеми моральної свідомості, моральної поведінки, моральних відносин і моральних переживань.

Підсистема особистості «свідомість-самосвідомість» відображає її об'єктивний світ, індивідуальну свідомість.

Свідомість є здатністю людини до рефлексії, адекватного відображення навколишнього світу, подій, що відбуваються в ньому, своєї Батьківщини, обов'язку тощо, а також створення до них свого ставлення [3, с. 637].

Свідомість дозволяє людині пізнати сутність навколишнього світу, розуміти його та одночасно знати про те, що вона знає або не знає. Свідомість - особливе утворення, що сформувалось під час суспільно-історичного розвитку на основі праці як специфічного виду людської діяльності, специфічна форма цілеспрямованого психічного відображення. Необхідною складовою свідомості є **знання, у процесі професійної підготовки – це знання щодо виконання практичної діяльності та знання зі спецдисциплін.** Поза знанням нема свідомості. Усвідомити який-небудь об'єкт - значить включити його в систему своїх знань і зарахувати до певного класу предметів, явищ.

Свідомість постає як знання про зовнішній і внутрішній світ, про самого себе. Однак свідомість не зводиться лише до знання, не тотожна йому. Свідомість виявляється не лише в узагальненому знанні навколишньої дійсності, а й у певному оцінному, теоретичному і практичному ставленні до неї. Тому іншою необхідною складовою свідомості є *переживання* учнем того, що для нього в навколишній дійсності є значущим.

Якщо призначення пізнавальної діяльності свідомості - це якомога більш адекватне пізнання об'єкта, тоді відображаючи світ у формі переживань, особистість оцінює його, виявляє своє ставлення до обставин, що вже існують або передбачаються нею, до власної діяльності та її результатів, до інших людей, до того, що задовольняє або не задовольняє її потреби, відповідає чи не відповідає її інтересам, уявленням і поняттям. Учень усвідомлює не лише об'єкти, їхні властивості та зв'язки, а й їхню значущість для себе, суспільства, що й створює умови для актуалізації механізмів, які забезпечують розгортання цілеспрямованої діяльності.

Найбільш загальна характеристика усвідомлення психічних процесів (психічних образів) ґрунтується на таких засадах:

по-перше, людина може усвідомити те, що сприймає, те, що вона згадує, про що мислить, до чого уважна, яку емоцію переживає;

по-друге, людина може усвідомити, що це саме вона сприймає, згадує, мислить, відчуває [7, с 640].

Конкретною формою реального усвідомлення людьми об'єктивного світу є мова. Саме тому свідомість, на думку О.М. Леонтьєва, є відображенням дійсності, немовби заломленим через призму суспільно вироблених мовних значень, уявлень, понять.

У всіх випадках у свідомості людина ніби виходить за межі самої себе, займає позицію над ситуацією (спостерігача, експерта, діяча, радника, аналітика тощо).

Характерними структурними компонентами свідомості є:

- знання про навколишній світ, природу, суспільство. Рівень свідомості перебуває в прямій залежності від рівня опанування знань і досвіду особистості. У процесі суспільно-історичного розвитку в людини виникла потреба в знаннях, яка є головною її рушійною силою, мотивом пізнавальної діяльності;
- виокремлення людиною себе в предметному світі як суб'єкта пізнання, розрізнення суб'єкта - «Я» та об'єкта - «не Я», протиставлення себе як особистості об'єктивному світу. Характерним є самопізнання, що стало підґрунтям для самосвідомості, тобто усвідомлення власних фізичних і морально-психологічних якостей;
- цілеспрямованість, планування власної діяльності та поведінки, передбачення її результатів. Цей бік свідомості виявляється в самоконтролі та коригуванні власних дій, перебудові змісту їх стратегії і тактики, якщо цього вимагають обставини;
- ставлення до об'єктивної дійсності, до інших людей, до самої себе.

Ставлення особистості до свого оточення виявляється в оцінці предметів та явищ і здатності до критики своїх дій, в яких важливу роль відіграє емоційно-вольова сфера.

Завдяки свідомості та самосвідомості здобувач освіти стає не лише об'єктом, але суб'єктом виховання, тобто самостійно і свідомо формулює мету виховання й досягає її. Рівень її розвитку й вияву залежить від накопичених знань і виробленого світогляду, її ідейних і моральних переконань, ставлення до інших людей і до самої себе. Її характеризує активність. Під час відображення дійсності інформація, яку отримує суб'єкт освітнього процесу, відображається не механічно, а свідомо перетворюється відповідно до мети, завдання та її досвіду.

Особистості властиві також і неусвідомлювані форми психічної діяльності (інстинктивні та автоматичні дії, потяги тощо). Але несвідоме включається у свідоме, і завдяки цьому людина може його контролювати.

Усвідомлення особистістю світу не зводиться до відображення лише зовнішніх об'єктів. Фокус свідомості може бути спрямовано і на самого суб'єкта, на його власну діяльність, його внутрішній світ. Таке усвідомлення людиною самої себе отримало в психології статус особливого феномена - самосвідомості.

***Самосвідомість* - це здатність людини усвідомити саму себе, своє «Я», свої потреби, інтереси, цінності, своє буття і його сенс, власну поведінку й переживання тощо [7, с 641].**

На відміну від свідомості, самосвідомість орієнтована на осмислення учнем своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, своєї позиції в суспільстві. Якщо свідомість є знанням про іншого, то самосвідомість - знанням людини про саму себе. Якщо свідомість орієнтована на весь об'єктивний світ, то об'єктом самосвідомості є сама особистість. У самосвідомості вона постає і як суб'єкт, і як об'єкт пізнання.

Структура самосвідомості людини складна. Вона відзначається різноманітністю форм вияву, які пов'язані з усіма аспектами її психічної діяльності:

- *пізнавальної* - самокритичність, самоаналіз, самооцінка, самопереконання, самоіронія тощо;
- *емоційної* - самозадоволення, самоповага, самолюбство, самосхвалення тощо;
- *вольової* - самодисципліна, самонаказ, самоконтроль, саморегуляція, самовимогливість тощо. [7, с 641]

Центральними і найбільш дослідженими структурними компонентами самосвідомості є феномени саморегуляції, самооцінки, самоаналізу. Кожна дитина народжується як індивід людського роду. Проте в процесі життя не кожний стає особистістю. Особистість розглядається як саморегулююча система (І.П. Павлов). Це такий рівень розвитку людини, коли вона сама здійснює управління своїми діями, вчинками, поведінкою, емоційним станом, ставленням до навколишнього середовища.

Самооцінка особистості - це усвідомлення власної ідентичності незалежно від зовнішніх впливів. Вона складається в процесі пізнання людиною себе. За змістом самооцінка розрізняється як *завищена, занижена та адекватна*, саме остання сприяє розвитку людини. Завищена або занижена ускладнюють цей процес. Те, як людина оцінює себе - відчуття гідності, самозадоволення, самоповага, або приниження, почуття неповноцінності - частково залежить від її соціального статусу, але ще більш від оцінок, які вона отримує від значущих для неї осіб [46].

Самопізнання пов'язане із самоаналізом і самокритичністю, що дають змогу кожному глибше пізнати себе самого, усвідомити духовне зростання, а також стимулювати свій розвиток. Вищий рівень саморозвитку особистості включає вибір цінностей, моральних норм, образу життя, професії.

Особливо важливо самоутвердження в підлітковому та юнацькому віці - в навчанні, роботі, стосунках між людьми. Воно асоціюється насамперед із самостійністю, самовідповідальністю, самоініціативою, самодостатністю.

Самосвідомість розвивається, змінюється, збагачується впродовж життя людини. У кожного є природна схильність до самовдосконалення, яка на певному етапі розвитку особистості та впливу суспільства постає як усвідомлення прагнення до творчого саморозвитку, самореалізації. Самовдосконалення і самовияв людини є процес постійного розвитку, сходження (С.Л. Рубінштейн).

Високий рівень самосвідомості зумовлює саморозвиток і самовиховання.

«Я-концепція» - це вияв самосвідомості. Вона становить собою динамічну систему уявлень людини про себе. «Я-концепція» формується під впливом досвіду кожного індивіда. Ця система становить основу вищої саморегуляції особистості, на базі якої вона будує свої стосунки зі світом, що її оточує.

Самосвідомість у психологічній літературі розглядають як складне родове утворення в структурі психіки особистості, а образ «Я» - як видове. Образ «Я» - продукт самосвідомості, тобто вияву усвідомлення та оцінки індивідом себе як суб'єкта практичної і теоретичної діяльності, ідеалів, переконань, які мотивують його активність. Види образів «Я»: соціальне «Я», духовне «Я», фізичне «Я», інтимне «Я», сімейне «Я» тощо, а також «Я» - реальне, «Я» - ірреальне, теперішнє, майбутнє, фантастичне тощо [7].

На відміну від самосвідомості, образ «Я», крім усвідомлених компонентів, містить невідоме «Я» на рівні самопочуття, уявлень. Головна функція образу «Я» - забезпечити інтегрованість, цілісність, індивіда, його особистісну сутність досягти суб'єктивної гармонійності. «Я» - концепцію вивчають науки про людину і суспільство.

«Я-концепція» - це оцінно-пізнавальна система, що переживається і більш-менш усвідомлюється індивідом. На її основі складається ставлення індивіда до себе та до інших, що спирається на особистісну самооцінку своїх можливостей, здібностей, характеру. Е. Фромм наголошує: «Моє власне «Я»

повинно бути таким самим об'єктом моєї любові, як й інша людина. Ствердження власного життя, щастя, розвитку свободи укорінено в моїй здатності любити, тобто в турботі, повазі, відповідальності й знаннях. Якщо індивід здатний любити творчо, він любить і себе; якщо він любить лише інших, він взагалі не може любити» [7, с 643]. Отже, образ «Я» постає як регулятор взаємин, міжособистісних стосунків людини.

У сучасних психологічних дослідженнях підкреслюють роль образу «Я» як узагальненого механізму саморегуляції особистості, зазначають, що саме образ «Я» забезпечує самототожність (індентифікацію), особистісну відповідальність, породжує почуття соціальної причетності. Механізм саморегуляції «Я-концепції» виявляється у вербалізованій формі: власного бажання - «я хочу», усвідомлення своїх можливостей - «я можу», вимогливості - «мені потрібно», цілеспрямованості - «я прагну».

Індивіди з різними «Я-концепціями» не однаково сприймають світ: правильно чи неправильно, спотворено, наприклад: «Я-реальне» і «Я-ідеальне» не збігаються. Це спричиняє незадоволення, розчарування. Від задоволення рівня домагань у досягненні особистості залежить формування важливого компонента її свідомості - самоповаги. Вона впливає фактично на всі аспекти діяльності людини: включає і задоволеність собою, і прийняття себе, і почуття власної гідності, і позитивне ставлення до себе, і узгодженість свого надособистісного та ідеального «Я». Мотивація досягнення, будучи домінуючою для людини, є також важливим регулятором її розвитку.

Процес самоконцептуальності змінюється залежно від віку. Уявлення індивіда про себе інтегруються в більш складні системи. Якщо в самосвідомості підлітків, старшокласників в образі «Я» ще немає певної стабільності, їх процес самопізнання перебуває в стані формування, то у студентів спостерігаються значні зрушення в напрямі особистісної сталості «Я-концепції». Самосприйняття в цьому віці стає більш узагальненим, якісно новим. Воно полягає не стільки в кількісній оцінці своїх рис, скільки в прагненні оцінювати

себе з позицій нового соціального статусу, здатності до засвоєння професійних знань, готовності до створення сім'ї.

Переживання різних емоцій, які супроводжують процеси самопізнання, формують у людини ставлення до себе.

Знання про себе, поєднане з певним ставленням до себе, становить самооцінку особистості.

У сучасній психологічній науці розрізняють кілька видів самооцінки. Вони відображають особливості об'єктів оцінювання, їхню складність, а також деякі якісні й кількісні характеристики самої оцінки. Залежно від того, що підлягає оцінюванню - окремі аспекти особистості, конкретні властивості, які виявляються лише в деяких особливих видах діяльності, або особистість загалом, - розрізняють два види самооцінки:

а) *загальну*, під якою розуміють загальну недиференційовану самооцінку особистості;

б) *часткову*, яка належить до різних рівнів пізнання властивостей особистості.

Ще однією підставою для виокремлення видів самооцінки є така її характеристика, як адекватність. Відповідно до ступеня адекватності звичайно розрізняють два види самооцінки: *адекватну* й *неадекватну*. У свою чергу неадекватна самооцінка щодо еталона, з яким вона порівнюється, може бути *завищеною* або *заниженою*.

Самооцінки людини формуються під впливом різних чинників. Це й порівняння образу реального «Я» з образом ідеального «Я», тобто з уявленням про те, якою людиною хотіла б бути. Це й привласнення людиною тих оцінок і стандартів, які вона отримує від інших людей, насамперед від свого найближчого оточення. І, нарешті, це успішність дій людини - як реальна, так і уявна. Незалежно від того, чи лежать в основі самооцінки власні судження людини про себе або інтерпретації суджень інших людей, індивідуальні ідеали або культурно задані стандарти, вона завжди має суб'єктивний характер.

Зміст знань людини про себе і ставлення до себе з початкових етапів формування мають свій «вихід» через *процес саморегулювання й самоорганізації особистістю своєї поведінки*. Для цього процесу характерна специфічна активність, спрямована на співвідношення поведінки особистості з вимогами ситуації, очікуваннями інших людей, на актуалізацію психологічних резервів відповідно до особливостей ситуації спілкування, міжособистісної взаємодії. Обов'язковою рисою саморегулювання є постійне внутрішнє оцінювання протікання акту поведінки, яке співвідноситься з прямим або передбачуваним оцінюванням його іншими людьми.

Функцію коригування дій або вербальних компонентів поведінки в саморегулюванні виконує механізм *самоконтролю*, що становить внутрішній звіт особистості про співвіднесеність мотиву, мети дії та її ходу. Механізм самоконтролю виявляється у готовності перевести дію в інше річище, внести в неї додаткові елементи. Це немовби спілкування всередині самої особистості - між особистістю в дії та особистістю, що планує дію з певною метою.

Самореалізація - здійснення індивідуальних та особистих можливостей «Я» за допомогою власних зусиль, а також співдіяльності з іншими людьми. Самореалізація активізується щодо рис, властивостей та якостей людини, які раціонально й морально прийнятні та які підтримує суспільство. Водночас особистість є такою, якою вона зробить себе сама, наскільки вона сама себе відчуває. Самореалізація є атрибутом самого існування особистості.

Соціальна система, історичні обставини, природно-екологічні умови, соціальне оточення і навіть випадок зумовлюють вияв активності особистості. Проте особистість може реалізувати своє «самозвеличення», оскільки здатна усвідомлювати свою цінність, піднятися над обставинами, мати плани й цілі діяльності, враховувати реальну ситуацію й віддалені наслідки. Критерій самореалізації, який входить в оцінну систему психічної діяльності кожної людини, відображає задоволеність суспільства особистістю й задоволення особистості соціальними умовами. Отже, ефективність самореалізації залежатиме не лише від реальних зовнішніх умов, а й від того, як людина

розуміє й оцінює їх щодо себе. Ці розуміння й оцінка зумовлені знаннями й практичним досвідом, особистими характеристиками й соціальними вміннями.

Самореалізація відіграє найважливішу роль впродовж усього життєвого шляху особистості, фактично визначаючи його. Передумови до самореалізації закладені в природі людини й існують як задатки, які в процесі розвитку людини, формування її особистих властивостей стають основою здатності до самореалізації. Образ світу також змінюється впродовж усього життя людини. Він повинен ставати дедалі повнішим та адекватнішим. Однак умовою успішної самореалізації є динамічна функціональна єдність, де образ світу й образ «Я» ніби врівноважені через адекватне розуміння свого місця у світі й використання адекватних соціальних умінь. У разі порушень цієї рівноваги людині для вирішення проблем самореалізації доводиться шукати умовно-компенсаторні шляхи за типом психологічного захисту.

Однією з найважливіших є самореалізація у сфері професійної діяльності. Через різні причини самореалізація може скеруватися шляхом умовної компенсації суб'єктивної складності професійної діяльності.

Зважаючи на те, що провідним видом діяльності підлітків та юнаків є професійне навчання, необхідно відзначити, що не тільки в діяльності, а й у процесі педагогічного і міжособистісного спілкування відбувається формування «Я-концепції» сучасного здобувача освіти.

Серед видів діяльності, що обумовлюють формування Я-концепції, необхідно відзначити:

- соціальну
- професійно-трудова
- навчальну
- наукову
- сімейно-побутову.

Свідомість та самосвідомість підлітка обумовлена постійними протиріччями, які виникають у процесі навчання та життєдіяльності, а також потребами. Важливою потребою є *потреба у самоствердженні* – це спрямованість

підлітка на пошуки, виявлення та реалізацію своєї індивідуальності, унікальності в системі соціальних зв'язків.

Анна Фрейд зазначала, що настрій підлітків коливається між сяючим оптимізмом і найпохмурішим песимізмом.

Сутність самоствердження підлітка пояснюється прагненням до підтвердження самоцінності, бажання бути гідним уваги й отримати визнання інших, набути впевненості в собі.

Підлітковий період є одним з ключових етапів становлення *емоційно-вольової* регуляції особистості. Однак відбувається це складно, суперечливо. Так, для підлітків характерна легка збудливість, різкі зміни переживань та настрою, причому без особливо значимих причин. Перепади емоційних переживань можуть бути швидкими, радикально протилежними і навіть поєднувати амбівалентні емоції чи почуття. Представники даного вікового періоду є дуже чутливими у ставленні інших до себе, водночас здатними до сильних емоційних прив'язаностей та самопожертви. Так званий підлітковий комплекс емоційності поєднує в собі сентиментальність і вражаючу байдужість, хворобливу сором'язливість з розв'язністю, бажання бути визнаним іншими з прагненням до усамітнення. Водночас переживання підлітка стають глибшими, багатограннішими і сильнішими, він краще, ніж молодий школяр може керувати своїми емоційними станами. Спілкування з однолітками формує моральні почуття учня основної школи, навчання в школі збагачує інтелектуальні та естетичні.

Коли особистість підлітка формується в несприятливих умовах, у нього можуть розвинути асоціальні почуття. Агресивну емоційність підлітка провокує неадекватне ставлення дорослих - ігнорування або недоброзичливе ставлення до його потреб та прагнень.

В підлітковому віці виробляється власна система еталонів самооцінювання та самоставлення, все більше розвиваються здатності проникнення в свій внутрішній світ (Ж.К. Дандарова) [44, с 315].

Емоційна сфера підлітків дуже суттєво впливає на мотивацію їх поведінки та вольову регуляцію. В даному віковому періоді зміцнюється сила волі, зростає самовладання, розвиваються самостійність та наполегливість у випадку позитивної мотивації. Але через неправильне розуміння частиною підлітків сили волі, вони схильні до впертості, негативізму, нерозумних перевірок власного самовладання. В цілому ж в підлітковому віці зростає тенденція особистості організувати себе, прагнення до самовиховання позитивних вольових якостей. Становлення вольової регуляції підлітків залежить від типу його взаємин зі значимими дорослими (приміром, авторитарний виховний стиль може "зламати" волю або ж, навпаки, викликати стійкий негативізм підлітка щодо оточуючих).

Розвиток волі в цьому віці створює сенситивність до формування основ характеру. Суперечності психічного розвитку підлітків можуть спровокувати акцентуації рис характеру. За даними С.І. Подмазіна, серед підлітків розповсюджені наступні типи акцентуації характеру: гіпертимний, циклоїдний, демонстративний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, тривожно-педантичний, збудливий та нестійкий. Типовими причинами виникнення акцентуацій характеру підлітків є проблеми фізичного розвитку та помилки сімейного виховання. Важливо, щоб зафіксовані в цьому віці акцентуації піддалися своєчасній психолого-педагогічній корекції, інакше існує ризик їх закріплення та виявів важковиховуваності.

Впродовж становлення особистості підлітків відбувається освоєння ними нового соціального простору і паралельно пізнання власних якостей. Бурхливе фізичне зростання та оновлення соціальної ситуації розвитку підлітка викликають ґрунтовні зміни його самосвідомості. В цьому віці формується **Я-концепція**, підліток починає усвідомлювати свою неповторність, в його свідомості.

Орієнтація підлітка на самооцінку пов'язана з його прагненням до самостійності й незалежності, із самоповагою та вимогливістю до себе (за Є.І. Савонько) [36, с 238]

Самооцінка в підлітковому віці набуває ролі регулятора поведінки та діяльності, активатора самопізнання, самовиховання і має наступні характерні особливості:

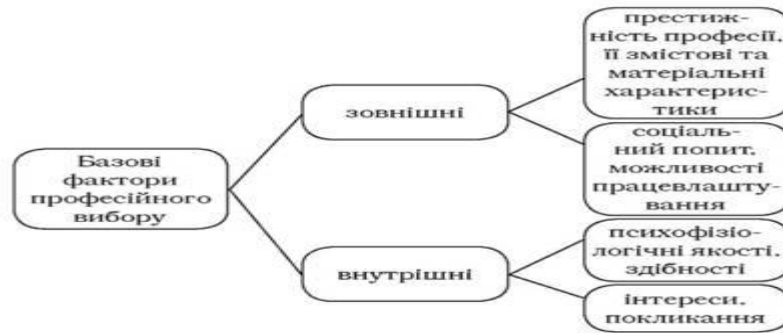
Особливості самооцінки в підлітковому віці

Рівень досягнень особистості у підлітковому віці закладає підвалини для розвитку і формування «Я-концепції» юнаків.

Зростаюча свобода вибору і менша соціальна скутість сприяє формуванню в юнака більш гнучкого соціального характеру, але водночас ускладнює самовизначення (І.С. Кон).

Збільшення періоду включення юнацтва в доросле життя пов'язане не тільки з ускладненням трудової діяльності, що потребує компетентності і тривалого навчання, а й з розширенням сфери індивідуального самовизначення молодих людей і підвищенням вимог до його усвідомленості. Чим ширше можливості та діапазон професійного вибору, тим він складніший для юнака, тим паче, що самовизначення є одночасно і самообмеженням.

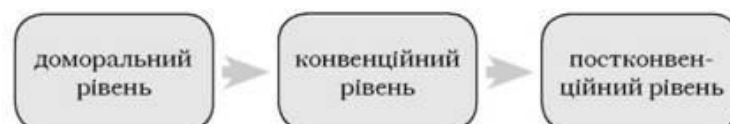
Професійне самовизначення як необхідність для юнаків може бути ускладненим, якщо вони не враховують всіх потрібних для цього факторів, а зосереджуються лише на одному, наприклад престижності професії, але не зважають на насиченість ринку праці її представниками.

Фактори професійного вибору юнацтва

При виборі майбутньої професії молода людина орієнтується на запозичений досвід. За умов недостатньої обізнаності юнака про специфіку професій та слабкого знання власних особистісних якостей доречним є звертання до професійної консультації, яку надають кваліфіковані фахівці [44].

За Л.І. Божович уся система потреб і прагнень юнаків упорядковується, інтегрується світоглядом, який формується. Емоційна сфера юнаків є більш стабільною, ніж підлітків. Молоді люди спроможні до саморегуляції своїх емоційних станів, ставлення до себе теж набуває більш стійкого позитивного змісту. Почуття, формуючись в узагальненому вигляді, поєднуються зі знаннями і виражають більш-менш стійкі світоглядні настанови. Тому даний віковий період також сенситивний до формування світогляду як системи стійких переконань. Значне місце в ньому займає моральна орієнтація як ставлення до людей, норми поведінки тощо. Моральна свідомість в юнацькому віці піднімається до ступеня стійких моральних переконань, що уможлиблює свідому регуляцію поведінки. За дослідженнями американського психолога Л. Кольберга, автора теорії морального розвитку, юнацький вік характеризується досягненням особистістю постконвенційного рівня.

Етапи морального розвитку за Л. Кольбергом

Психолог вважає, що моральний розвиток дитини зумовлений прогресивними змінами її інтелекту [37]. На доморальному рівні, який властивий дітям, їх мотивацією вчинків спочатку є конформне уникнення покарання і отримання нагороди, трохи згодом - прагнення отримати користь від певної дії. Впродовж конвенційного етапу, що є типовим для підлітків, людина дотримується суспільних норм та встановленого порядку через прагнення вживатись у суспільстві, конформність. Високий рівень розумового розвитку юнаків дозволяє їм перейти до постконвенційного рівня, на якому регуляція поведінки здійснюється власною "автономною" мораллю особистості. На думку Л. Кольберга, особистість досягає рівня справжньої моральності не раніше 20-ти років.

Юнацький вік - це вік зростання сили "Я" особистості, її здатності не втратити, зберегти своє "Я" та проявити свою індивідуальність в умовах групової діяльності та інтимної близькості, дружби (Г.С. Абрамова) [36, с 263]

Свідомість та самосвідомість зумовлюють необхідність пошуку особистісних значимостей. У цей час для хлопців та дівчат типовим є пошук сенсу життя. В юності, коли людина здійснює свідомий вибір свого життєвого шляху, потреба осягнути сенс свого життя набуває потужного орієнтувального призначення. Ставлення молоді людини до світу набуває особистісного забарвлення. Рефлексія власних особистісних якостей, прагнення самореалізації зумовлюють пошук юнаками цінностей, які визначають сенс існування. Проблема пошуку сенсу життя значною мірою зумовлює стан психологічного здоров'я юнака. За словами В. Франкла, відсутність сенсу життя вже в юності породжує стан "ноогенного неврозу" - почуття порожнечі, відчаю та безцільності існування. Психолог виокремлює цінності, в яких втілюється сенс життя:

Базові життєві цінності за В. Франклом

Обуховський К. зазначав, що потреба в сенсі життя - це необхідність усвідомлювати своє життя не як серію випадкових, розрізнених подій, а як цілісний процес, що має певну спрямованість, наступність і зміст.

Для молодшої людини найбільш прикладними постають перші два аспекти цінностей. Як зауважує Т.М. Зелінська, смислово-життєві роздуми в юнацькому віці спрямовані у майбутнє, на пізнання свого життєвого призначення, а відповідь на це питання звичайно розгортається у системі конкретних життєвих планів, які юнак має намір реалізувати. Тобто розгляд питання сенсу життя (навіщо?) переростає в питання цілей (чого досягати?).

Сучасні матеріальні контрасти українського суспільства викликають надмірну меркантильність юнаків. Однак втілення матеріальних домагань більшості хлопців та дівчат ще далеко попереду. Психологи відзначають високу тривожність багатьох сучасних молодих людей через невпевненість стосовно власного майбутнього, пригніченість власними обмеженнями на фоні численних матеріальних спокус [44].

Для представників даного віку характерним є міф про власну унікальність тобто уявлення про себе і про свою психіку як винятковість. Психологічне призначення цього феномену психіки хлопців та дівчат - відшліфовування власної індивідуальності, стабілізація самооцінки. Також є типовими мрії юнаків про власне блискуче майбутнє і песимістичне уявлення розгортання буття суспільства, тому юнаки часто проявляють безтурботність, внаслідок чого їх життєвий досвід поповнюється помилками та висновками з них.

Однією з причин суперечливої поведінки та суджень молодих людей може стати максималізм, характерний для даного віку.

Хоч юність і вважається найкращим періодом життя, однак психологічні дослідження фіксують низьку задоволеність сенсом свого життя багатьма хлопцями та дівчатами, гостру невпевненість в собі через невизначеність майбутнього

За словами юнаків: "Якщо щось погане станеться, то не зі мною"

Яскравою ознакою цього періоду є **юнацький максималізм** - категоричне ставлення до дійсності, спричинене невідповідністю рівня домагань життєвому досвіду молодої людини, завищеність її життєвих ідеалів [30; 36; 44].

Його прояви мають місце в світогляді, емоційній та поведінковій сферах молодої людини. Багато юнаків демонструє максималізм як прагнення до якнайбільшого задоволення своїх матеріальних та духовних потреб, завищений рівень домагань.

Питання для самоперевірки:

- 1. Дайте визначення поняттям «свідомість» та «самосвідомість».*
- 2. Охарактеризуйте самооцінку підлітків, та вплив на неї оточення.*
- 3. Які ознаки завищеної самооцінки у юнацькому віці?*
- 4. Чим характеризується юнацький максималізм?*
- 5. У чому відмінність самосвідомості підліткового та юнацького віку?*

1.3. Професійна ідентичність у розвитку особистості майбутнього кваліфікованого робітника

Модернізація сучасної професійної освіти, пов'язана з інтеграцією до європейського освітнього простору, передбачає принципово нові підходи до підготовки майбутніх фахівців різних сфер господарювання. На сучасному етапі розвитку суспільства система освіти і науки достатньо гнучко відображає зміст наявних перетворень. Відчутними є зрушення, що відбуваються у взаємодії становлення особистості юної людини та її діяльності як майбутнього кваліфікованого робітника.

Особливої уваги заслуговує розвиток ідентичності у підлітковому віці, коли емоційний фон у підлітковому віці характеризується нестабільністю.

Емоційна нестабільність підсилює статеве збудження. Більшість хлопців усвідомлюють джерела цього збудження, у дівчат більше індивідуальних відмінностей: один з них відчувають статеві збудження, інші мають невизначені відчуття, які пов'язані із задоволенням потреб у підтримці, самоповазі, любові. Разом з цим, важливим моментом статевої самосвідомості підлітків стає статеві ідентифікація.

Усвідомлення і переживання статевої ідентичності передбачає наявність у підлітків певних зразків, тобто уявлень про найбільш привабливі і значущі якості особистості чоловіка і жінки, які виявляються в багатьох сферах життєдіяльності індивіда. Дані зразки включають як незалежні від статі моральні установки, стереотипи поведінки, так і специфічні, що пов'язані з розрізненням форм взаємостосунків і жінок у суспільстві, діяльності, побуті. Слід підкреслити, що поняття статевої ідентифікації в підлітковому віці розглядається в сукупності з проблемами родової ідентичності і статевих ролей.

Саме на основі усвідомлення здобувачем освіти індивідуальних особливостей особистості у нього формується позитивне ставлення до професійної діяльності; завдяки осягненню образу майбутньої професійної діяльності у майбутніх кваліфікованих робітників актуалізується усвідомлення особистісного досвіду, формуються власні цілі, здійснюється вибір стратегій

професійного саморозвитку. Особливу роль у взаємодії особистості і її діяльності у юнацькому віці відіграє ідентифікація, у процесі якої розвивається важлива для майбутнього фахівця якість діяльності – професійна ідентичність, що дозволить йому увійти у професійну діяльність з оптимальними вміннями до самовдосконалення, сприятиме оптимальній професійній адаптації. Формуватися зазначена здатність повинна ще під час навчання у професійному навчальному закладі.

Професійна ідентичність раціональна і рефлексивна за своєю природою, вона тісно пов'язана зі становленням в особистості здатності до розпізнавання у професійній діяльності власних властивостей, що є необхідними для розвитку образу "Я-професійне". Якщо особистість майбутнього фахівця є показником його входження у професійне середовище, то розвиток у учнів ідентичності є показником їхньої адаптації до професійного середовища та міжособистісних взаємин з майбутніми колегами.

Філософський і психологічний аналіз понять „ідентичність” та „ідентифікація” (як механізм ідентичності) здійснено в роботах зарубіжних вітчизняних науковців Так В. Павленко та П. Ігнатенко розглядають різні варіанти розуміння поняття "ідентифікація":

- ідентифікація як один з механізмів соціальної перцепції міжособистісного сприймання (поряд зі стереотипізацією та рефлексією), що дозволяє моделювати змістовне поле партнера у спілкуванні, забезпечує процес взаєморозуміння і викликає відповідну поведінку;
- ідентифікація як центральний момент самосвідомості. У такому випадку наголошується на суб'єктивних відчуттях власної належності до різноманітних соціальних спільностей на рівні стійкого зв'язку, а також на включенні у свій внутрішній світ і прийняття як своїх власних групових норм і цінностей;

- ідентифікація у стратометричній концепції А.Петровського як показник рівня розвитку групи. Функціонування цього феномена виражається у ставленні до інших членів групи як до самого себе.

Американський футуролог А. Тоффлер зазначав: "Мільйони індивідів напружено шукають свою власну ідентичність чи деяку магічну терапію, що полегшує становлення цілісності особистості, щоб перемогти хаос, внутрішню ентропію, сформуванню власний порядок" [54, с. 123]. Отже, ідентичність як новоутворення юнацького віку зумовлює зміни у всіх сферах життєдіяльності особистості, насамперед, у сфері професійного становлення. Отже, можемо зробити висновок, що необхідною умовою формування майбутнього спеціаліста є процес набуття ним професійної ідентичності.

Таким чином ідентичність трактується як важливий, але складний психологічний феномен, що має фундаментальні характеристики, і саме тому посідає визначальну роль і місце у життєвому досвіді особистості.

У дослідженнях виокремлено два аспекти ідентичності – особистісний і соціальний; онтогенетично особистісна ідентичність є вторинною щодо соціальної, вона формується на основі використання вироблених у процесі соціальної категоризації понять.

Ідентичність трактується як соціальна за походженням властивість особистості. Тому вона формується у результаті взаємодії індивіда з іншими людьми на основі засвоєння ним набутого у результаті взаємодії досвіду. Зміна ідентичності зумовлюється також змінами у соціальному оточенні індивіда.

Отже **професійна ідентичність** – це результат ідентифікації, усвідомленого поєднання (ототожнення) себе з визначеною професійною групою у сукупності всіх її особливостей і психологічна властивість особистості, що розвивається у процесі професійної освіти;

Системоутворювальним чинником професійної ідентичності є образ "Я – професійне ". Образ "Я – професійне " з ознаками ідентичності трактуємо як такий, що формується на основі відкриття майбутнім кваліфікованим робітником нових для нього властивостей професійної діяльності, самокорекції

індивідуального досвіду та їх апробація у процесі оволодіння професійною діяльністю.

Питання для самоперевірки:

- 1. У чому сутність поняття «ідентифікація»?*
- 2. Яка роль професійної ідентичності у формуванні особистості майбутнього робітника?*
- 3. Що є центральним системоутворювальним чинником професійної ідентичності?*
- 4. Дайте визначення поняттю «професійна ідентичність».*
- 5. На яку із структур особистості профіідентичність впливає у першу чергу?*

2 Професійне становлення майбутнього кваліфікованого робітника

2.1. Професійне становлення та його складові

Першокурники (віком 14-16 років) переживають кризу, що передбачає формування і виявлення самостійності. У цьому віці перед молоддю постає проблема вибору майбутньої професії. Тому проблеми соціальної і професійної адаптації суб'єктів освітнього процесу неможливо вирішувати без урахування вияву таких психологічних чинників професійного становлення, як професійний самовибір, індивідуально-психологічні особливості учнів, професійне самовизначення і зрілість особистості. Різні аспекти дослідження професійного становлення особистості були викладені у роботах Б.Г. Ананьєва, О.М. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова, К.К. Платонова, С.Л. Рубінштейна, які визначили специфіку особистісного, діяльнісного і системного підходів вивчення даної проблеми.

Професійне становлення може бути представлено у вигляді двох основних ліній:

1. Як розвиток *діяльності* (її структури, сукупності способів та засобів) [47;52]
2. Як процес *розвитку особистості в онтогенезі* (послідовність періодів та стадій життєвого шляху) [14; 22; 32]

Отже вказані підходи можна вважати взаємодоповнюючими [13].

У професійній діяльності, що здійснюється в конкретних суспільно-історичних умовах, формуються і удосконалюються не лише окремі професійно важливі якості, знання, уміння і навички фахівця, але відбувається і становлення професійної психіки в цілому. З одного боку, особливості людини-професіонала роблять істотний вплив на процес і результат його діяльності; з іншого боку, саме формування людини-професіонала відбувається у ході професійної діяльності і під її впливом.

Становлення професіоналізму пов'язане з розвитком людини як професіонала. Онтогенетичний розвиток професіонала пов'язується з розвитком

індивідуального професіоналізму людини в процесі його професіоналізації, а філогенетичне – з розвитком професіоналізму професійного співтовариств і професії в цілому.

Вивчення професійного становлення людини має наступні передумови:

- 1) професіоналізм людини – це системна освіта;
- 2) професійна діяльність розглядається як особлива форма активності людини і як система його стосунків зі світом;
- 3) становлення професіоналізму людини – це процес інтеріоризації людиною психологічної нормативної (існуючої у суспільстві) моделі професії і формування індивідуальної концептуальної моделі професійної діяльності (КМПД);
- 4) професійний розвиток є результатом вирішення протиріч.[12]

Дослідження професійного становлення представлені у різних напрямках, зокрема вивчались основні стадії професійної соціалізації: "оптація", професійна орієнтація, професійна підготовка, профадаптація, професійна самореалізація (О.В. Карпов, Т.В. Кудрявцев, А.К. Маркова, Е.Ф. Зеер); психологічні особливості професійного самовизначення (Т.М. Афанасьєва, К.А. Абульханова-Славська, М.Р. Гінзбург, Е.І. Головаха, В.І. Журавльова, Є.О. Клімов, М.С. Пряжніков, П.А. Шавір); професійний відбір, профорієнтація, професійна підготовка (Г.О. Балл, Ю.З. Гільбух, І.А. Зязюн, С.Д. Максименко, Н.А. Побірченко, П.С. Перепелиця, В.В. Рибалко, Н.І. Литвинова, М.Л. Смульсон, В.В. Синявський, Б.Ф. Федоришин та інші); зрілість особистості (Л.А. Анциферова, Б.Г. Ананьєв, Т.Н. Гусєва, О.Н. Гундарь, В. Манукян, Г. Олпорт, Х. Ремшмідт, Д. Сьюпер, А. Шостром).

Аналіз науково-теоретичних досліджень професійного розвитку особистості засвідчує, що більшість дослідників дотримуються того, що етапи професійного становлення особистості реалізуються відповідно до особливостей особистісного розвитку людини.

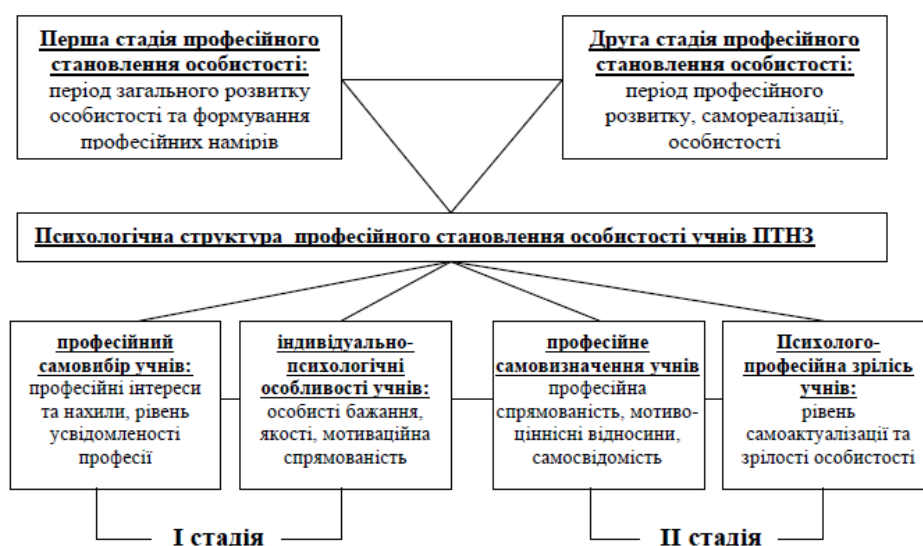
Узагальнюючи сукупність підходів, можна визначити такі етапи особистісного становлення майбутнього кваліфікованого робітника:

I — формування професійних намірів: свідомий вибір особистістю професії на основі урахування своїх індивідуально-психологічних особливостей;

II — професійна підготовка (навчання): входження (адаптація) та оволодіння професією, засвоєння системи професійних знань, умінь та навичок, професійне самовизначення;

III — професійна реалізація: досягнення відповідного рівня якостей особистості, зрілості особистості.

У схематичному вигляді концептуальна модель професійного становлення особистості майбутнього кваліфікованого робітника представлена на рис.

Концептуальна модель професійного становлення особистості

Відповідно до стадій професійного становлення особистості виділено три основних складових ПСО (професійний самовибір, професійне самовизначення, психолого-професійна зрілість), характеризуючи їх змістовне наповнення.

Розроблена С.І. Моськіним концептуальна модель свідчить про те, що процес професійного становлення не може бути зведений до прийняття особистістю рішення відносно вибору конкретної професії, це тривалий і

багаторівневий процес розвитку особистості, який не обмежений певними тимчасовими рамками [39].

Питання для самоперевірки

- 1. Опишіть складові професійного становлення.*
- 2. У вигляді яких основних ліній може бути представлено професійне становлення?*
- 3. Вкажіть етапи особистісного становлення майбутнього кваліфікованого робітника.*
- 4. Які передумови професійного становлення людини?*
- 5. Опишіть модель професійного становлення.*

2.2. Мотивація професійного становлення суб'єкта освітнього процесу у закладі професійної (професійно-технічної) освіти

Перехід до ринкової економіки, постійне зростання вимог до професіоналізму та мобільності спеціалістів різних галузей виробництва, динамізм сучасних виробничих технологій, виникнення виробництв різних форм власності, інтеграція в світове економічне співробітництво викликають необхідність впровадження нової парадигми професійної освіти, яка спрямована на забезпечення вільного і якісного професійного розвитку особистості майбутнього спеціаліста. Тому проблема дослідження мотивації професійного становлення є одним із шляхів до покращення підготовки молоді до входження у ринок праці і займає одне з провідних місць у становленні кваліфікованого робітника

Система професійно-технічної освіти має специфічне завдання – готувати висококваліфікованих робітників для всіх галузей економіки. В майбутньому вона стане обов'язковою базою для здобуття вищої освіти – економічної, технічної, сільськогосподарської.

Аналіз діяльності та передового психолого-педагогічного досвіду професійних навчальних закладів дають змогу визначити низку суперечностей, зокрема між: потребою сучасного ринку у фахівцях, що володіють соціально-психологічними якостями, необхідними для ефективної професійної діяльності та недостатнім рівнем їх сформованості у випускників ЗП(ПТ)О; необхідністю досягнення міжнародних стандартів якості освіти та неможливістю суттєвого покращення професійної підготовки фахівців без ефективного психолого-педагогічного супроводу професійного становлення особистості майбутніх кваліфікованих робітників. Це спонукає педагогічні колективи закладів професійної (професійно-технічної) освіти шукати нові форми, методи і засоби навчання, створювати такі психолого-педагогічні умови організації навчально-виховної роботи, які приводили б до високого рівня професійного становлення особистості учнів, мобільності їх на ринку праці.

Проблема мотивації професійного становлення особистості є однією з фундаментальних проблем як у вітчизняної так і у зарубіжної психології. Як зазначав Х. Хекхаузен "навіть чи знайдеться інша така ж область психологічного дослідження, до якої можна було б підійти з настільки різних сторін, як до психології мотивації" [50], однак, щоб розібратися в цьому складному питанні, слід розглянути сутність феномену мотивації її складові та основні засади, які обумовлюють процес професійного становлення майбутнього кваліфікованого робітника.

Найбільш вагомий внесок в дослідження мотивації, яка впливає на процес становлення особистості вніс О.М. Леонтьєв. Відповідно до його концепції між структурою діяльності та будовою мотиваційної сфери людини існують відносини ізоморфізму, тобто взаємної відповідності, а в основі динамічних змін, які відбуваються з мотиваційною сферою людини, лежить розвиток системи діяльностей. За О.М. Леонтьєвим, спрямованість спонуканню надає саме об'єкт (що сприймається дуже широко, не тільки як предмет, річ). Більше того, «опредмечування потреби», як висловлювався О.М. Леонтьєв, надає цьому спонуканню сенс, і, по суті, збудником діяльності виступає не сам предмет, а його значення для суб'єкта [28].

Слід зазначити, що потребам людини відповідає діяльнісна система. Таким чином, в основі змін, які відбуваються із мотиваційною сферою індивіда, лежить діяльнісна система, динаміка розвитку якої обумовлює зміни в мотиваційній сфері людини, придбання нею нових потреб, мотивів і цілей.

На думку Є.П. Ільїна, всі визначення мотивації слід віднести до двох напрямів. Перше з них розглядає мотивацію із структурних позицій, як сукупність чинників (причин, спонук) або мотивів. Другий напрям розглядає мотивацію як динамічне утворення, як процес, "механізм", що поданий в останньому підході до визначення мотивації. У всіх випадках, як вважає Є.П. Ільїн, мотивація виступає засобом або механізмом формування і реалізації вже наявних мотивів: виникла ситуація, що дозволяє реалізувати наявний

мотив, – з'являється і мотивація, тобто процес регуляції діяльності за допомогою мотиву [34].

Отже, мотивація - це сукупність причин психологічного характеру, які пояснюють поведінку людини, її початок, обґрунтування, формовияви.

Проблема мотивації завжди представляла великий інтерес для психології в цілому і психології особистості зокрема. В психології професійної діяльності мотивація є стрижневим компонентом, свого роду "визначальним конструктом" у виборі професії, ступені реалізації в ній, можливості вдосконалення, розвитку, прояву майстерності. Мотивація професійної діяльності є складним утворенням. Професійне становлення охоплює, як правило, тривалий етап в розвитку особистості, професійна реалізація залежить, зокрема, від особливостей і специфіки професії, що не завжди враховується при аналізі роботи суб'єктів освітнього процесу.

Усі визначення мотивації можна віднести до двох напрямів. Перший розглядає мотивацію із структурних позицій, як сукупність чинників чи мотивів. Наприклад, як вважає В.Д. Шадриков [52], мотивація обумовлена потребами та цілями особистості, рівнем домагань й ідеалами, умовами діяльності (як об'єктивними, зовнішніми, так і суб'єктивними, внутрішніми - знаннями, вміннями, здібностями) і світоглядом, переконаннями і спрямованістю особистості. З урахуванням цих чинників і відбувається прийняття рішення, формування професійного становлення майбутнього фахівця будь-якої галузі виробництва. Другий напрям розглядає мотивацію не як статичне, а як динамічне утворення, як процес, механізм, що обумовлює професійне становлення особистості.

Формування мотивації одна з важливіших умов успішності у досягненнях майбутніх кваліфікованих робітників. Як свідчать дослідження психологів, мотиваційна сфера більш динамічна, ніж пізнавальна та інтелектуальна. Але відносна динамічність має позитивні і негативні сторони. І якщо нею не управляти, то може бути регрес мотивації, зниження її рівня і взагалі може бути втрачена дієвість. Формування мотивації часто йде стихійно і дуже рідко є

предметом цілеспрямованої систематичної роботи. Тобто, будь-яка форма поведінки може бути пояснена як внутрішніми, так і зовнішніми причинами. У першому випадку в якості вихідного і кінцевого пунктів пояснення виступають психологічні властивості суб'єкта поведінки, а в другому - зовнішні умови та обставини його діяльності. У зв'язку з цим більшість психологів розрізняють зовнішню і внутрішню мотивацію.

Розглядаючи питання про зовнішню мотивацію Є.П. Ільїн, стверджував, що тут мова йде про умовне, а не про дійсне формування мотиву сторонньою людиною [20]. Таким чином, згідно з Є.П. Ільїним, не можна ззовні в процесі виховання формувати мотиви, а можна тільки сприяти цьому процесу. Мотив - складне психологічне утворення, яке має збудувати сам суб'єкт. У процесі ж виховання і соціалізації особистості формується той будівельний матеріал, який буде в подальшому використовуватися для мотивації тієї чи іншої дії або вчинку. Цим матеріалом є такі особистісні утворення, як інтереси, схильності, моральні принципи, установки і самооцінка, формування яких є завданням педагогіки. Зовнішні впливи можуть мати вигляд прохання, вимоги, ради, навіювання, натяку тощо. і приймати характер інформування, інструктування, стимулювання і заборони.

Поведінка може мати зовнішню мотивацію – «ззовні», або внутрішню – «зсередини». Поведінка, мотивована зсередини, формується на основі власних бажань і цілей особи. Але, водночас, ця поведінка не є засобом для формування іншої мети. Ззовні мотивована поведінка формується за допомогою реалізації мети поведінки. Отже, мета поведінки є бажаними в майбутньому результатами (Heckhausen, 1989). Зовнішня мотивація здійснюється за допомогою винагороди дій за принципом умовних рефлексів. Дії, що мають позитивні результати, з більшою імовірністю повторюють (Desi, 1971). Деякі дії є приємними самі по собі, і мотивацією в цьому разі є дія. Внутрішня мотивація пов'язана з дією. «Люди поринають у діяльність заради неї самої, а не для досягнення яких-небудь зовнішніх винагород. Така діяльність є самоціллю, а не засобом для досягнення іншої мети».

Однак, як зазначають Е. Дісі та Р. Ріан поділ мотивів тільки на внутрішні і зовнішні є недостатнім. Самі зовнішні мотиви можуть бути позитивними (мотиви успіху, досягнень) и негативними (мотиви захисту, уникнення). Очевидним є, що зовнішні позитивні мотиви більш ефективні, ніж зовнішні негативні, якщо навіть по силі вони є рівними. В багатьох випадках в загалі не має сенсу диференціювати мотиви за критерієм «зовнішні – внутрішні». В той же час С.Л. Рубінштейн зауважує, що в залежності від того, яка мотивація переважає у процесі діяльності особистості (зовнішня або ж внутрішня) залежить її результативність [34].

Проблема професійного становлення майбутніх кваліфікованих робітників посідає важливе місце у педагогічній та віковій психології, оскільки стосується вирішального моменту в життєвій самореалізації особистості. Психологічними проблемами розвитку особистості в різних аспектах професійної діяльності людини займалось широке коло вітчизняних вчених таких як Л.О. Балл, І.Д. Бех, К.М. Гуревич, Г.С. Костюк, Н.Г. Ничкало, В.В. Рибалка, Є.О. Клімов, К.К. Платонов, Б.О. Федоришин. Більшість дослідників вважають, що професійне становлення майбутнього фахівця — це складний, багатовимірний і досить суперечливий процес перетворення особистості, починаючи від дитинства і часу її навчання і аж до власне професійної діяльності.

У психологічній літературі основоположником науково-психологічного підходу до проблеми професійного становлення особистості майбутнього фахівця вважається Ф. Парсонс. Він вважає що, кожній професії відповідає певний набір психологічних та фізичних якостей, а успішність професійної діяльності та задоволення професією залежить від міри узгодженості індивідуальних якостей особистості з ментальними вимогами професії. Професійне становлення в зв'язку з особливостями вибору професії в його віковій динаміці розглядають С. Шпранглер, Ш. Бюлер, Д. Сьюпер та інші.

Професійне становлення з точки зору різних типологій докладно розглядають О. Ліппман і Дж. Голланд. Теоретичну основу концепції професійного становлення особистості склали дослідження особистості і

діяльності К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, О.Г. Асмолова, Є.О. Клімова, Б.Ф. Ломова, П.А. Шавіра, В.Д. Шадрікова та інших. В той же час, слід нагадати, що поняття «становлення особистості» ще не отримало чіткого й виразного визначення. Але більшість дослідників дотримуються погляду, що становлення — це «процес розвитку, в якому індивід покладає на себе відповідальність за максимально повну реалізацію свого потенціалу». Не зважаючи на достатню кількість концепцій становлення особистості професіонала (Е.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, Т.В. Кудрявцев, А.К. Маркова, М.С. Пряжніков, В.Ф. Сафін та ін.), у більшості з них професійний розвиток розуміється як процес проходження людиною певних етапів, пов'язаних з віковими етапами розвитку людини: оптації, професійної підготовки, профадаптації, самореалізації, професійної зрілості, на кожному з яких формуються ті або інші психічні новоутворення, відбувається формування нових якостей професіонала, які забезпечують успішне виконання трудових функцій та підготовлюють суб'єкта до переходу на нову стадію розвитку. Згідно концепції професійного становлення Е.Ф. Зеєра, обираючи та освоюючи професію, особистість професійно удосконалюється та змінюється: збагачується спрямованість, формується досвід і компетентність, розвиваються професійно важливі якості [17].

Різні аспекти дослідження професійного становлення особистості були висвітлені у працях Б. Г. Ананьєва, Е.Ф.Зеєра, Є.О. Клімова, Т.В. Кудрявцева, О.М. Леонтєва, Б.Ф. Ломова, К.К. Платонова, М.С. Пряжнікова, С.Л. Рубінштейна, які визначили специфіку особистісного, діяльнісного і системного підходів до психологічного вивчення цієї проблеми.

Так Є.О. Клімовим була розроблена психологічна концепція розвитку особистості як суб'єкта праці [21]. На його думку, особливого значення професійне становлення набуває на стадії «оптації» (з 11–12 років до 14–18), коли на перший план виходять проблеми вибору й побудування особистістю свого професійного плану. Після цього особистість у процесі власного

професійного розвитку переходить до стадії професійної підготовки (з 15–18 до 16–23 років) та професіоналізації.

У подальших наукових працях Є.О. Клімов визначає вибір професії як проектування особистістю свого професійного життєвого шляху, у якому «поступово виникають» нові можливості.

Т.В. Кудрявцев визначає професійне становлення як довготривалий, динамічний, багатоступеневий процес, що містить в собі кілька основних стадій: формування професійних намірів; професійне навчання; професійну адаптацію; часткову або повну реалізацію особистості в праці за фахом.

В рамках концепції Т.В. Кудрявцева виділено три наскрізні лінії професійного становлення: розвиток мотиваційно-потребнісної сфери професіонала, формування операційно-технічних елементів професійної діяльності і професійне самовизначення [4]. Центральне місце в концепції професійного становлення майбутнього фахівця, яку запропонував Т.В. Кудрявцев, займає позиція про чотири стадії професіоналізації.

Перша стадія — «виникнення і формування професійних намірів під впливом загального розвитку і первинного орієнтування в різних сферах праці». Критерієм етапу виступає соціально і психологічно обґрунтований вибір професії.

Друга стадія — власне професійне навчання, тобто «етап цілеспрямованої підготовки до обраної професійної діяльності... Психологічний критерій цієї стадії — професійне самовизначення...».

Третя стадія — «процес входження в професію (в більшості випадків відображається поняттям «Професійна адаптація»), що характеризується активним оволодінням професією (а не просто «пристосуванням» до неї) і знаходженням свого особливого місця в системі виробничого колективу. Критерій цієї стадії — достатньо високі виробничі показники діяльності, певний рівень розвитку професійно значущих якостей і психологічний комфорт». Важливо відзначити, що в даній концепції виділяється два типи входження в професію. Перший виявляється на початкових стадіях навчання в

професійному навчальному закладі, а другий — на початкових стадіях самостійної діяльності.

Четверта стадія — це «повна реалізація особистості в самостійній професійній праці». Рівень реалізації характеризується як ступенем оволодіння операційною стороною професійної діяльності, так і рівнем сформованого ставлення до справи, а також мірою творчості, майстерності.

В цілому, концепція має важливе значення для розвитку психолого-педагогічної теорії професійного становлення майбутнього професіонала.

Так Петровський А.В. визначив чотири етапи розгортання навчально-практичної діяльності, безпосередньо пов'язаної з мотивацією професійного становлення особистості учнів: вибір предмету діяльності, первинне мотивоутворення, переваги групової мотивації, перевага суспільної мотивації. При цьому кожен етап характеризується:

- ієрархією мотивів;
- рівнем самоорганізації і характером дій учнів щодо своєї провідної діяльності;
- станом структури міжособистісного і ділового спілкування, в яку включений учень.

І тому вважає А.В. Петровський, психологічно виправдано і педагогічно доцільно здійснювати вивчення мотиваційних компонентів професійного становлення особистості учнів, а також створювати умови щодо їх розвитку [34].

Роботи таких відомих сучасних вітчизняних вчених як Г. О. Балл, Ю. З. Гільбух, І. А. Зязюн, С. Д. Максименко, П. С. Перепелиця, Н. А. Побірченко, Є. О. Помиткін, В. В. Рибалка, В. В. Синявський, М. Л. Смульсон, Б. О. Федоришин, Н. В. Чепелева та багатьох інших проливають світло на окремі етапи професійного розвитку особистості — профвідбору, профорієнтації, профпідготовки, професійного самовизначення, які мають вплив на професійне становлення майбутнього фахівця. На їх думку важко переоцінити значущість і роль професійного відбору, оскільки в

практичній роботі багато психологів та педагогів зазначають, що значна кількість учнів, що зараховується на навчання до професійно-технічних навчальних закладів, не зорієнтовані на ту чи іншу професію. Це, безперечно, актуалізує важливість упровадження професійного відбору до закладів професійної (професійно-технічної) освіти, адже він є засобом виявлення та реалізації бажання абітурієнта присвятити своє життя майбутній професії, сприяє добору таких підлітків, особистісні якості, нахили й здібності яких відповідають майбутньому професійному фаху.

Вивчаючи проблеми професійного становлення особистості здобувачів освіти в закладах професійної освіти, дослідники вважають, що складовими підготовки молоді до обрання професії мають бути, з одного боку, система профорієнтаційної роботи, а з другого — особлива допрофесійна підготовка, яка передбачає включення в діяльність, природним продовженням якої буде професійне навчання з певного фаху. Цінним є те їхнє зауваження, що ефективна допрофесійна підготовка аж ніяк не зводиться до засвоєння істотних для певної професії (або груп професій) відомостей, навичок і вмінь. Треба дбати про формування психологічної готовності до професії, про сприяння мотивації професійного становлення учня ПТНЗ як майбутнього професіонала.

Як вважає Ю.А. Агарков, мотивацію професійного становлення особистості доцільно розглядати як сукупність всіх спонук, які детермінують і регулюють процес професійного і особистісного розвитку. На різних стадіях професійного становлення відбуваються певні зміни в мотиваційній структурі особистості, змінюється "вага" окремих її компонентів. Кожній стадії відповідає своя мотиваційна структура. Проте, на думку автора, на всіх етапах становлення простежується взаємозв'язок загальних мотиваційних тенденцій. Більш того, необхідно відзначити, що дослідження мотивів і етапів професійного становлення представлене багатьма вченими "в загальному" контексті, як деяка матриця, основа, тоді як кожна професійна сфера володіє власними відмінними рисами.

Професії накладають також свій відбиток на фахівця, визначаючи особливості мотивів, потреб, суперечностей, показників успіху, векторів розвитку професійного становлення.

Таким чином, в професійній підготовці молоді потрібно віддавати перевагу конкретній особистості, ставити на перше місце її інтереси й потреби, бажання молодій людині працювати в певній сфері. Привабливість професійної підготовки для учнів має забезпечуватися передусім формуванням внутрішньої мотивації їхньої діяльності та їх професійного становлення.

Отже, мотивація професійного становлення — це, перш за все, специфічна форма активності суб'єкта праці, котра за своїми масштабами співставляється з категорією життєдіяльності. Вона не зводиться до професійної діяльності, але має принципово спільну психологічну структуру з іншими формами активності людини. Тому її аналіз здійснюється в напрямку вивчення мотивації, цілей та планів професійного становлення особистості, актів вибору, контролю та корекції професіоналізації тощо. В той же час, як засвідчив аналіз теоретичних підходів до проблеми дослідження, саме мотивація посідає провідне місце в структурі особистості і є одним з основних понять, яке використовується для пояснення рушійних сил і діяльності суб'єкту. При цьому, мотивація не лише детермінує поведінку особистості й пронизує всі сфери її психічної діяльності, а й як зазначають А.Г. Асеєв, С.Ф. Анасімов, А.Г. Асмолов, Ф.В. Басін, В.К. Вілюнас, А.Г. Здравомислов, О.Н. Леонт'єв, А. Маслоу є складним постійно змінним особистісним утворенням, яке має відповідну структуру співвідношення різних спонукань і є однією з найважливіших ланок, яка сприяє активізації всіх без винятку психічних процесів: сприйняття, пам'яті, уваги, волі, уяви тощо. Внаслідок цього й відбувається усвідомлена діяльність, задоволення потреб особистості, тобто вона не лише передує поведінку особистості, але й постійно присутня на всіх етапах діяльності та професійного становлення майбутніх кваліфікованих робітників.

Питання для самоконтролю:

1. Чим обумовлена мотивація професійного становлення?

2. *Опишіть чотири стадії професіоналізації за Т. В. Кудрявцевим.*
3. *Дайте визначення поняття «мотивація професійного становлення».*
4. *Розкрийте етапи розгортання навчально-практичної діяльності за Петровським А.В.*
5. *Як професійне становлення впливає на розвиток особистості майбутніх кваліфікованих робітників?*

2.3. Побудова кар'єри в умовах сучасного ринку праці

Основним новоутворенням юнацького віку є життєвий план особистості, який тісно пов'язаний з професійною діяльністю загалом і конкретною професією. Умови життя у сучасному світі потребують від особистості бути відкритою до різних професійних альтернатив, вміння приймати рішення щодо вибору професії, а також вміння планувати професійну кар'єру.

Кар'єру робить практично кожний. Одні здійснюють її цілеспрямовано, усвідомлено, успішно. Інші – нічого не досягають, незважаючи на неодноразові спроби. Планувати свою кар'єру людина починає ще у період вибору професії і відповідного навчального закладу. Проте до недавнього часу у вітчизняній психології поняття «кар'єра» майже не використовувалось, а вживались такі терміни, як «професійний розвиток», «професійний шлях», «професійна самореалізація». Дослідження професійної кар'єри відбувалось головним чином у рамках психології управління, психології професійної діяльності. До того ж поняття «кар'єра» дуже часто мало негативне значення. Проте в наш час людина, яка «робить кар'єру», розглядається як така, що спрямована на реалізацію особистісного та професійного потенціалу.

Необхідно зазначити, що дослідниками накопичений великий обсяг знань щодо основних аспектів зазначеної проблеми: типів, етапів, стадій, механізмів розвитку кар'єри, створено теорії кар'єрного розвитку, психодіагностичний інструментарій для його вивчення.

Аналіз праць Д. Холла, А.Д. Кібанова, А.К. Маркової, Д. Сьюпера, Є.О. Клімова, А.Р. Фонарьова та ін. свідчить про неоднакове розуміння різними авторами поняття «кар'єра».

Всі *визначення професійної кар'єри*, які зустрічаються у психологічній літературі, можна умовно поділити на шість груп [25]:

1. Кар'єра як види професійної діяльності на окремих етапах трудового життя людини.
2. Кар'єра як послідовність посад, професій впродовж трудового шляху людини.

3. Кар'єра як види діяльності, які нерозривно поєднуються зі способом життя людини.

4. Кар'єра як професія – покликання, діяльність, яка відповідає життєвому завданню особистості.

5. Кар'єра як професійний досвід людини.

6. Кар'єра як професійний шлях людини, в процесі якого розвивається і вона сама.

Отже, для розуміння сутності поняття «кар'єра» дослідники використовують два підходи:

• кар'єра з точки зору досягнення результату – це **модель службового просунення індивіда;**

• кар'єра з точки зору засобів досягнення результату – **це історія життєвого шляху людини**, послідовність індивідуального професійного розвитку (навиків, здібностей, професійних можливостей) [16; 17; 26; 32].

Таким чином, **професійна кар'єра** – це свідома поведінка людини у сфері трудової діяльності, яка пов'язана з посадовим або професійним ростом. І одночасно кар'єра – це не тільки просування службовими сходинками. Це і підвищення рівня самоповаги, самодостатності, впевненості людини у завтрашньому дні [51, с 62].

Психологічне дослідження кар'єри передбачає вивчення таких її складових, як цілі, системи мотивів та цінностей, ступеня актуалізації здібностей фахівця.

Як зазначалось вище, кар'єра може бути успішною та неуспішною. Найбільш розповсюдженими критеріями успішності-неуспішності кар'єри є: перший - орієнтація на очікувані та бажані зовнішні атрибути життєвого успіху; другий – це суб'єктивний, ступінь успішності визначається самою людиною. Причини неуспішної кар'єри найчастіше такі: невідповідність професії особливостям людини; відсутність життєвих та професійних цілей; низький рівень самооцінки.

Психологічна допомога при формуванні і розвитку професійної кар'єри має бути спрямована на різні вікові і соціальні групи: на молодь, яка тільки входить на ринок праці, на доросле населення, зайняте у різних сферах професійної діяльності, на безробітних. Психологічний супровід професійної кар'єри передбачає орієнтацію, консультацію і допомогу при плануванні професійної кар'єри, при виборі професійного шляху, входженні на ринок праці, професійній переорієнтації. Найбільш прийнятним видом психологічної допомоги особистості при плануванні професійної кар'єри є профконсультація. Кваліфіковану профконсультацію суб'єкти освітнього процесу у ЗП(ПТ)О можуть отримати у практичного психолога. Такий спеціаліст працює у професійному навчальному закладі, або у центрі професійної освіти області чи району. Така допомога є специфічною, тому що насамперед процес кар'єрного планування має спиратися на результати психодіагностичного виявлення кар'єрних орієнтацій особистості.

Планування кар'єри полягає у визначенні цілей професійного розвитку та шляхів їх досягнення. Для планування майбутньої кар'єри необхідно:

- усвідомлювати себе як особистість;
- усвідомлювати себе як суб'єкта, який розвивається у часі;
- усвідомлювати себе як фахівця;
- усвідомлювати власні кар'єрні орієнтації;
- вміти визначати цілі кар'єри;
- вміти самостійно і усвідомлено будувати та корегувати кар'єрні плани [49].

Отже, кар'єрний план – це результат усвідомлення себе, оцінки та аналізу своїх можливостей і власних кар'єрних орієнтацій; це уявлення людиною свого професійного майбутнього. Оскільки кар'єрний план регулює життєву поведінку людини, то його складання має враховувати не тільки процес професійного розвитку, а й інші сфери життєдіяльності людини. Побудова плану залежить від самої особистості, від її досвіду.

Планування професійного шляху відбувається як визначення основних віх. Причому вони можуть бути як часовими (наприклад, до 30 років отримати другу вищу освіту і знайти роботу з високою заробітною платою), так і вказувати на певні події (стати начальником відділу).

Кар'єрний план має відповідати певним вимогам, а саме він має бути усвідомленим, конкретним, реалістичним, доцільним та самостійним.

При плануванні кар'єри особистість має визначити головну мету, конкретні цілі-завдання, а також реальні шляхи та засоби її досягнення. Окрім цього необхідно визначити можливі перешкоди, запасні варіанти цілей і шляхів їх досягнення на випадок виникнення нездоланих перешкод у реалізації основних цілей.

Основними етапами кар'єрного планування є:

- оцінка власних можливостей (здібностей, схильностей, виявлення та аналіз сильних та слабких сторін);

- оцінка та аналіз зовнішніх умов кар'єрного розвитку (економічної ситуації та ринку праці; соціального середовища; сімейної ситуації);

- визначення цілей кар'єрного розвитку – довгострокових (на декілька десятиліть уперед), середньострокових (декілька місяців або років), короткострокових (декілька днів, тижнів);

- реалізація кар'єрних планів;

- оцінка реалізації та корегування планів.

Таким чином, профконсультування з проблем кар'єрного планування має охоплювати такі напрями роботи:

- Стимулювання процесів самопізнання та саморозвитку особистості: знання людиною своїх індивідуально-психологічних особливостей, інтересів, цілей, цінностей, кар'єрних орієнтацій сприяє більш продуктивній роботі з кар'єрними планами.

- Аналіз сутності поняття «успішна людина» та чинників, що обумовлюють успішність діяльності. Визначення конкретних кроків щодо досягнення професійної успішності.

- Сприяння усвідомленню особистістю досягнутих професійних цілей і реалізованих життєвих планів, усвідомленню головної життєвої мети та шляхів її досягнення.

- Ознайомлення особистості з особливостями кар'єрних стратегій.

- Розвиток в особистості навиків планування кар'єри з урахуванням її кар'єрних орієнтацій.

- Розвиток в особистості навиків самоменеджменту як умови особистісного та професійного успіху.

- Створення цілісного образу професійної кар'єри особистості.

- Формування впевненості особистості у досягненні визначеної мети.

Кар'єрні орієнтації розглядаються як структурний елемент професійної кар'єри особистості. На думку Є. Шейна, кар'єрна орієнтація є важливим складовим елементом професійної «Я-Концепції». Вона виникає в процесі соціалізації на основі й у результаті накопичення професійного досвіду в початкові роки розвитку кар'єри й слугує для управління, стабілізації й інтеграції індивідуальної кар'єри [53]. З позиції В. Чикер і Л. Почебут кар'єрні орієнтації є ціннісними орієнтації безпосередньо в кар'єрі, якими людина керується, вибираючи, визначаючи й моделюючи своє професійне майбутнє і в цілому життєвий шлях. Таким чином, система кар'єрних орієнтацій визначає шляхи саморозвитку й особистісного зростання людини, одночасно включаючи в себе й способи їх здійснення [38].

Одним з важливих періодів становлення й розвитку кар'єрних орієнтацій є період навчання в закладі професійної (професійно-технічної) освіти, у процесі якого активізується постановка кар'єрних цілей і розробка освітньо-професійних траєкторій, що визначають успішність кар'єрно-професійного розвитку людини в цілому. Саме для етапу ранньої юності характерне набуття конкретних уявлень, пов'язаних із професійним і особистісним майбутнім, з вимогами, пропонованими конкретною професією.

Професійна компетентність пов'язана з наявністю здатностей і талантів в обраній галузі професійної діяльності. Інтеграція стилів життя передбачає

відмову від домінування однієї зі сторін життя (тільки родина, тільки кар'єра, тільки саморозвиток й т. п.). Основні цінності кар'єрної орієнтації «виклики» – конкуренція, перемога над іншими, подолання перешкод, вирішення важких завдань. При цьому сам процес боротьби й перемога для учня важливіше, ніж конкретна галузь діяльності або кваліфікація. Учень з кар'єрною орієнтацією «підприємництво» прагне створювати щось нове, вона прагне долати перешкоди, готовий до ризику. Він не бажає працювати на інших, для нього головне – створити «власну справу». Основними цінностями при орієнтації «служіння» є: робота з людьми, служіння людству, допомога людям і т. д. Для орієнтації «організаторська компетентність» переважне значення має орієнтація особистості на інтеграцію зусиль інших людей, повнота відповідальності за кінцевий результат і т. д. Кар'єрна орієнтація «стабільність» обумовлена потребою в безпеці й стабільності для того, щоб майбутні життєві події були передбачувані. У методиці Є. Шейна розрізняють стабільність місця роботи й стабільність місця проживання. Стабільність місця роботи має на увазі пошук роботи в такій організації, яка забезпечує певний термін служби, має гарну репутацію, виглядає більш надійною у своїй галузі і т. д. Людина з такою орієнтацією перекладає на наймача відповідальність за управління своєю кар'єрою. Орієнтація на стабільність місця проживання передбачає прив'язку до географічного регіону й зміну місця роботи у випадку, якщо воно запобіжить переїзду в інший регіон. Першорядне завдання особистості з орієнтацією «автономність» – звільнення від організаційних правил, приписів і обмежень [15; 19; 51; 53].

Одним із засобів розв'язання проблеми підготовки майбутніх кваліфікованих робітників до проектування і реалізації професійної кар'єри є розробка психолого-педагогічного супроводу цього процесу. Зазначений супровід повинен зокрема забезпечувати формування адекватних кар'єрних орієнтацій в здобувачів освіти у ЗП(ПТ)О на етапах професійної освіти та адаптації на виробництві.

Планування кар'єри має велике значення у професійному становленні особистості, оскільки сприяє самоорганізації, самовизначенню та саморозвитку фахівця.

Питання для самоперевірки:

- 1. Опишіть шість груп визначення професійної кар'єри, які зустрічаються у психологічній літературі.*
- 2. Що необхідно для планування кар'єри особистості?*
- 3. Дайте визначення поняття «професійна кар'єра».*
- 4. Охарактеризуйте основні етапи кар'єрного планування.*
- 5. Як професійні орієнтації впливають на формування «Я-концепції»?*
- 6. Чи має конкуренція вплив на побудову професійної кар'єри?*

3. Методичні рекомендації щодо створення умов професійного становлення та розвитку особистості майбутнього кваліфікованого робітника

3.1. Рекомендації щодо застосування методів діагностики особистості здобувача освіти у ЗП(ПТ)О

Підвищенню ефективності виховного впливу педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти сприяє об'єднання їхніх зусиль з діяльністю рад професійних навчально-виховних закладів, громадських організацій та сім'єю. Проте важливим елементом є вивчення особистості майбутнього кваліфікованого робітника на всіх етапах його професійного становлення.

Вивчення особистості здобувача освіти вимагає від педагогічного працівника знань про можливості та обмеження застосування тих чи інших методів та методик дослідження. Обмеження стосуються перш за все спеціального психологічного інструментарію, використання якого передбачає наявність психологічної освіти. Це стосується у першу чергу психологічних тестів.

Для практичного застосування у виховному процесі в навчальній групі ЗП(ПТ)О рекомендуються такі *методи вивчення колективу і особистості*: психолого-педагогічне спостереження, бесіда, педагогічний експеримент, аналіз результатів діяльності, узагальнення незалежних характеристик, анкетування, письмові роботи-роздуми, висунення тези з доведенням, її правильності чи неспроможності, обговорення ситуацій тощо.

Незалежно від того, якими методами проводиться вивчення, воно має відповідати науково обґрунтованим вимогам:

- 1) вивчення особистості і колективу повинно бути цілеспрямованим;
- 2) вивчення слід здійснювати систематично протягом року і всього періоду навчання, поступово накопичуючи матеріал за значний відрізок часу;

3) особистість слід вивчати в діяльності – навчально-виробничій, трудовій, суспільно корисній, громадській, а також у спілкуванні з однолітками, дорослими, батьками;

4) необхідно вивчати не окремі риси, а особистість у цілому;

5) вивчення особистості і колективу треба здійснювати комплексно;

6) при вивченні слід користуватися різними методами і прийомами;

7) вивчення має бути об'єктивним, неупередженим, з фіксуванням як позитивних, так і негативних рис особистості і колективу.

Спостереження – найпоширеніший у практиці метод. Його застосовують під час проведення уроків, виробничого навчання, практики, суспільно корисної праці, відпочинку, виконання громадських обов'язків та доручень.

При проведенні спостереження **ЗВЕРНІТЬ УВАГУ** що суб'єкти освітнього процесу не повинні помічати і відчувати, що за ними спостерігають. При цілеспрямованому спостереженні увага педагога зосереджується на певних явищах. Слід не просто констатувати факти, а виявляти причини явища, аналізувати їх, визначати шляхи і засоби ефективного впливу на учня чи колектив. Для запису в щоденник чи картку рекомендується така схема: дата спостереження, аналіз причин явища, що спостерігається, заходи впливу, результати, висновки. На нашу думку, немає потреби заводити картку спостережень на одного і того самого досліджуваного окремо майстру і викладачеві. Така картка може бути одна, а записи в ній роблять і викладач, і майстер. Наводимо приклад такої картки (Додаток А). **Звертаємо увагу на те що прикладів таких карток багато, єдиної форми немає.**

Бесіда як метод дослідження дозволяє виявити мотиви поведінки, інтереси, схильності майбутніх кваліфікованих робітників. Існують наступні **різновиди бесід**:

1) Індивідуальна бесіда - бесіду проводять з одним здобувачем освіти в ЗП(ПТ)О.

2) Групова бесіда - бесіду проводять з кількома здобувачами освіти.

3) Колективна бесіда - бесіду проводять з колективом.

Готуючись до бесіди необхідно: заздалегідь скласти план бесіди, сформулювати запитання.

Групова або колективна бесіда може бути стандартизованою (всім ставляться однакові запитання) і нестандартизованою (містить обов'язкове коло запитань, які можуть ставитися в різному словесному оформленні). Запитання бувають прямі і непрямі. Залежно від мети і обставин бесіду проводять обидва педагоги разом чи один з них.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ на те, що під час бесіди спочатку доцільно ставити запитання прості, зрозумілі, а потім складніші. Всі запитання мають бути лаконічними, конкретними і зрозумілими. Вони не повинні суперечити педагогічному такту і професійній етиці. Слід також врахувати, що під час бесіди різні обставини можуть викликати необ'єктивні відповіді.

Аналіз результатів діяльності — навчальної, виробничої, трудової, громадської, естетичної, спортивної, письмових творів-роздумів («Найщасливіший день у моєму житті», «Справжній друг», «Чи потрібне людині захоплення?», «Спробую на себе подивитись очима товариша», «Чи потрібно вчитись, коли й так маєш умілі руки?» та ін.), виготовлених поробок, зібраних колекцій тощо. Такий аналіз дає змогу визначити практичні вміння майбутніх кваліфікованих робітників, спрямованість їх особистості, допомагає краще пізнати внутрішній світ підлітків. Результати аналізу фіксуються у щоденнику чи картці спостережень.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ на те, що аналіз письмових творів-роздумів можна здійснювати без присутності здобувача освіти (коли роботи здаються), а аналіз виготовлених поробок, зібраних колекцій тощо рекомендуємо проводити у присутності учня, бажано щоб він прокоментував процес створення продукту.

Педагогічний експеримент: суб'єкта (суб'єктів) освітнього процесу спостерігають у спеціально організованій педагогом ситуації, в якій би виявилися характерні риси особистості. До таких ситуацій можемо віднести корекційні тренінгові вправи та ігри.

УВАГУ що перед проведенням експерименту важливо визначити його мету, завдання, обрати місце і час проведення, продумати систему спостереження. Наприклад, якщо ви хочете з'ясувати, як підліток поводить себе з товаришами, чи розвинуте у нього почуття, колективізму, взаємодопомоги, то для цього можна під час участі в суспільно корисній праці, чергуванні групи по закладу професійної (професійно-технічної) освіти (або в іншому виді роботи) направити його на складну або не зовсім приємну ділянку роботи. Поведінка здобувача освіти, якість виконаної ним роботи і взаємовідносини з одногрупниками чи однокурсниками під час її виконання дадуть педагогу необхідний матеріал для об'єктивних висновків.

Метод *узагальнення незалежних характеристик* – обробка (аналіз та узагальнення) педагогом інформації, одержаної від інших викладачів, що працюють у даній навчальній групі, інших здобувачів освіти, їхніх батьків, друзів, представників громадських організацій, членів трудового колективу базового підприємства та ін. Одержані дані зіставляються з власними.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ. Якщо існують суперечливі судження, оцінки, то необхідно з'ясувати причини розходжень. Ви можете звернутися до психолога, якщо необхідно провести більш глибоке дослідження особистості.

Різновидом цього методу є також метод *педагогічного консиліуму*, який передбачає колективне обговорення результатів дослідження на основі певної програми, оцінювання тих чи інших якостей особистості, виявлення причин можливих відхилень у формуванні особистості та відбір засобів подолання виявлених недоліків.

Анкетування (письмове опитування) **рекомендуємо застосовувати у таких випадках** коли необхідно:

- одержати певні фактичні дані;
- з'ясувати ставлення досліджуваних до певного явища, події, проблеми;
- виявити інтереси здобувачів освіти у ЗП(ПТ)О;
- одержати єдино можливі і короткі відповіді (так, ні);
- швидко отримати інформацію від усіх членів групи.

Анкети поділяються на відкриті (які містять лише запитання, а відповіді на них опитуваний має написати сам) і закриті (на кожне запитання пропонується кілька відповідей, одну з яких має вибрати опитуваний). Також вони можуть бути анонімними.

Ми пропонуємо анкети, які допоможуть отримати інформацію про основні проблеми особистості. **Представлено анкети**, які допоможуть зібрати інформацію про особливості особистості (самохарактеристика) (Додаток Б), також про оцінку орієнтації особистості на досягнення (Додаток В). та про соціальні установки особистості (Додаток Д)

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ. Якщо виникає необхідність самостійно скласти анкету, то необхідно дотримуватись таких вимог:

1) кожне запитання анкети повинне бути логічно завершеним, чітким за змістом;

2) варіанти відповідей у закритій анкеті мають передбачати можливі відповіді опитуваного, їх не повинно бути менше, ніж можуть назвати учні;

3) питання формулюються так, щоб вони були зрозумілими для всіх опитуваних;

4) не потрібно ставити запитання, які містять підказку.

Щоб визначити інтерес і ставлення учнів до громадської роботи, виконуваних доручень, можна запропонувати такі запитання:

- Чи задовольняє вас доручення, яке ви виконуєте? Якщо ні, то чому?
- Що примушує вас виконувати доручення?
- Яке доручення ви виконували б з бажанням?
- Чи хотіли б ви не виконувати ніяких доручень, не займатися громадською роботою?

На початку навчального року напередодні планування виховної роботи в групі доцільно вивчити ставлення членів групи до позаурочних заходів, які проводяться в групі. З цією метою учням пропонують такі запитання:

1. Які заходи, проведені в групі в минулому році, вам найкраще запам'ятались?

2. Які теми, цікаві на ваш погляд, пропонуєте включити до плану виховної роботи групи?

3. Що ви пропонуєте проводити частіше: бесіди, диспути, екскурсії, ділові або рольові ігри, усні журнали, прес-конференції, «Клуби подорожей», «Що? Де? Коли?», конкурси тощо?

Запропонуйте тему і форму проведення одного з них, який ви могли б розробити, організувати і провести самі або разом з товаришами.

Висування тези з доведенням її правильності чи неспроможності. Цей метод доцільно використовувати на виховних годинах під час проведення (або напередодні) бесіди, диспуту на певну тему. Наприклад, суб'єкти освітнього процесу оцінюють тезу «Можна бути кваліфікованим робітником, майстром справи без загальної освіти» або «Можна бути хорошою людиною, лишаючись байдужим і лежнем». Висловлені учасниками судження і їх обґрунтування дають змогу судити про розвинутість свідомості підлітків, їхніх життєвих установок, орієнтацій. Спираючись на них, майстер і класний керівник обирають педагогічне доцільні напрями і засоби виховної роботи в колективі.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ. Цей метод активно використовується у корекційних і тренінгових вправах та іграх. Саме ситуація гри дозволить здобувачеві вільно висловлюватися та відстоювати свою позицію.

Обговорення ситуації – цей метод дозволяє вивчати ціннісні орієнтації, погляди, переконання, моральні критерії. Його застосовують на виховних годинах та інших позаурочних заходах.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ. Для визначення моральної самооцінки здобувачів освіти їм можна запропонувати дописати речення, наприклад:

Понад усе я ціную в людині...

Я поважаю своїх однолітків за те, що...

Я не поважаю своїх однолітків тому, що...

В собі я найбільше ціную...

Мені здається, що мої товариші цінують мене за...

Викладачі мене вважають...

Мої батьки вбачають у мені...
В собі я найбільше не приймаю...
Моя головна життєва мета...
Для досягнення цієї мети мені необхідно буде...
Приймаючи будь-яке рішення, я керуюсь...

Вище вказані методи дослідження особистості забезпечать педагогічного працівника необхідним матеріалом для добору ефективних та доречних форм педагогічної корекції.

3.2. Рекомендації щодо використання корекційних вправ та ігор під час виховних заходів

Ринкові відносини, які склалися в умовах сьогодення вимагають формування нової особистості. Випускник навчального закладу має набути наступних характеристик: творчий підхід до будь-якої справи; креативність у мисленні; мобільність та гнучкість у прийнятті рішень; послідовність у своїх діях. Це відбувається у процесі виховання.

Виховання – це процес соціальний у найширшому розумінні. З віком особистість входить у безкінечне число відносин, які з віком дедалі більше ускладнюються моральним і фізичним зростанням сучасного здобувача освіти у ЗП(ПТ)О. Спрямувати цей розвиток і керувати ним – завдання педагога.

Традиційні методи та прийоми проведення годин спілкування та виховних годин сьогодні не задовольняють потреб здобувачів освіти у ЗП(ПТ)О. Сучасний учень має більш практичне спрямування, тому актуальними є заняття з елементами тренінгу. Це можуть бути як заняття з окремих дисциплін, оскільки вони включають виховну мету, так і виховні години, які проводяться з різними виховними цілями. Їх форми й технології можуть мати безліч варіантів залежно від поставленої мети, віку учасників, досвіду класного керівника й умов закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Іноді в педагогічній

літературі й практиці цю форму організації виховної діяльності називають *годиною виховання, виховною годиною, годиною спілкування тощо*. Таким чином, виховні години, що проводяться у системі П(ПТ)О, привчають здобувачів освіти вбачати за своїми діями та вчинками їх місце в колективі, розвивають у них здатність до осмислення життєвих явищ, усвідомлювати соціальну спрямованість своєї життєдіяльності.

Тематика виховних годин може бути різноманітною, й отже не існує меж для педагогічної творчості куратора щодо форми проведення виховної години. Також неможливо заздалегідь передбачити всі проблеми в групі і включити їх обговорення до плану виховної роботи, що привносить в проведення виховної години завжди елемент новизни, непередбачуваності.

Наукова література та педагогічна практика виділяє такі основні *функції виховної години*:

- освітня – ознайомлення та пізнання оточуючого світу;
- орієнтовна – спрямована на оцінювання навколишнього;
- спрямовуюча – така, що дозволяє визначити шляхи та засоби взаємодії з оточуючим дитину світом.

Як результат реалізації цих трьох провідних функцій під час підготовки та проведення виховної години є формування громадської думки групи, звички та потреби у суб'єктів освітнього процесу обдумувати та оцінювати своє життя, самих себе, себе у професії, самостійно шукати істину. Отже, *метою виховної години* – це формування чітко визначеного ставлення суб'єктів освітнього процесу до об'єктів та явищ оточуючого світу, загальнолюдських цінностей, а також розвиток моральних, етичних, трудових, естетичних, науково-пізнавальних, світоглядних поглядів, умінь та навичок спілкування, доцільної поведінки у різних життєвих ситуаціях та професійних ситуаціях.

У посібнику представлені тренінгові вправи та ігри, які можуть бути використані як самостійні елементи виховного заходу:

1. Тренінгові вправи для початку або завершення занять (Додаток Ж)
2. Корекційні вправи що сприяють розвитку особистості (Додаток К)

3. Корекційні вправи що сприяють професійному становленню суб'єктів освітнього процесу (Додаток Л)

Важливим для ведучого (куратора) є дотримання правил гри або вправи. Обираючи ту чи іншу тренінгові вправу **ЗВЕРНІТЬ УВАГУ**:

1. На мету вправи – вона має відповідати меті заняття загалом, або виконувати конкретне завдання чи функцію у ньому.

2. На питання для обговорення – вони є обов'язковою складовою колекційної вправи, саме тут довершується ідеальний образ обговорюваного факту.

3. На вимоги щодо розташування суб'єктів освітнього процесу у аудиторії, на оснащення та можливості приміщення задовольнити умови проведення вправи.

Така організація взаємодії дозволяє позбутися стереотипів та вирішувати особистісні проблеми учасників. Під час використання тренінгових вправ відбувається зміна внутрішніх установок, розширюються знання і виникає досвід позитивного ставлення до себе та тих, хто оточує, до професії, допомагає кожному учаснику виявити індивідуальність і, головне, навчитися сприймати та розуміти себе. *Самосприйняття особистості* відбувається за п'ятьма основними напрямками:

- сприйняття себе на основі співвіднесення з іншими, тобто використання особистістю інших як моделі, зручної для спостережень та аналізу. У цьому випадку людина нібито дивиться на себе зі сторони. Групові заняття дають чудову нагоду порівняти себе з іншими членами групи;

- сприйняття себе за допомогою сприйняття своєї особи іншими, тобто учень використовує інформацію, яка передається йому іншими. У цьому випадку задіюється механізм зворотного зв'язку. Це дозволяє учаснику пізнавати думки людей, які оточують, про свою манеру поведінки, про почуття, які відчувають люди, що вступають з ним у контакт;

- сприйняття себе на основі результатів власної діяльності, тобто людина сама оцінює те, що вона зробила. Спрацьовують механізми рефлексії та

самооцінки, які сприяють розвитку особистості. Під час проведення занять потрібно постійно визначати рівень самооцінки, коригувати її за потребою. Взаємозв'язок професійного становлення здобувача освіти і його самооцінки виявляється таким чином: високий і середній рівень професійної самооцінки позитивно впливає на формування такого компонента професійної спрямованості особистості як "ставлення до себе як до професіонала". І навпаки, низький рівень професійної самооцінки перешкоджає його формуванню;

- сприйняття себе за допомогою спостереження за власними внутрішніми настроями, тобто учасник осмислює, обговорює з оточуючими свої переживання, емоції, відчуття: у цьому одна з принципових відмінностей тренінгових, корекційних вправ від інших форм організації навчання та виховання – проникнення у своє професійне "Я", набуття досвіду розуміння свого внутрішнього світу.

Особливої значущості у тренінгових вправах має *рефлексія* (обговорення), сутністю якої є осмислення і трансформація поведінки учасниками з реактивного рівня регуляції професійної діяльності на усвідомлювану, коли у будь-якій ситуації суб'єкт освітнього процесу чітко розуміє мету та відповідність обраних ним способів, засобів її реалізації. Універсальним засобом трансформації поведінки є зворотній зв'язок як основним елемент тренінгової технології. Саме він забезпечує майбутнє практичне застосування набутих здобутих знань і набутих умінь.

Використані джерела

1. Абульханова - Славська К.С. Деятельность – психология личности. М.: Наука, 1980. 335с.
2. Антонова Олена Євгенівна. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу / Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2005. 456с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник . К. : Либідь, 2008. 848 с.
4. Бодалев А.А., Рудкевич Л.А. О содержательном наполнении понятия «карьера» и ее вариантах / Как становятся великими или выдающимися?. М. : КВАНТ, 1997. С. 53–57
5. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості // Педагогіка і психологія. 2008. № 2. С. 49-57.
6. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.
7. Варій М. Й. Загальна психологія : навчальний посібник ., 2-ге видан., випр. і доп. К.: «Центр учбової літератури», 2007. 968 с.
8. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека .М., 1990. 288 с.
9. Вікова та педагогічна психологія : навч. посібник / О.В. Скрипченко. Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. К. : Каравела, 2009. 400 с.
10. Гумеров Д. В. Проблема карьерных ориентаций в пространстве профессионального развития личности // Вестник Университета Российской Академии Образования. 2012. № 1. С. 53–56.
11. Джанерьян С.Т. Карьера личности и ее профессия. Социальная психология личности в вопросах и ответах: учебное пособие. М.: Знание, 1999. С. 339-358.
12. Дружилов С.А. Психология профессионализма. Инженерно-психологический поход . Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр» , 2011. 296с.

13. Дружилов С.А. Психология профессионализма субъекта труда: концептуальные основания // Известия РГПУ им. А.И.Герцена. Вып. 6, Психолого-педагогические науки. 2005. N 5(12). С. 30–43.
14. Ермолаева Е.П. Психология социальной реализации профессионала .М.: Институт психологии РАН, 2008. 347с.
15. Жданович А. А. Реадаптация опросника «Карьерные ориентации» и его стандартизация на студенческой выборке // Психологический журнал. 2007. № 4. С. 4–19.
16. Зеер Э.Ф. Психология профессии: учеб. пособие для вузов ; 5-е изд., перераб., доп. М. : Академический Проект : Фонд "Мир", 2008. 329, [1] с. : ил., табл.
17. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования : учебник для вузов по специальности "Профессиональное обучение (по отраслям)" . М. : Академия, 2009. 377, [1] с. : табл.
18. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования . 2-е изд., испр. и доп.. М. : Издательский центр «Академия», 2013. 416 с. (Сер. Бакалавриат).
19. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности . СПб : Питер, 2010. 432 с..
20. Іллін Є. П. Мотивація і мотиви ; переклад з рос. мови, передмова та примітки Т. В. Тадеєвої. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 512 с. (Сходи психології).
21. Климов Е.А. Психология профессионала. М. : «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «Модек», 1996. 400 с.
22. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие. 3-е изд. М.: Академия, 2007 . 304 с.
23. Кремень В. Освіта в Україні: стан і перспективи розвитку //Неперервна професійна освіта. Теорія і практика. К.. 2001, вип. 4. С. 7-18.
24. Куниця Т.Ю. Актуальні проблеми виховання відповідальної поведінки у сучасних підлітків // Вісник КНУКіМ: зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т

культури і мистецтв. – К.: Вид. центр “КНУКіМ”, 2005. (Серія “Педагогіка”). Вип. 12, ч. 1: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. “Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля”. С. 159-161.

25. Куниця Т.Ю. Проектування виховання відповідальної поведінки учнів підліткового віку // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Вип. 8, кн. 1 / М-во освіти і науки України, Академія пед. наук України, Ін-т проблем виховання; редкол.: О.В. Сухомлинська, І.Д. Бех, А.Й. Сиротенко та ін. К., 2005. С. 148-151.

26. Куниця Т.Ю. Рівні сформованості відповідальної поведінки, критерії і показники їх визначення // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Вип. 10, кн. 1 / М-во освіти і науки України, Академія пед. наук України, Ін-т проблем виховання; редкол.: О.В. Сухомлинська, І.Д. Бех, А.Й. Сиротенко та ін. К., 2007. С. 176-184.

27. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навчальний посібник . К. : Центр навчальної літератури, 2005. 128 с.

28. Леонтьев А.Н. Личность. Мотив. Деятельность . М., 1970. 141 с.

29. Макарычева Г.И. Тренинг для подростков. Профилактика девиантного поведения . СПб, 2006. 192 с.

30. Малихін А. Моральна свідомість особистості: сутність та структура // [Електронний ресурс}. – Режим доступу до журн. : http://bdpu.org/scientific_published/2005/Pedagogical_studios/9

31. Маслоу А. Мотивация и личность . Санкт-Петербург, 1999. 478 с.

32. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности. М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2003. 399с.

33. Могилевкин Е. А. Карьерный рост: диагностика, технологии, тренинг: монографія . СПб.: Изд-во «Речь», 2007. 336 с.

34. Немов Р.С. Психология : навчальний посібник Т.1. М.,1998. С. 461-510.

35. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко та ін.: Либідь, 2003. 536 с.

36. Павелків Р.В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 468 с.
37. Павелків Р.В. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис : монографія. Рівне : Волинські обереги, 2009. 368 с.
38. Почебут Л. Г., Чикер В.А. Организационная социальная психология : учебное пособие . СПб: Изд-во «Речь», 2002. 298 с.
39. Психологічні умови професійного становлення особистості учнів закладів профтехосвіти : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2011. 20 с. : рис., табл.
40. Психологія : підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін; за ред. Ю.Л. Трофімова . 3 –тє вид. К. : Либідь. 2001. 560 с.
41. Руденко А.В. Возрастная психология : уч.пособие . ДоНУ, 2003 .286 с.
42. Савчин М. В. Моральна свідомість та самосвідомість особистості: монографія. Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. 288 с.
43. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості . К., 1997. 199 с.
44. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія : навч. посіб. / Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. К.: ТОВ «Центр учбової літератури», 2012. 384 с.
45. Слободчиков В. І. Теорія і діагностика розвитку в контексті психологічної антропології // Психологія і особистість. 2014. № 2. С. 5-45.
46. Социальная психология / Т. Шибутани ; пер. с англ.В.Б. Ольшанского. Ростов н/Д. : Феникс, 1999. 539 с.
47. Суходольский Г.В., Шмелева И.А. Проектирование групповой деятельности операторов. Практикум по инженерной психологии и психологии труда: учеб. пособие . Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. С. 191–197.
48. Табачук Ю. В. Моральна свідомість особистості : психологічні виміри аналізу : збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту

психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології, 2011. Випуск 13. С. 497-506.

49. Терехова Т. А. Проявления карьерных ориентаций у студентов-психологов // Гуманитарный вектор .2011. – № 1 (25). – С.120-126.

50. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность . В 2 т. : Т. 1. М., 1986. 406 с.; Т.2. М., 1986. 392 с.

51. Цариценцева О. П. Карьерные ориентации современного юношества: от старшеклассника к выпускнику вуза // Alma mater: Вестник высшей школы. 2013. № 1. С.59-65.

52. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека: учеб. пособие . М. : Логос, 1998 .320 с.

53. Schein E. H. Career Anchors: Discovering Your Real Values . San-Francisco: Jossey-Bass, 1990. 67 p.

54. Turner J. Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior / Lauder E. J. (eds.) Advances in group process. Theory and research V. 2 .Greenwich: Connect, 1985. 215p.

Тести для самоконтролю

1. Визначте межі підліткового віку.

- А від 6-7 до 10-11 років;
- Б від 11-12 до 14-15 років;
- В від 15-16 до 17-18 років;
- Г від 18 до 20 років;

2. Яке з наведених тверджень щодо соціальної ситуації розвитку підлітків є ПОМИЛКОВИМ?

- А підлітковий вік закінчується з появою перших статевих ознак;
- Б підлітковий період – це перехід від дитинства до дорослості
- В основним соціальним середовищем дитини залишається школа, але змінюється мотив взаємодії із соціальним оточенням
- Г статеве дозрівання підлітка зумовлює усвідомленню і переживанню ним статевої ідентичності.

3. Провідним видом діяльності юнацького віку є:

- А інтимно-особистісне спілкування з однолітками;
- Б учбова діяльність;
- В навчально-виробнича діяльність;
- Г сюжетно-рольова гра;

4. Вкажіть групу, до складу якої входять новоутворення підліткового віку?

- А почуття дорослості, самооцінка, критичне ставлення до оточуючих;
- Б світогляд, мрії, професійні інтереси, ідеали, самосвідомість;
- В довільність, внутрішній план дії, рефлексія;
- Г мовлення, наочно-дійове мислення;

5. Яке з наведених тверджень щодо освітньої діяльності підлітків є ПОМИЛКОВИМ?

А виникнення ціннісних орієнтацій, позицій і поглядів підлітка не пов'язано з процесом навчання

Б для підлітків набувають привабливості самостійні форми занять

В знання стають цінністю, оскільки дозволяють зайняти певний статус серед однолітків

Г у цьому віці виникають нові мотиви учіння, прагнення до самоствердження та самовдосконалення

6. Підлітковий вік є сенситивним для розвитку вольових якостей особистості. Так чи ні?

А. Так. Б. Ні.

7. Емоційна нестабільність підлітка зумовлена:

А потребою в професійному самовизначенні

Б конфліктом між цілісністю Я і відчаєм

В фізіологічними змінами, швидким статевим дозріванням

Г усвідомленням, що простір майбутнього невпинно скорочується.

8. Знайдіть ПОМИЛКУ.

Особливостями взаємостосунків і спілкування підлітків з батьками є:

А відмова від підвищеного нормативного контролю з боку дорослих; прагнення до нерегламентованого типу взаємовідносин з батьками;

Б взаєморозуміння у поглядах з батьками щодо одягу, зачісок, питань еротики та сексу ;

В висування власних пропозицій у вирішенні значної частини життєвих питань; реакції емансипації;

Г намагання батьків регламентувати потреби підлітків економічними стимулами.

9. Основним протиріччям підліткового віку є:

- А відставання морального розвитку від інтелектуального
- Б потреба в дорослому і водночас відсутність засобів впливу на нього
- В потреба в утвердженні позиції дорослої людини, але відсутність психічних можливостей досягнення цієї мети;
- Г життя проходить в умовах опосередкованого (через гру), а не прямого зв'язку зі
Світом

10. Основним соціальним новоутворенням підліткового віку є:

- А почуття дорослості
- Б самосвідомість
- В професійне самовизначення
- Г внутрішній план дії.

11. Знайдіть ПОМИЛКУ.

Особливостями взаємостосунків і спілкування підлітків з однолітками є:

- А пріоритет дитячої спільноти над дорослою, провідна роль референтної групи однолітків у процесі соціалізації, становлення автономності та незалежності;
- Б невдоволення своїми стосунками з однолітками часто є причиною зниження рівня навчальних досягнень та порушень поведінки;
- В те, що статус підлітка та оцінне ставлення до нього з боку вчителя є більш цінним, ніж статус у колі однолітків;
- Г з'являється взаємне зацікавлення хлопців та дівчат, бажання сподобатись, тому виникає стурбованість щодо зовнішності.

12. Особистісна рефлексія у підлітковому віці пов'язана із:

- А порушенням фізичного "Я"- образу, прагненням пізнати власну індивідуальність;
- Б доведенням власної компетентності у сферах навчання та спілкування;

В фіксацією задоволеності собою та своїм життєвим досвідом;

Г переконанням самого себе у власній унікальності.

13. Виберіть правильну відповідь із наведених нижче положень, які пов'язані з поняттям свідомості:

А свідомість виникла завдяки біологічній еволюції тварин;

Б свідомість виникла у результаті праці на основі біологічних передумов;

В суспільні умови і праця на основі біологічних передумов є факторами виникнення свідомості;

Г свідомість є явищем космічного походження;

Д свідомість пов'язана лише з репродуктивною діяльністю.

14. Визначити з нижче наведених положень те, що найбільш повно відповідає поняттю “мотивація”:

А стан потреби організму;

Б внутрішньо стійка психологічна причина поведінки чи вчинку людини;

В природжені інстинкти;

Г позитивно зафарбоване відношення до інтелектуальної чи будь-якої іншої діяльності;

Д активність особистості.

15. Головними протиріччям юнацького віку є:

А відставання морального розвитку від інтелектуального

Б потреба в дорослому і водночас відсутність засобів впливу на нього

В потреба в утвердженні позиції дорослої людини, але відсутність психічних можливостей досягнення цієї мети;

Г Потреба в самовизначенні і недостатній життєвий досвід.

16. Вставте пропущені слова:

Самооцінка особистості - це усвідомлення власної _____ незалежно від зовнішніх впливів. Вона складається в процесі _____ людиною себе. За змістом самооцінка розрізняється як _____, _____ *та* _____, саме остання сприяє розвитку людини.

17. Професійна ідентичність це:

- А це результат самосвідомості;
- Б це результат ідентифікації;
- В це результат вікового розвитку;
- Г це результат навчання у ЗП(ПТ)О.

18. Етапи професійного становлення особистості реалізуються відповідно до:

- А особливостей особистісного розвитку людини;
- Б вікових періодів;
- В інтелектуального розвитку;

19. Вставте пропущені слова:

Професійна кар'єра – це _____ поведінка людини у сфері трудової діяльності, яка пов'язана з _____ або _____ ростом.

20. Кар'єрний план – це:

- А результат усвідомлення себе;
- Б оцінки та аналізу своїх можливостей і власних кар'єрних орієнтацій;
- В уявлення людиною свого професійного майбутнього
- Г всі відповіді правильні;
- Д всі відповіді не правильні

Глосарій

А

Агресивність (фр. *agressif* – агресивний) – емоційний стан або стійка риса особистості, що проявляється у готовності до агресивної поведінки та характеризується грубістю, нестриманістю, прагненням невмотивовано заподіяти шкоду іншим людям. **Агресивність** – особистісна характеристика, набута і зафіксована в процесі розвитку особистості на основі соціального навчіння, яка полягає в агресивних реакціях на різні подразники.

Агресія (лат. *aggression* – напад) — індивідуальна чи колективна поведінка або дія, спрямована на нанесення фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи людей. **Агресія** — тенденція (прагнення), що виявляється в реальній поведінці або фантазуванні, з метою підпорядкувати собі інших або домінувати над ними. **Агресія** – дії чи наміри людини заподіяти навмисну шкоду іншим чи собі, прояви ворожості, нападу тощо.

Агресивна поведінка – поведінка, націлена на придушення або спричинення шкоди іншій живій істоті, не бажаючи подібного поводження.

Адаптація (від лат. *adaptatio* — пристосування) – пристосування будови і функцій організму, його органів і клітин до умов середовища. **Адаптація** (як механізм соціалізацій) – пристосування дитини до вимог дорослого, ототожнення з ним та наслідування його поведінки.

Адекватність – це поведінка, яке зрозуміле і не викликає в оточуючих ніяких питань. Але адекватність — не тільки характеристика нормальності поведінки. В психології адекватність є ступенем відповідності поведінки людини певними схемами та моделями поведінки.

Акселерація (акцелереція) (від лат. *acceleratio* — **прискорення**) – являє собою більш швидкий або прискорення соматичного (психологічного) розвитку і фізіологічного дозрівання дітей і підлітків; виявляється у збільшенні ваги і

розмірів тіла, а також в більш ранніх термінах статевого дозрівання (спостерігається з другої половини XIX ст.).

Актуальний рівень психічного розвитку – той рівень психічного розвитку якого дитина вже досягла і який виявляється за допомогою завдань, що дитина успішно розв'язує самостійно.

Антисоціальна (делінквентна) поведінка – ця поведінка, що суперечить правовим нормам, загрожує соціальному порядку і благополуччю навколишніх людей. Вона включає будь-які дії або бездіяльності, заборонені законодавством.

Асоціальна (аморальна) поведінка – ця поведінка, що відхиляється від виконання морально-етичних норм, безпосередньо загрожує благополуччю міжособових відносин.

Аутодеструктивна (саморуйнівна) поведінка – ця поведінка, що відхиляється від медичних і психологічних норм, загрожує цілісності і розвитку самої особи.

Б

Бесіда (як діагностичний психологічний метод) – метод отримання інформації на основі усного спілкування із досліджуваним за гнучким планом.

Біологічний фактор психічного розвитку – базові індивідні властивості людини, що виступають основою, вихідним чинником становлення особистості.

Булімія – розлад, відзначений частою обжерливістю, за якою слідує штучно викликана блювота або інші екстремальні компенсуючі дії. Також відомий як синдром обжерливості з подальшим очищенням шлунку.

В

Виховання – діяльність педагогів-вихователів, спрямована на зміну свідомості, світогляду, психіки, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості, що сприяє її моральному, духовному зростанню і вдосконаленню.

Вихованість сформованість (на певному рівні) соціально значущих якостей особистості школяра. Вона є результатом достатньо високого рівня виховуваності. Виховуваність і вихованість є своєрідною нормою при оцінці стану готовності до засвоєння соціальних норм.

Виховуваність розглядають як здатність особистості правильно сприймати та засвоювати основні суспільні норми та вимоги, здатність позитивно реагувати на соціально-педагогічні впливи ззовні, готовність до переходу на нові рівні розвитку особистості.

Вікові новоутворення — новий тип будови особистості та її діяльності, психічні зміни, що виникають у певному віковому періоді й визначають перетворення в свідомості дитини, її внутрішнє й зовнішнє життя.

Вчинок - різновид вольової дії, що спрямована на досягнення суспільно значущої мети, становить акт моральної поведінки, регульований певними етичними нормами.

Г

Генотип – генетична конституція, сукупність генів даного організму, отримана ним від батьків.

Гра дидактична (навчальна) — різновид гри, яка дозволяє наблизити процес навчання до вікових особливостей дошкільника; в ній тісно переплітаються ігрова та навчальна цілі, поєднується ігрова й пізнавальна мотивація.

Д

Девіантна поведінка - соціальні дії, що відхиляються від загально визнаних норм, вчинки людей або груп, що приводять до порушення цих норм і зухвалу необхідність відповідного реагування з боку соціальної групи або суспільства в цілому.

Дезадаптація особистості - полярний адаптації й, по суті, деструктивний процес, у ході якого розвиток внутрішньо-психічних процесів і поведіння

індивіда приводить не до розв'язання проблемних ситуацій у його житті й діяльності, а до збільшення, посиленню труднощів існування й неприємних переживань, їх зухвалих.

Діяльність - це активність людини, спрямована на досягнення свідомо поставлених цілей, пов'язаних із задоволенням його потреб і інтересів, на виконання вимог до нього з боку суспільства.

Діяльність продуктивна - образотворча й конструктивна діяльність дитини, націлена на отримання результату, що має творчий та оригінальний характер.

Е

Егоїзм – негативна риса характеру людини, що виявляється як надмірна зосередженість на своєму «Я» при цілковитому ігноруванні інтересів інших людей.

Егоцентризм (лат. *ego* — я і *centrum* - центр) – погляд, що ставить у центр усієї світобудови індивідуальне “Я” людини: крайня форма індивідуалізму та егоїзму.

Емансипація – процес та результат здобуття людиною особистісної незалежності. В психології в основному йдеться про дитячу емансипацію (психологічне відокремлення дитини від значимих дорослих) та гендерну (здобуття особистісної незалежності жінок від чоловіків чи навпаки).

Емпатія – розуміння, усвідомлення та прийняття емоційного стану, почуттів, ставлень іншої людини (проникнення в в його переживання), виявляється як співпереживання, співчуття і співдія.

Еталони-зразки етичні - емоційно-когнітивні узагальнення щодо способів поведінки; відображають певну сферу життя дитини та містять у собі суспільну оцінку і емоційне ставлення.

Ж

Життєвий шлях – індивідуальна історія становлення і розвитку особистості в певному суспільстві.

З

Звичка - поведінка, яка була вироблена в результаті життєвого досвіду й тепер виконується майже автоматично. Прикладом звички може служити задоволення психологічної залежності (обжерливість або паління).

Здоров'я психічне - стан щиросердечного благополуччя, характерний відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечення адекватної умовам дійсності регуляції поведінки й діяльності.

Зрілість психологічна – системна якість особистості, що відображає досягнення стану її повної функціональності, адаптивності та відповідальності.

Зрілість психологічна – це такий стан особистості, що сприяє процвітанню в житті, розкриття всіх талантів людини, його здібностей, конструктивного спілкування з іншими людьми, адекватного сприйняття реальності, задоволенню важливих потреб людини соціально прийнятним чином.

І

Ідентифікація (в психології) – 1) механізм соціалізації, що діє на основі уподібнення дитини значимому дорослому; 2) механізм психологічного захисту, який працює як привласнення, перенесення людиною значимих якостей іншої особистості на свою психічну сферу.

Ідентичність (лат. *identicus* – тотожність, однаковість) – почуття самототожності, власної істинності, повноцінності, співпричетності до світу та інших людей (за Е. Еріксоном).

Ізоляція — явище, при якому відбувається відсторонення індивіда або групи від інших індивідів або груп у результаті припинення або різкого скорочення контактів або взаємодій.

Індивідуалізація - поняття, що позначає нашу потребу відрізнятись від інших людей у певному відношенні, щоб не бути або не почувати себе в точності схожими на них.

Індивідуальні особливості психічного розвитку (в контексті вікової та педагогічної психології) – варіації вияву вікових норм психічного розвитку стосовно конкретної людини.

Індивідуальний стиль діяльності – вироблена і закріплена своєрідність здійснення особистістю певної діяльності. Індивідуальний стиль діяльності формується під впливом таких факторів, як властивості нервової системи людини, умови її навчання та виховання, особливості початку діяльності та адаптація до неї.

Інтимно-особистісне спілкування – рівень, на якому основною метою спілкування є задоволення потреби в розумінні, співчутті, співпереживанні; від партнерів очікуються психологічна близькість, емпатія, довіра. Інтимно-особистісний рівень характеризується особливою психологічною близькістю, співпереживанням, проникненням у внутрішній світ інших людей, насамперед близьких. Основний принцип такого спілкування — емпатія.

К

Комунікабельність — соціально-психологічна риса особистості, здатність її до товариського спілкування з іншими людьми.

Корекція – припускає роботу щодо компенсації виявлених відхилень і направлену на дитину та її мікросоціальне оточення.

Корекція психологічна (психокорекція) (лат. *correctio*– виправлення, поправка) – діяльність з виправлення (коректування) тих особливостей психічного розвитку, які, за прийнятою системою критеріїв, не відповідають “оптимальній” моделі.

Криза вікова (гр. *krisis* – рішення, перелом, важкий перехідний стан) – особливі, порівняно нетривалі (до року) періоди онтогенезу, що характеризуються різкими психологічними змінами; стосується нормативних процесів, необхідних для нормального, поступального ходу особистісного розвитку.

Криза нормативна (вікова) – криза психічного розвитку людини, що має більш-менш планований, передбачуваний характер з типовими причинами та симптомами. Розрізняють наступні вікові кризи: новонародженості, 1-го року, 3-ох років, 6 (7) років, 13 років, 17 років. У дорослості найбільш типовою є криза середини життя.

Критицизм підлітковий – схильність підлітків скептично ставитись до пояснень дорослих, сумніватись у правильності їх доказів та шукати свої контраргументи.

Критерії вихованості — це теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості (колективу).

Л

Локус контролю - а) поняття, прийняте для виявлення схильності людини бачити джерело керування своїм життям або переважно в зовнішньому середовищі, або в самому собі; б) стійка характеристика особистості, сформована в процесі її соціалізації й схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності або зовнішнім силам, або власним здатностям і зусиллям.

М

Методи й прийоми впливу на (національні) почуття, свідомість і поведження в ході виховання — стихійно сформовані, історично й соціально обумовлені народні способи рішення завдань виховання підростаючих поколінь, доцільної взаємодії дорослих з дітьми. Народні методи й прийоми впливу на розум і емоції дитини є одним з основних питань предмета етнопедagogіки й етнопсихології.

Методи психологічного впливу - основні інструменти, за допомогою яких виявляється вплив на свідомість і підсвідомість людей. До них відносять: переконання, вселяння, інформування, заохочення, примус, покарання й метод приклада.

Мотив (франц. *motif*, лат. *motus* - рух) – спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб людини.

Мотивація - система усіх видів спонукань особистості (потреби, мотиви, інтереси, цілі установки, ідеали), які регулюють поведінку і діяльність людини.

Мотиви учіння – це пробудження, які спрямовують діяльність учнів. Ступінь навчальної активності школяра є наслідком сильної або слабкої мотивації навчання (мотивація — це система мотивів). Можна сказати, що мотиви учіння — це активізуюча сила, одна з основних умов навчальної діяльності.

Мотивація учіння - комплекс мотивів, які спонукають і спрямовують пізнавальну діяльність учнів, визначають її успішність.

Н

Наслідування - процес походження особистості або групи якому -небудь еталону, зразку, що проявляється в прийнятті, запозиченні й відтворенні зовнішніх (поведінкових) або внутрішніх (психологічних) особливостей інших людей. Його звичайно розглядають у двох планах: 1) як наслідування якійсь конкретній людині; 2) якнаслідування нормам, виробленим групою; і в трьох аспектах, які існують у формах: а) копіювання - здійснення того ж, що робить і інша людина; б) конгруенції — здійснення погоджених дій людей і груп; 3) референтності - коли людина вподібнюється людям (групі), не присутнім при даному контакті.

Негативізм - необгрунтована протидія всьому, що виходить від інших людей, свідчить про слабкість волі, невміння володіти собою. Поняття, близьке до негативізму, - упертість.

Непряма агресія - агресія, що манівцем спрямована на іншу особу (злісні плітки, жарти), і агресія без спрямованості (вибух люті, що проявляється в лементі, битті кулаками по столу).

О

Особистість - цілісність властивостей людини, продукт суспільного розвитку й включення індивіда в систему соціальних відносин за допомогою активної діяльності й спілкувань; **стійка система соціально значущих рис, що характеризують індивіда з боку його включеності у соціальні відносини.**

II

Педагогічно занедбані діти – діти, в яких під впливом несприятливих соціальних, психолого-педагогічних та інших умов сформувалося негативне ставлення до навчання, соціально — цінних норм поведінки, які втратили почуття відповідальності за власні вчинки, зневірилися у собі.

Переконання – 1) Усвідомлена потреба особистості, що спорнує її діяти згідно зі своїми ціннісними орієнтаціями. 2) Метод впливу на свідомість особистості через звернення до її власного критичного судження.

Передумови психічного розвитку особистості — це те, що впливає на індивіда, тобто зовнішні й внутрішні обставини, від яких залежать особливості й рівень його психічного розвитку. Зовнішніми передумовами виступають якість і особливість виховання людини, внутрішніми - активність індивіда і його бажання вдосконалюватися, а також мотиви й цілі, якими керується людина в інтересах свого розвитку як особистості.

Підліткова реакція групування – потреба підлітка до приналежності до групи, що виражається через його прагнення перебувати в середовищі ровесників та взаємодіяти з ними.

Підліткова реакція емансипації – прагнення підлітків звільнитись від опіки, контролю дорослих і здобути автономність від старшого покоління.

Підліткова реакція опозиції – протиставлення цінностей та норм підлітка вимогам дорослих.

Потреба – вихідна форма активності живих істот. Динамічне утворення, що організовує і спрямовує пізнавальні процеси, уяву і поведінку.

Потреба пізнавальна – потреба в зовнішніх враженнях.

Потреба у самоствердженні підлітка – спрямованість підлітка на пошуки, виявлення та реалізацію своєї індивідуальності, унікальності в системі соціальних зв'язків.

Потяг - спонука діяльності, в основі якої знаходиться потреба, об'єкт задоволення якої особистість не усвідомлює

Провідна діяльність - діяльність, в якій формуються основні особистісні новоутворення, відбувається перебудова психічних процесів і виникають нові види діяльності (О.М. Леонт'єв).

Професійна адаптація – пристосування фахівця до умов професійної діяльності на початку її розгортання.

Професійна самооцінка – оцінка суб'єктом праці самого себе як фахівця, своїх професійних можливостей, якостей, досягнень і місця в професійному середовищі.

Професійна самосвідомість – комплекс уявлень людини про себе як професіонала, цілісний образ себе як фахівця, система ставлень до себе як професіонала.

Професійне «вигорання» — стійкий стан фізичного, емоційного та розумового виснаження суб'єкта праці, що супроводжується цинізмом та знеціненням професійних досягнень.

Р

Рефлексія – 1) самоаналіз, самопізнання людиною внутрішніх психічних актів та станів; 2) (як новоутворення психіки молодшого школяра) — здатність дитини до самоаналізу розумової діяльності та поведінки.

Рушійні сили психічного розвитку особистості — це протиріччя: а) між її потребами й зовнішніми обставинами існування; між її новими фізичними здатностями, духовними запитами й старими формами діяльності; б) між новими вимогами діяльності й несформованими вміннями і навичками.

С

Самоактуалізація - прагнення людини до найповнішого виявлення і розвитку особистісних можливостей. У межах гуманістичної теорії самоактуалізацію визнають головним мотивом особистості на противагу біологічному та ситуативному детермінізму фрейдизму та біхевіоризму.

Самоствердження - активний, багатоплановий механізм взаємодії й взаємин, що складає в прагненні людини до високої оцінки й самооцінки своєї особистості й викликана цим прагненням поведінка, а тому й досить діючий стимулятор його розвитку.

Самооцінка – оцінка особистістю себе (своєї зовнішності, здібностей, особистісних якостей та ін.), компонент самосвідомості.

Самопрезентація — дії людини, спрямовані на пред'явлення власних якостей у суспільстві, самоподача.

Самореалізація – конструктивне виявлення та втілення людиною свого особистісного потенціалу, його розвиток та збагачення.

Сенситивний період – період підвищеної чутливості до тих чи інших впливів, до освоєння того чи іншого виду діяльності, які дитина проходить у своєму розвитку; чутливий, оптимально сприятливий до розвитку певних психічних функцій відрізків становлення особистості.

У

Учіння - один з основних видів діяльності, коли дії людини скеровуються свідомою метою засвоїти певні знання, навички, вміння, форми поведінки; коли суб'єкт діє заради засвоєння нового досвіду.

Установка — готовність особистості діяти певним чином.

Ф

Фаза психічного розвитку – одиниця поділу онтогенезу, що характеризується змінами лише певної сфери психіки.

Фактор психічного розвитку – вихідна обов'язкова детермінанта психічного розвитку людини, що має загальний характер для всіх індивідів. Вікова психологія оперує трьома базовими факторами психічного розвитку індивіда – біологічною основою, соціальним середовищем та активністю самої людини.

Фрустрація - психічний стан людини, що виражається в характерних переживаннях і поведінці, який викликано об'єктивно непереборними труднощами на шляху досягнення мети.

Х

Хобі-реакція підліткова – схильність підлітків переймати та розповсюджувати інтереси, захоплення ровесників, яка має поверховий та швидкоплинний характер.

Я

Я-образ – складовий компонент самосвідомості, що складається з уявлень та знань особистістю власних якостей та особливостей. Я-образ втілюється в Я-реальному (уявлення про себе теперішнього), Я-ідеальному (уявний образ втілення найкращих якостей в собі) та Я-динамічному (набір якостей, які людина прагне змінити чи набути найближчим часом).

КАРТА СПОСТЕРЕЖЕНЬ

П.І.Б. здобувача освіти _____

Група _____

№	Критерії спостереження	Не спостерігається	Іноді	Часто
1	<p>Навчальна діяльність:</p> <ul style="list-style-type: none"> • байдужість; • небажання вчитися; • низька успішність; • утруднення в освоєнні навчальних програм; • систематична успішність по одному або декількох предметах, • систематична успішність з практики 			
2	<p>Стосунки з однолітками.</p> <p><i>Стосунки з групою:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • ізоляція; • протиставлення себе колективу; • положення дезорганізатора; • положення ватажка мікрогрупи, що складає з «важких» учнів. <p><i>Стосунки з однолітками:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • жорстокий зі слабкими й молодшими; • зневажливе відношення до однолітків; • приналежність до тої або іншої молодіжної групи, субкультури 			
3	<p>Стосунки з дорослими.</p> <p><i>З педагогами:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • конфліктний характер взаємин з одним або декількома педагогами; • брутальність, хамство; • безтактність; • брехливість. <p><i>З батьками:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • контактний характер; • брехливість; • брутальність, хамство 			

4	<p>Проведення вільного часу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • залишив заняття в гуртку, секції, • студії; • в основному проводить вільний час не вдома(з друзями на вулиці); • курить; • заробляє собі на життя (офіційно чи ні) 			
5	<p>Ставлення до праці, професійна орієнтація.</p> <p><i>Професійне навчання:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • незнання своїх можливостей і здібностей; • професійна невизначеність; • нерозвиненість тих рис особистості, які необхідні для обраної професії <p>Ставлення до праці:</p> <ul style="list-style-type: none"> • негативне ставлення до роботи; • невиконання трудових обов'язків у ЗП(ПТ)О; • невиконання трудових обов'язків вдома; • несумлінне ставлення до праці 			
6	<p>Поведінка й вчинки. в ЗП(ПТ)О:</p> <ul style="list-style-type: none"> • прогули; • порушення дисципліни; • нецензурна лайка; • жаргонна мова; • псування державного майна; • зрив занять; • бійки. <p><i>У родині:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • втечі з будинку; • невиконання домашніх обов'язків; • неслухняність; • брехливість. <p><i>Протиправні вчинки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • бродяжництво; • жебрацтво; • азартні ігри; • уживання наркотиків; • проституція; • крадіжка; 			

	<ul style="list-style-type: none"> • вимагання; • псування майна; • нанесення тілесних ушкоджень (у результаті бійки) 			
--	--	--	--	--

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ОСВІТИ ЯК ВАЖКОВИХОВУВАНОВОГО

1. Неуспішність з навчальних дисциплін.
2. Систематичний пропуск уроків.
3. Відсутність поведінкових паттерні, що стосуються моральних, соціокультурних норм.
4. Створення дисгармонійної поведінкової й емоційної атмосфери в колективі учнів.
5. Вербальні й невербальні вияви агресії.
6. Наявність проблем у психологічному контексті:
 - відсутність конструктивних комунікативних навичок;
 - відсутність мотивації до навчання й особистісного росту;
 - відсутність навичок самостійного вирішення конфліктних ситуацій;
 - акцентуації;
 - неврози;
 - неврастенії;
 - «важковиховуваність» як індикатор внутрісімейних проблем;
 - відмовляється від допомоги фахівців за наявності проблемної ситуації.
7. Уживання алкоголю, тютюну, наркотиків.
8. Схильність до бродяжництва, вимагання.
9. Зв'язок зі злочинними угрупованнями.
10. Участь у розповсюдженні наркотичних речовин.
11. Помічений у сексуальному домаганні, насильстві.

**АНКЕТИ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ
ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ**

АНКЕТА СОЦІОНІКИ, САМОХАРАКТЕРИСТИКИ

1. Прізвище, ім'я _____
2. Чи задоволений ти сам собою? (так, ні.)
3. Як, на твою думку, ставляться до тебе в групі? _____

4. Якщо б тобі запропонували перейти в іншу групу, ти б погодився? (так, ні.)
5. Що ти над усе цінуєш у своєму характері? (Якщо можеш, вкажи) _____

6. Чи є у тебе недоліки в характері? Якщо так, то які? (Напиши, будь ласка.) _____

7. Чи думаєш ти позбутися недоліків?
(Так, ні, не замислювався.)
8. Хто твій улюблений педагог? _____
9. Які в тебе навчальні успіхи з предмета цього педагога?

10. Чи впевнений ти у своїх знаннях? (Так. Ні.)
11. Як ти їх оцінюєш: задовільні, хороші, відмінні (необхідне підкреслити).

12. Чи повною мірою в своїх можливостей ти навчаєшся? (Так, ні, не зовсім).
Якщо ні, то за яких умов ти б навчався добре? (Будь ласка,
напиши.)_____

Дякую за відповіді!

АНКЕТА ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ У ЗП(ПТ)О

1. Чи впливає твій настрій на взаємини з педагогами?
(Так. Ні. Частково. Важко відповісти.)
2. Чи можеш ти перерахувати теми бесід класних годин про норми й правила, культуру поведінки, що проводились у групі?
3. Чи були в тебе конфлікти з педагогами? Якщо так, будь ласка, їхню причину:

Нерозуміння вчителем здобувача освіти	Висока вимогливість вчителя до вчинків, поведінки здобувачів освіти
Незнання вчителем інтересів, прагнень учні	Відсутній контакт з учасниками освітнього процесу після занять
Вчитель припускається стосовно здобувачів освіти нетактовності, некоректності	Неоднакове (можливо, несправедливе) ставлення до суб'єктів освітнього процесу
Відсутність взаєморозуміння педагога з батьками	Несучасність поглядів, світогляду педагога
Педагог має своєрідну	Відсутність у педагога

манеру одягатися	терплячості до недоліків здобувачів освіти (роздратованість, голосна мова, знервованість тощо)
Припущення прикрості з мого боку	Не вмю сам вести бесіду стримано
Відчуваю несправедливість, надмірну критичність з боку педагога до мене	Маю схильність здійснювати вчинки швидко, не затримуючись їх осмисленням
Не вмю (не хочу) знайти спільну мову з педагогом	Втратив інтерес до навчання

4. Чи є серед оточуючих такі, кого ти б хотів би наслідувати? (Так. Ні. Важко відповісти.)

5. Що, на твій погляд, дозволяє людині відчувати себе рівною серед інших людей:

Уміння прислухатися до порад інших	Уміння розуміти інших людей
Поступливість	Ввічливість
Принциповість	Прагнення до пізнання
Уміння вчити і навчатися самому	Прагнення допомогти іншим
Доброта, сердечність	Готовність прийти на допомогу
Працелюбність	Самостійність
Мовчазність	Уміння ризикувати

Бажання успіху	Корисність
----------------	------------

Дякуємо за щирість!

ОПИТУВАЛЬНИК «ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ»

Мета: комплексне вивчення особистості здобувача освіти: його вподобань, ставлення до здорового способу життя, схильності до асоціальної поведінки, шкідливих звичок, упевненості в майбутньому.

Примітка. Опитувальник складається із 35 запитань. Для якіснішого аналізу всі запитання слід розділити на 4 блоки, які, залежно від поставленої мети, можна використовувати окремо:

- I блок — захоплення: 1, 2, 3, 4, 5;
- II блок — здоровий спосіб життя: 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14;
- III блок — правова свідомість і сприйняття: 9, 10, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29;
- IV блок — відчуття безпеки і сприйняття майбутнього: 15, 16, 17, 27, 31, 32, 33, 34, 35.

Інструкція. Щоб відповісти на кожне запитання, оберіть варіант, який найповніше відображає ваш спосіб життя.

1. Чим вам найбільше подобається займатися у вільний час?

- а) Читати книжки;
- б) дивитися телевізор;
- в) дивитися відео;
- г) зустрічатися з друзями;
- г) ходити в кіно;
- д) ходити на вистави, в театр;
- е) працювати на комп'ютері;
- є) займатися спортом;

ж) _____ інше

2. Які фільми вам до вподоби?

- а) Бойовики;
- б) трилери;
- в) детективи;
- г) комедії;
- г) мелодрами;
- д) класичні.

3. Які телепередачі вас найбільше цікавлять?

- а) Політичні огляди;
- б) спортивні програми;
- в) музичні програми;
- г) телесеріали;
- г) покази мод;
- д) еротичні шоу;
- е) кінофільми;
- є) телевізійні ігри.

4. Яка музика вам подобається найбільше?

- а) Класичний рок;
- б) важкий рок;
- в) поп-музика;
- г) джаз;
- г) рок;
- д) вітчизняна естрада;
- е) класична;
- є) авторська пісня.

5. Що зазвичай читаєте у вільний час (крім творів зі шкільної програми)?

- а) Поезію;
- б) науково-популярну літературу;
- в) детективи;

- г) фантастику;
- г) романи;
- д) пригодницьку літературу;
- е) газети (які?);
- є) журнали (які?);
- ж) читаю мало;
- з) узагалі не читаю.

6. Що таке, на ваш погляд, здоровий спосіб життя?

- а) Не вживати алкоголю;
- б) не палити;
- в) займатися спортом;
- г) правильне харчування;
- г) упорядковане статеве життя.

7. Чи вважаєте ви за необхідне для себе дотримуватися принципів здорового способу життя?

- а) Так;
- б) ні;
- в) частково;
- г) ця проблема поки що не актуальна для мене.

8. Якби ви дізналися, що ваш товариш (подруга) вживає наркотики, ви б:

- а) негайно припинили з ним стосунки;
- б) продовжили дружити, не звертаючи уваги;
- в) постаралися б допомогти йому позбутися цієї звички;
- г) захотіли б теж спробувати наркотики;
- г) інше _____

9. Як ви ставитеся до рекету?

- а) Вважаю його необхідним елементом ринкової економіки;
- б) вважаю це явище неминучим злом;
- в) вважаю, що це один із небагатьох способів отримати гроші;

г) вважаю це явище ганебним;

г) якби була можливість, я б і сам зайнявся рекетом;

д) інше _____

10. Чи вважаєте ви проституцію прийнятним способом заробляти гроші?

а) Вважаю, що ця робота не гірша за інші;

б) ставлюся до цього з огидою;

в) можу заявити про себе в цьому бізнесі;

г) вважаю, що з цим потрібно боротися;

г) інше _____

11.3 якого віку, на вашу думку, можна розпочинати статеве життя?

а) з 11 років;

б) з 12 років;

в) з 13 років;

г) з 14 років;

г) з 15 років;

д) із 16 років;

е) із 17 років;

є) після 18 років.

12. Як ви ставитеся до проблеми ранньої вагітності?

а) засуджую;

б) вважаю це особистою справою кожного;

в) вважаю, що раніше, то краще;

г) інше _____

13. Якби ви дізналися, що ваша подруга збирається зробити аборт, ви б:

а) засудили її;

б) спробували відмовити;

в) підтримали морально;

г) вважали це особистою справою;

г) вважали, що аборт — справжнє вбивство;

д) інше _____

14. Наскільки ви обізнані щодо засобів безпечного сексу?

- а) Моїх знань цілком достатньо;
- б) знаю майже все;
- в) знаю дуже мало, хотів би знати більше;
- г) не знаю і не хочу знати;
- г) інше _____

15. Чого ви боїтеся понад усе в житті?

- а) Стати жертвою катастрофи (авіа-, авто-, залізничної тощо);
- б) стати наркоманом;
- в) захворіти на СНІД;
- г) стати інвалідом, прикутим до ліжка;
- Г) стати жертвою вуличних безчинств;
- д) втратити житло;
- е) піддатися нападу злочинців;
- є) збожеволіти;
- ж) _____ інше

16. Наскільки ви безпечно почуваетесь?

- а) Нічого та нікого не боюся;
- б) ніколи не стикався зі справжньою небезпекою;
- в) небезпечні ситуації виникали, але я їх долав;
- г) досить часто доводилося зустрічатися з небезпекою;
- г) у вечірній час вважаю за краще сидіти вдома;
- д) _____ інше

17. Чи хочете ви, щоб у вас була зброя?

- а) Газовий балончик;
- б) газовий револьвер;
- в) револьвер;
- г) холодна зброя (ніж, стилет тощо);
- г) інше _____

18. Як ви вважаєте, що утримує людей від порушення законів?

- а) Страх бути покараним;
- б) осуд близьких;
- в) осуд інших людей;
- г) совість;
- г) порушення закону шкодить іншим;
- д) інше _____

19.Що, на вашу думку, треба зробити для запобігання злочинності?

- а) Увести суворіші покарання;
- б) збільшити кількість правоохоронців;
- в) інше _____

20.Чи достатньо суворі закони в нашій державі?

- а) Так;
- б) ні.

21.Чому, на вашу думку, учні скоюють правопорушення?

- а) Вони не знають законів;
- б) їх змушує це робити життя;
- в) до цього їх спонукають погані природні схильності;
- г) під впливом інших.

22.Якої ви думки про людей, які порушують закони?

- а) Вони — звичайні люди;
- б) це погані люди;
- в) більшість із них — звичайні люди;
- г) більшість із них — погані люди.

23.Чи справедливі, на вашу думку, закони в нашій державі?

- а) Справедливі;
- б) несправедливі;
- в) більшість справедливих;
- г) більшість несправедливих;
- г) інше _____

24.Чи викликають у вас довіру працівники правоохоронних органів?

- а) Більшість викликає;
- б) більшість не викликає;
- в) усі викликають;
- г) усі не викликають.

25. У нашій державі з'явилися заможні (багаті) люди. Як, на вашу думку, вони розбагатіли?

- а) Чесним шляхом;
- б) нечесним шляхом;
- в) більшість — чесним шляхом;
- г) більшість — нечесним шляхом;
- г) інше _____

26. Нашою країною керують чесні й достойні люди?

- а) Так;
- б) ні;
- в) більшість із них — чесні й достойні люди;
- г) менше з них — чесні й достойні люди.

27. Як ви вважаєте, вас чекає щасливе та радісне майбутнє?

- а) Так;
- б) ні;
- в) радше, так;
- г) радше, ні.

28. Із чим ви пов'яжете свій життєвий успіх?

- а) Із чесною працею;
- б) з допомогою інших;
- в) інше _____

29. Щоб досягти успіху в житті, потрібно:

- а) щоб була освіта;
- б) щоб були зв'язки та підтримка;
- в) щасливий випадок;
- г) бути висококваліфікованим фахівцем;

г) інше _____

30. Чи викликають у вас повагу представники старшого покоління?

а) Вони прожили життя марно;

б) їхнє життя було нецікавим;

в) я заздрю їм;

г) я співчуваю їм;

г) я поважаю їх;

д) я не поважаю їх;

е) інше _____

31. Як ви ставитеся до життя, що вирує навколо?

а) Я задоволений ним;

б) я не задоволений ним;

в) воно здається мені добре організованим;

г) переважно воно не задовольняє мене.

32. Ви почуваетесь:

а) людиною щасливою;

б) людиною нещасливою;

в) радше, щасливою;

г) радше, нещасливою.

33. Якби була можливість вибору, в якому навчальному закладі ви хотіли б навчатися?

а) Там, де навчаюся сьогодні;

б) у звичайній середній школі, але не в тій, де тепер;

в) у гімназії;

г) у ліцеї;

г) хотів би навчатися індивідуально, на курсах для опанування лише однією професією;

д) не навчався б узагалі.

34. Як ви вважаєте, чи достатньо добре готує вас ЗП(ПТ)О до майбутнього життя?

- а) Так, достатньо;
- б) недостатньо;
- в) вважаю, що наша освіта дуже далека від життя;
- г) інше _____

35. Що або хто підтримує вас у важку хвилину життя?

- а) Друзі;
- б) батьки;
- в) природа;
- г) релігія;
- г) мистецтво (*яке?*);
- д) захоплення (*яке?*);
- е) учителі;
- є) інше _____

АНКЕТИ ДЛЯ ОЦІНКИ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ НА ДОСЯГНЕННЯ

Пропонуємо вашій увазі вислови, відповіді на які допоможуть класному керівникові (педагогічному працівникові) краще дізнатися про деякі ваші особливості, пов'язані з виробленням плану самовиховання. Необхідно обвести кружечком цифру тієї відповіді, яка більше за інші відповідає вашій думці.

Відповідайте, будь ласка, на кожний вислів, обираючи тільки одну з готових відповідей. Пам'ятайте, що відповідей хороших і поганих не буває. Під час заповнення анкети намагайтеся бути щирим і самокритичним. Цифри, поставлені після кожного вислову, означають таке:

- 1 – Цілком правильно.
- 2 – Правильно.
- 3 – Швидше правильно, ніж неправильно.
- 4 – Важко сказати.
- 5 – Швидше неправильно, ніж правильно.
- 6 – Неправильно.
- 7 – Зовсім неправильно.

Чоловічий варіант

- 1. Я наполегливий у досягненні своєї мети.
1 2 3 4 5 6 7
- 2. У спілкуванні з однолітками дотримуюсь правила: нехай буде менше друзів, але кращих.
1 2 3 4 5 6 7
- 3. Я впевнений, що зможу працювати на повну силу цілий робочий день.
1 2 3 4 5 6 7
- 4. Краще поступитися перед думкою товаришів, ніж відстоювати свою.
1 2 3 4 5 6 7

5. Я готовий зробити багато, щоб досягти певного становища в суспільстві.

1 2 3 4 5 6 7

6. Свою правоту не варто доводити іншим.

1 2 3 4 5 6 7

7. Я звичайно не відкладаю на завтра ті справи, які можна зробити сьогодні.

1 2 3 4 5 6 7

8. Звичайно мені важко переконувати інших у правильності моїх поглядів.

1 2 3 4 5 6 7

9. Якщо я відчуваю свою правоту, обов'язково доводжу її іншим.

1 2 3 4 5 6 7

10. У спілкуванні з товаришами мені часто доводиться бути в центрі уваги.

1 2 3 4 5 6 7

11. Мене не можна назвати ініціативною людиною.

1 2 3 4 5 6 7

12. Я відчуваю в собі здатність вносити пожвавлення в будь-яку компанію.

1 2 3 4 5 6 7

13. Я готовий відстоювати свою думку до кінця.

1 2 3 4 5 6 7

14. Я завжди доводжу розпочату справу до кінця, до її цілковитого завершення.

1 2 3 4 5 6 7

Жіночий варіант.

1. Я наполеглива у досягненні своєї мети.

1 2 3 4 5 6 7

2. У спілкуванні з однолітками прагну, щоб було менше подруг, але кращих.

1 2 3 4 5 6 7

3. Впевнена, що зможу працювати на повну силу цілий робочий день.

1 2 3 4 5 6 7

4. Я частіше поступаюь перед думкою подруг, ніж відстоюю свою.

1 2 3 4 5 6 7

5. Мені хотілося б досягти значного становища у суспільстві.

1 2 3 4 5 6 7

6. Мені важко доводити свою правоту іншим.

1 2 3 4 5 6 7

7. Я звичайно не відкладаю на завтра ті справи, які можна зробити сьогодні.

1 2 3 4 5 6 7

8. Звичайно мені важко переконувати інших у правильності моєї точки зору.

1 2 3 4 5 6 7

9. Якщо я відчуваю свою правоту, обов'язково доводжу її іншим.

1 2 3 4 5 6 7

10. У спілкуванні з подругами мені часто доводиться бути в центрі уваги.

1 2 3 4 5 6 7

11. Мене не можна назвати ініціативною людиною.

1 2 3 4 5 6 7

12. Я відчуваю в собі здатність вносити позбавлення в будь-яку компанію.

1 2 3 4 5 6 7

13. Я готова відстоювати свою думку до кінця.

1 2 3 4 5 6 7

14. Я завжди доводжу розпочату справу до кінця, до її цілковитого завершення.

1 2 3 4 5 6 7

Для отримання оцінки рівня орієнтованості учня на досягнення бали, одержані за відповіді кожного анкетованого на 14 висловлювань, необхідно підсумувати. Через те, що є розбіжність у ключі і різна кількість балів, усі

відповіді на висловлювання з ключем “правильно” необхідно перекодувати. Для цього бали, що отримав респондент у цих завданнях, необхідно відняти від загальної кількості – від восьми. Наприклад, у вислові “Я наполегливий у досягненні своєї мети” у відповіді “Цілком правильно” треба обвести номер 1. Після віднімання від восьми за цю відповідь отримують $(8 - 1) = 7$ балів. Відповідно, за відповідь “Правильно” отримують $(8 - 2) = 6$ балів, а за відповідь “Важко сказати” – $(8 - 4) = 4$ бали; за відповідь “Зовсім неправильно” – $(8 - 7) = 1$ бал. Внаслідок такого перекодування найбільша сума балів за всі висловлювання буде в тих учнів, у яких орієнтація на досягнення виражена найбільш чітко, тобто отримана сума балів має яскраво виражений змістовний смисл.

Зрозуміло, що висока орієнтація учня на досягнення успіху певним чином впливає на якість його навчальної, трудової, громадської, спортивної діяльності. Але це відбувається за умови адекватної самооцінки, вміння порівнювати свої результати з результатами інших однолітків. На практиці нерідко виявляється, що безпідставне прагнення учня досягнути будь-якого успіху сприяє формуванню в нього демонстративності, невміння рахуватися з думкою інших однокласників. Через це в класному колективі можливі конфлікти.

**АНКЕТИ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ УСТАНОВОК
ОСОБИСТОСТІ**

АНКЕТА «МОЄ СТАВЛЕННЯ»

Моє ставлення до куріння:

1. Ніщо і ніхто не змусить мене спробувати цигарки
2. Думаю,я спробую хоча б один-два рази
3. Я вже спробував(ла),але зараз не вживаю
4. Я час від часу палю
5. Я часто вживаю і буду у майбутньому це робити

Моє ставлення до вживання алкоголю:

1. Ніщо і ніхто не змусить мене спробувати алкоголь
2. Думаю,я спробую хоча б один-два рази
3. Я вже спробував(ла),але зараз не вживаю
4. Я час від часу вживаю алкоголь
5. Я часто вживаю і буду у майбутньому це робити

Моє ставлення до наркотичних речовин:

1. ніщо і ніхто не змусить мене спробувати наркотики
2. думаю,я спробую хоча б один-два рази
- 3.я вже спробував(ла),але зараз не вживаю
- 4.я час від часу вживаю наркотичні речовини
- 5.я часто вживаю і буду у майбутньому це робити.

АНКЕТА «Скажімо курінню-Ні!»

1. Чому люди, на Вашу думку, стають курцями!»?

- а) стверджують власне «Я»
- б) під впливом друзів
- с) під впливом реклами;
- д) прагнуть здаватися дорослими
- е) хочуть сподобатись комусь

2. Якщо Вам запропонують цигарку, Ви:

	Так	Ні	Важко відповісти
-спробуєте, бо це модно			
-спробуєте, бо так роблять усі			
-завжди погоджуватиметеся на таку пропозицію			
- відмовитеся, бо куріння шкодить здоров'ю			
-відмовитеся, бо забороняють батьки			
-будете уникати зустрічі з тими, хто пропонує			

3. Якби Ви були батьками, чи дозволили б Ви своїм дітям курити?

- а) так
- б) ні
- с) важко відповісти.

4. Якщо «так», то з якого віку?

- а) 14 років
- б) 16 років
- с) 18 років-4%

5. У вашій сім'ї :

- а) не курить ніхто,
- б) курить батько
- с) курить мати
- д) курить обоє батьків.

АНКЕТА ВИЗНАЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ

Що, на Вашу думку, спонукає молодь до скоєння протиправних дій?

Поставте відповідний бал: 0 – не впливає, 10 – максимально вплив.

Можливі причини	Бал
вплив алкоголю та наркотиків	
низький рівень доходів сім'ї	
захист себе і близьких	
впевненість у безкарності	
солідарність з компанією	
розваги	
необхідність добути гроші	
відсутність інформації щодо кримінальних покарань за скоєний злочин	
суспільні та політичні процеси в державі	
помста батькам	
інше (допишіть)	

Як часто, на Вашу думку, неповнолітні на сьогодні вживають:

	не вживають	інколи	1-2 рази на тиждень	щоденно
цигарки				
алкогольні напої (в т.ч. пиво)				
наркотики (в т.ч. «легкі»)				

Чи отримуєте Ви у закладі освіти, в якому навчаєтеся, достатньо інформації про:

	достатньо	не достатньо	важко відповісти
шкідливість та наслідки вживання алкоголю			
шкідливість та наслідки вживання наркотиків			
наслідки скоєння злочину та настання кримінальної відповідальності за протиправні дії.			

Наскільки відповідає Вашим запитам і потребам рівень подання інформації в закладі освіти?				
	відповідає	частково відповідає	зовсім не відповідає	важко відповісти
Про шкідливість та наслідки вживання алкоголю				
Про шкідливість та наслідки вживання наркотиків				
Про наслідки скоєння злочину та настання				

кримінальної відповідальності за протиправні дії				
--	--	--	--	--

5. Чи спробували б ваші друзі наркотики, якби це не викликало залежності і про це ніхто не дізнався?

- а) так
- б) ні
- в) важко відповісти

6. Як ставиться, на вашу думку, більшість Ваших друзів до:

	ПОЗИТИВНО	НЕГАТИВНО	допустим о в окремих випадках	важко відповісти
крадіжок				
застосування фізичної сили проти іншої особи				
вживання спиртних напоїв				
вживання наркотичних та токсичних речовин				
азартних ігор				
проституції				
незаконного придбання та зберігання зброї				

7. Чи часто Ви переглядаєте фільм і телевізійні програми або граєте у комп'ютерні ігри, в яких демонструються військові дії, жорстокість і насильство?

- а) часто
- б) інколи

- в) рідко
- г) ніколи

8. Чи виникають у вашому колективі конфлікти між:

	так, часто	іноколи	майже ні, рідко	ні, ніколи	важко відповісти
учнями-учнями					
учнями-педагогами					
педагогами-батьками					

9. Чи навчають Вас у закладі освіти способам розв'язання конфліктів?

- а) так
- б) ні
- в) важко відповісти

ТРЕНІНГОВІ ВПРАВИ ДЛЯ ПОЧАТКУ АБО ЗАВЕРШЕННЯ ЗАНЯТЬ

Вправа "Струм"

Мета: зняття емоційних бар'єрів, згуртування групи.

Матеріали: не потрібні

Час: 5 хв.

Учасники стають у коло і беруться за руки. Ведучий (може обиратися на кожне заняття інша особа) висловлює привітання та побажання всім присутнім на сьогоднішньому занятті. Після цього ведучий потискає руку учаснику, який стоїть біля нього (напрям обирає сам), той, у свою чергу, передає потиск наступному учаснику і так далі, проходячи ланцюжком, потиск повертається до ведучого.

Таким чином група включена у спільну діяльність і легко налаштовується на подальшу групову діяльність на початку заняття.

Якщо вправа проводиться на завершення заняття, то тренер дякує усім за заняття і висловлює побажання.

Вправа «Австралійський дощ»

Мета: активізувати учасників, підготувати їх до наступних вправ.

Матеріали: не потрібні

Час: 10 хв.

Процедура проведення: Учасникам необхідно стати в коло.

Тренер: Чи знаєте ви, що таке австралійський дощ? Ні? Тоді давайте разом послухаємо, який він. Зараз по колу ланцюжком ви будете передавати мої рухи. Як тільки вони повернуться до мене, я передам наступні. Будьте уважні

- ✓ В Австралії здійснюється вітер (тренер тре в долоні)
- ✓ Починає крапати дощ. (клацання пальцями)
- ✓ Дощ посилюється (почергове плескання у долоні)

- ✓ *А ось град – справжня буря (тупіт ногами)*
- ✓ *Але що це буря стихає (плескання по стегнах)*
- ✓ *Дощ стихає (плескання долонями)*
- ✓ *Поодинокі краплі падають на землю (клацання пальцями)*
- ✓ *Тихий шелест вітру (потирання долонь)*
- ✓ *Сонце. (руки до гори. Усмішка)*

КОРЕКЦІЙНІ ВПРАВИ ЩО СПРИЯЮТЬ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Рухлива гра «Жучок»

Мета: діагностика ієрархії групових взаємин і рівня самооцінки; розвиток стриманості, самоконтролю.

Час: 8 хв.

Хід роботи:

Учасники вишикувалися, утворивши невелике півколо. У центрі, спиною до інших учасників, стоїть ведучий, обхопивши руками свої плечі і виставивши одну руку долонею в бік учасників. Хтось із групи торкається долоні ведучого, який повертається й намагається відгадати (за невербальними ознаками: міміка обличчя, рухи, жести тощо), хто доторкнувся до його руки. Якщо ведучий вгадав, той, хто торкався його руки, стає ведучим.

Ведучий звертає увагу групи і ведучого на невербальні ознаки, що можуть видати людину, яка доторкнулася до руки ведучого. Людина може бути надто напруженою або, навпаки, робити вигляд, що їй все байдуже.

Гра також допомагає діагностувати ієрархію групових взаємин і рівень самооцінки: так, лідери щоразу прагнуть доторкнутися до долоні ведучого; учасники з низькою самооцінкою торкаються до ведучого або надто рідко, або взагалі не торкаються. Гра також сприяє розвитку стриманості, виробленню самоконтролю в підлітків.

Вправа «Малюнок Я»

Мета: розширити уявлення про себе, самопізнання.

Час: 15 хв.

Матеріали: олівці чи фломастери, папір А4.

Хід роботи:

Взявши олівці або фломастери, учасники мають розміститися у будь-якому зручному для них місці у кімнаті. Бажано щоб учасники сиділи один від одного поодаль. На листку паперу учасникам пропонується намалювати себе у алегоричній формі (так, як вони собі себе уявляють). Для малювання учасникам дається 3 хвилини.

Інструкція учасникам: "Можете малювати усе, що хочете. Це може бути картина природи, натюрморт, абстракція, фантастичний світ, гостросюжетна ситуація, щось у стилі ребусу. Усе, з чим ви асоціюєте, порівнюєте, пов'язуєте, пояснюєте себе, свій життєвий стан, свою особистість.

Коли малюнки виконані, ведучий збирає і перекладає їх у випадковому порядку. Ведучий пропонує кожному учаснику, по черзі, вибравши малюнок представити його та спробувати охарактеризувати ту особистість, яка його намалювала. А також поділитися власними враженнями про цей малюнок. Автор малюнку може прокоментувати його, а також думку учасника на власний розсуд.

Питання:

1. Хто міг намалювати такий малюнок?
2. Якими якостями володіє ця людина?
3. Це впевнена у собі людина чи навпаки?
4. Коли висловлювалися на рахунок вашого малюнка, які почуття це викликали у вас?
5. Чи все висловлене про цей малюнок співпадає із вашими якостями?

Вправа "Комісійний магазин"

Мета: формування навичок самоаналізу, саморозуміння і самокритики; виявлення значущих особистісних якостей для спільної тренінгової роботи; поглиблення знань один про одного через розкриття якостей кожного учасника.

Час: 10 хв.

Хід роботи:

Пропонується пограти в комісійний магазин. Товари, які приймає продавець - це людські якості, наприклад: доброта, чуйність, відкритість. Учасники записують на картку риси свого характеру, як позитивні, так і негативні. Потім пропонується здійснити торг, в якому кожен з учасників може позбутися від якоїсь непотрібної якості, або її частини, і придбати щось необхідне. Наприклад, кому бракує для ефективного життя красномовства, і він може запропонувати за нього якусь частину свого спокою та рівноваги.

По закінченні завдання підводяться підсумки і **обговорюються** враження.

Вправа «Сенкан»

Мета: попрацювати із станом сором'язливості, використовуючи написання вірша.

Час: 5 хв.

Обладнання: аркуші паперу, ручки.

Тренер: Якщо в повсякденному житті, професійній діяльності в нас виникає стан, який нам не подобається, якого ми хочемо позбутися, то ми можемо з ним попрацювати, використовуючи написання вірша за даною формулою.

Техніка написання сенкана:

Перший рядок – одне слово, назва стану.

Другий рядок – два слова, опис, зокрема метафоричний, цього стану.

Третій рядок – три слова, дії, які ви зазвичай робите, потрапивши в цей стан.

Четвертий рядок – чотири слова, почуття, які виникають, коли ви зробили звичні дії.

П'ятий рядок – повторення першого рядка, назва стану.

Хід проведення: Згадайте той стан, у який ви іноді потрапляєте, він вам не подобається, тож ви хотіли б його позбутися чи навчитися його змінювати. Назвіть цей стан одним словом. Це слово і буде початком сенкана. Тепер ваше завдання: за поданою схемою, жорстоко дотримуючись її, скласти сенкан, у якому перший рядок – назва небажаного для вас стану.

Примітки: Тренер звертає увагу учасників на те, що написання літературного твору може бути або щирим, або ніяким. Сенкан – це літературна форма, що складається за жорсткою схемою, яка не змінюється. Складається з 11 слів, римувати заборонено. Прийменники й сполучники словами не вважаються.

Тренер повинен попередити учасників про те, що соматичні стани і хвороби не можуть бути назвою сенкана. Зазвичай під час його складання за правилами останній рядок не виходить. Слово-стан замінюється на щось інше, тобто змінюється початковий стан, якого автор сенкана хоче позбутися. Якщо цього не виходить, то тренер допомагає, жорстоко вимагаючи дотримання структури.

Приклад:

Депресія.

Віджятий лимон.

Дзвоню подрузі, плачу.

Мені легше, ясність, осмисленість.

Оптимізм.

Обговорення: Чому саме такий стан ви вибрали? Які ваші враження від написання сенкана? Які враження від прочитання вголос своїх переживань?

Тренер: Отже, змінюючи дію, здійснюючи щось нове, пробуючи різні варіанти, ми здатні змінити свій стан. Варто не сидіти склавши руки, а діяти! Завдяки вольовим зусиллям ми не можемо змінити свій стан, а дією – можемо.

Вправа «Мій дракон, мої недоліки».

Мета: вироблення вмінь аналізувати та виділяти негативні сторони своєї особистості та обирати шляхи боротьби з ними.

Час: 15 хв.

Хід роботи:

Ведучий розповідає учасникам про те, що в кожного є «свій дракон» - це наші недоліки, які заважають нам жити, але з якими ми примирюємось.

Учасникам пропонується намалювати «свого дракона» і назвати його в цілому і кожну голову окремо. Після виконання завдання учасники придумують історію про те, як вони переможуть своїх драконів. Бажаючі можуть об'єднуватись в групи і придумувати загальну історію, але і драконів, і героїв має бути стільки ж, скільки членів групи. Для написання історії відводиться 10 хвилин. Потім бажаючі розповідають або показують свої історії.

Вправа «Валіза»

Мета: дати кожному учаснику тренінгового заняття змогу отримати поради в доброзичливій атмосфері.

Час: 20 хв.

Обладнання: аркуші у вигляді валізи які мають дві колонки «+» і «-», ручка.

Тренер: уявіть що ви збираєтесь у далеку дорогу. Вам потрібно зібрати валізу. Валізу вам допоможуть скласти інші учасники групи, а ви будете записувати те, що вам порадять.

Хід проведення: Один з учасників сідає в центрі кола на стілець з аркушем і ручкою, а інші починають збирати йому в далеку дорогу «валізу». В цю «валізу» складають те, що, на думку групи, допоможе людині в житті й особистому зростанні. Але обов'язково вказується й те, що заважає людині, її негативні риси і те, над чим їй треба активно попрацювати.

Усі учасники називають характеристики того, хто сидить у центрі кола, а він записує їх на свій аркуш – у «валізу».

Виходить наступний учасник і процедура повторюється.

Примітка: для доброї «валізи» потрібно не менш ніж 5-7 характеристик – як позитивних, так і негативних. Тренер має стежити, щоб кількість негативних характеристик збігалася з кількістю позитивних, але краще, щоб позитивних було більше.

Обговорення: Чи легко було збирати валізу для інших? Чи сподобалось вам ваше наповнення валізи?

Вправа „Я пишаюсь...”

Мета: проаналізувати свої позитивні власно набуті риси характеру чи вміння. Підвести учасників до адекватної самооцінки.

Час виконання: 15 хвилин.

Опис вправи: 1. Запропонуйте кожній присутній людині за правилом добровільності структуровано по колу сказати про себе “Я пишаюся...” та назвати рису свого характеру або навичку, набуту свідомо.

2. Обговоріть труднощі, які виникли у групи під час проведення вправи. Чому потрібно виконувати цю вправу? В яких життєвих ситуаціях корисно виконувати цю вправу?

Рухавка «Калейдоскоп»

Мета: сприяти розвитку уміння взаємодії між учнями, згуртуванню колективу.

Форма: гра.

Хід вправи: вчитель розповідає про дитячу іграшку «Калейдоскоп», в якій комбінується безліч варіантів яскравих малюнків, і пропонує пограти в такий собі «живий калейдоскоп».

За командою учні мають дуже швидко збиратися в відповідні групи. Швидко знайдіть тих учасників, у яких:

- однаковий колір волосся,
- однаковий колір очей,
- у кого є брати,
- у кого є жовтий (зелений, синій, чорний тощо) колір в одязі,
- у кого гарний настрій.

На виконання кожної команди відводиться по 1 хв.

Мозковий штурм «Що таке здоров'я?» (10хв)

Мета: актуалізувати для учасників зміст теми, надати визначення здоров'я.

Хід вправи

Тренер нагадує, що промовляючи свої вітання один одному, ми бажали здоров'я, тобто чогось дуже важливого у нашому житті. Що ж таке здоров'я?

На фліп-чарті тренер записує думки всіх учасників про те, що таке, на їхню думку, здоров'я, з чим воно асоціюється. Потім, обов'язково зауваживши різноманітність і важливість всього сказаного учасниками, він пропонує на додаток визначення поняття здоров'я, сформульоване Всесвітньою організацією охорони здоров'я.

Здоров'я — це стан повного фізичного, духовного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних вад.

Вправа «Модель здоров'я» (30хв)

Мета: актуалізувати відчуття важливості, складності здоров'я та необхідності дбайливого і відповідального ставлення до нього; спрямувати подальшу роботу з осмислення учасниками ролі НР як фактора, який шкідливо впливає на здоров'я людини.

Хід вправи

Тренер пропонує учасникам поміркувати над імовірною моделлю здоров'я.

Для цього він об'єднує учасників у три підгрупи, кожній з яких дає завдання розробити модель здоров'я. Модель має відображати те, з чого, на думку учасників, складається здоров'я, без чого не можна уявити здорову людину.

Для створення моделей учасники можуть використовувати маркери, кольоровий папір, білий папір різного формату, клей, скотч, ножиці.

Увага!

Кожній підгрупі тренер пропонує обрати того, хто слідкуватиме за часом — «Хронометриста», того, хто фіксуватиме всі ідеї — «Секретаря», й того, хто буде презентувати роботу групи — «Спікера».

На створення моделей відводиться 10—15 хв. Потім кожна з підгруп презентує свою роботу, на презентацію — по 2 хв. Після презентації тренер пропонує всім уявити собі шкідливі, руйнівні для здоров'я фактори.

Фактор — причина; сила, що впливає.

Наступне завдання — ті ж підгрупи за 3 хв демонструють на створених моделях дію цих руйнівних факторів.

Ця робота також презентується (по 1 хв), потім проводиться обговорення за питаннями:

- що ви відчували, коли створювали модель здоров'я?
- що відчували, коли руйнували, а що, коли модель була зруйнованою?
- чи можна відновити те, що вже зруйновано?
- чи буде відновлене таким, як раніше?
- що легше — запобігти руйнуванню чи відновити зруйноване?

Увага!

Тренер повинен із повагою приймати висловлювання учасників щодо почуттів, які викликало виконання вправи. Всі вони реально існують у нашому ставленні до здоров'я (наприклад, азарт під час руйнування моделей), і наявність протилежно спрямованих ставлень і почуттів є складовою частиною проблеми збереження і відповідального ставлення до здоров'я. Учасники не повинні відчувати себе «поганими» за те, що вони відчувають «не ті» почуття.

Обов'язковий висновок після вправи: зруйнувати значно легше, ніж створити. Дуже важливо зберегти те, що маємо. А також такий: в нас закладено дуалістичне ставлення до свого здоров'я — і лише від нас залежить, що ми оберемо — шлях до здоров'я чи, навпаки, шлях від здоров'я.

Вправа "Ключі" (за К.Фопелем).

Мета: розвиток символічного мислення, усвідомлення та відмова від непотрібних уявлень, ілюзій, виявлення і "схвалення" нових перспектив.

Тренер демонструє учасникам зв'язку ключів, що символічно виражає можливості щось відкрити або, навпаки, закрити для себе. Завдання: той з учасників, хто захоче розказати про свою мету, триматиме її в руках. Він може вирішити, який ключ і з якої причини якнайбільше підходить для його конкретної мети, а також, з чим саме пов'язана його мета: чи доведеться йому щось "відкривати", чи, навпаки, "замикати". Після того, як учасник розкаже про свою мету, він передає зв'язку наступному.

КОРЕКЦІЙНІ ВПРАВИ ЩО СПРИЯЮТЬ ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННЮ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ

Гра-розминка "Емоції та ситуації".

Мета: активізувати учасників до роботи у групі, розвивати навички контролю за емоціями у професійній діяльності.

Учасники стають у коло.

Тренер: " Зараз кожен з вас може назвати одну емоцію або почуття і запам'ятає, що він сказав. Я починаю: "Спокій".

Коли всі назвали по одній емоції, тренер продовжує вправу:

Тренер. "А тепер кожен називає ситуацію професійної діяльності і кидає м'яч іншому учасникові, пропонуючи продовжити речення, назвавши свою емоцію".

Гру закінчено, коли м'яч побував у кожного з учасників.

Узагальнення результатів гри: Які ситуації сприяють виникненню певних емоцій, як уникати (не допускати) окремих педагогічних ситуацій, що негативно впливають на вчителя.

Вправа "Людина на своєму місці" (за З.Ю.Смагіною).

Мета: самостійний аналіз плюсів і мінусів у студентських і професійних ролях.

Учасники об'єднуються у дві команди. Перша команда представляє студентів, друга – фахівців (отримують листи формату А4). Завдання: команда студентів малює картину за темою "Чудова пора студентства", а команда професіоналів – "Чудова пора професійної зрілості". Потім кожна команда на своєму аркуші перераховує 6 атрибутів студентства і 6 атрибутів професійної зрілості. Найважливіший атрибут група виділяє (підкреслює). Через 15-20 хвилин роботи команди обмінюються аркушами. На протилежній стороні аркуша "студенти" і "професіонали" малюють 6 мінусів вказаного вікового періоду і найважливіші з них виділяють (підкреслюють). Далі команди

представляють свої малюнки і презентують соціальні ролі. Тренер ставить запитання про те, в якому віці кожен з учасників бажає відмовитися від плюсів студентства, набути ролі професіонала, а також пропонує студентам визначити власні особливості, які дозволять їм досягти успішної професійної зрілості. Кожен учасник на своєму індивідуальному аркуші (або у зошиті) пише вік, в якому, на його думку, плюси студентства відчуватимуться менше, пояснює, чому він так вважає, і перераховує наявність необхідних професійно важливих якостей. Потім кожен по колу зачитує свої думки. Тренер, підбиваючи підсумки, визначає, що саме учасниками гри визначено як найпривабливіше у період студентства і що – у періоді професійної зрілості, а також звертає увагу на те, який вік і які якості учасники групи визначали найчастіше.

Процес навчання (за К.Фопелем).

Мета: проаналізувати процес здобуття знань, упорядкувати власні думки, допомагаючи собі рухатися далі.

Учасникам пропонується зіставити три різні аспекти своїх знань: те, що вони дізналися про педагогічну діяльність від інших, що вони дізналися на основі власного досвіду і те, що ще хотіли б для себе з'ясувати.

Завдання: взяти чистий аркуш паперу, розділити його на чотири рівні частини, провівши вертикальну і горизонтальні лінії. У першій потрібно коротко написати та відтворити у символічній формі, чому їх навчили інші в педагогічній діяльності. Яке ставлення до практичної діяльності закладається у процесі навчання? Яке уявлення про педагогіку отримано від інших людей?

У другому прямокутнику проводиться короткий запис і робиться символічне зображення про те, чому навчилися самостійно. Що засвоїли учасники на основі власного життєвого і професійного досвіду? Що вони прочитали, про що довідалися, спостерігаючи за собою та іншими?

У третьому прямокутнику стисло записується і символічно зображається, що ще залишається невідомим, що бажають вивчити, зрозуміти, дізнатися, з

чим пов'язані очікування, тобто позначається перспектива подальшого розвитку знань.

Четвертий прямокутник залишають порожнім. У нього можна внести ідеї, спостереження, плани і проекти, які виникнуть у ході роботи з трьома першими розділами, або у процесі їх зіставлення і роздумів з цього приводу.

Вправа "Підвищення професіоналізму".

Мета: самоаналіз рівня професіоналізму і формування мотивації (бажання) його розвитку.

I етап. Тренер розпитує учасників: якого рівня професіоналізму вони досягли у процесі професійної підготовки? Прихильники кожного рівня підраховуються за піднятими руками. Результати фіксуються у вигляді наступної схеми:

Рівень професіоналізму, у %	Кількість осіб
25	
50	
75	
99,9	

Обговорення результатів. Запитання для обговорення: чи задоволені ви рівнем свого професіоналізму? Чи вважаєте його достатнім? Чи можуть ваші клієнти бути задоволені наявним рівнем вашого професіоналізму? Які головні перешкоди на шляху підвищення професіоналізму? Що ми можемо зробити для підвищення професіоналізму та якості послуг? Обговоріть з учасниками групи, які способи підвищення професіоналізму вони використовують. Чи знайомі ці засоби всім учасникам?

II етап. Сформувати невеликі групи для мозкового штурму для виявлення способів підвищення професіоналізму і зростання якості пропонованих послуг.

Робота у групах: визначення способів удосконалення професіоналізму та підвищення якості пропонованих послуг.

Вправа "Витрачаємо гроші на справу".

Мета: надати можливість кожному члену групи помріяти про реалізацію професійної мети без фінансових обмежень.

Тренер повідомляє групі, що якийсь невідомий меценат дав валізу, повну грошей, для того, щоб учасники могли витратити їх на свій професійний розвиток і реалізацію професійної мети. В сумці знаходиться 1 000 000 гривень із запискою, що немає ніяких обмежень, окрім одного – всі гроші повинні бути витрачені для досягнення професійної мети (на справу і себе, здатного її здійснити). Іншими словами, не повинно бути ніяких подорожей на Гавайї та чогось подібного. Завдання: кожен учасник пише на аркуші свої бажання, які можливо здійснити за наявності такої суми грошей. Далі тренер формує групи з 3 осіб і доручає їм написати "Лист бажань" про необхідні витрати. Потім кожному групі просять оповістити результати.

Обговорення результатів. Хто змінив свої власні думки після того, як порадився зі своєю командою? Чи був груповий лист пропозицій кращим, ніж індивідуальні бажання? Чому? Якщо ваша пропозиція дійсно дуже важлива, як можна переконати в цьому інших?

Вправа "Пастки-капкани" (за Н.З.Пряжниковим).

Мета: сприяти підвищенню рівня усвідомлення можливих перешкод на шляху до професійної мети і уявлення про способи подолання цих перешкод.

Завдання: кожен учасник визначає реальні труднощі на шляху до професійної мети. Особлива увага звертається на те, що ускладнення можуть бути як зовнішніми (виникають під час взаємодії з іншими людьми або якихось

обставин), так і внутрішніми – (притаманні самій людині). Виділяючи такі труднощі, кожен обов'язково повинен подумати і про те, як подолати їх.

Після цього кожен почергово називає одну перешкоду-пастку, адресуючи її за циклічним принципом учасникові, що сидить через двох людей від нього. Той має сказати, як можна було б цю перешкоду подолати. Учасник, що назвав дану перешкоду, також повинен буде сказати, як можна було б її подолати (на його думку).

Ведучий за допомогою решти учасників визначає, чий варіант подолання труднощів виявився більш оптимальним, цікавим і реалістичним.

Обговорення результатів. Які труднощі вже зустрічалися на професійному шляху? Як вони долалися? Обмін досвідом.

Вправа "Один для одного" (за В.Ю.Бабайцевою).

Мета: формування уявлень про те, в яких умовах та чим можуть бути корисними кожному учаснику інші члени групи.

Кожен учасник аналізує всіх членів групи, відзначаючи, за яких обставин у професійних ситуаціях може бути йому корисним однокурсник.

Обговорення результатів: "Що нового про себе я дізнався?", формулювання відповіді на запитання: "За яких умов я стану в нагоді іншим?".

Вправа "Прототипи" (за К. Фопелем).

Мета: з'ясування ціннісних орієнтацій в роботі, позицій відношення до професіоналів для вироблення власного професійного стилю.

Тренер пропонує учасникам проаналізувати досвід свого професійного життя (навчання), особливо – спілкування з людьми, які здавалися гідними пошани і наслідування, служили свого роду ідеалом. Для цього учасникам варто пригадати своє професійне життя, можливо навіть починаючи зі школи. Записати імена тих, хто на тому або іншому відрізку професійного розвитку був для кожного прикладом і зразком для наслідування.

Учасники зазначають, скільки їм у цей час було років, що в цій людині було для них важливим. Також вказують, чи перейняли вони у неї якісь якості, прийоми, тип поведінки тощо, що і тепер допомагає їм у професійній діяльності. Потім варто поміркувати, хто є для кожного професійним зразком у даний час, чому вони навчилися або хотіли б навчитися у цієї людини.

На цьому етапі роботи ведучий групи бере участь у вправі нарівні зі всіма. Після загального обговорення записів вправа продовжується. Кожен учасник сідає перед групою, ведучий робить це першим, вся решта учасників висловлюється, який професійний стиль, на їхню думку, є найбільш прийнятним для нього і буде ефективним у його зростанні. Члени групи вислуховують думки інших, підтверджують або спростовують усі припущення.

Можливий варіант: кожен учасник, що сидить перед групою, починаючи з ведучого, виражає уявлення про найбільш відповідний для нього стиль професійної діяльності. Учасники встановлюють зворотний зв'язок, підтверджуючи, схвалюючи, спростовуючи або коригуючи уявлення, що прозвучали.

Вправа "Мій професійний портрет у променях сонця" (за А.М.Пирхожаном).

Кожному учаснику потрібно поміркувати, чому він заслуговує професійної поваги. Потім необхідно намалювати сонце, в центрі сонячного кола потрібно написати своє ім'я або намалювати свій портрет (можна вклеїти фото), а вздовж промінчиків написати всі свої професійні достоїнства, все хороше, що студент може повідомити про себе у професійному плані.

Умова: необхідно, щоб променів було якомога більше.

Вправа "Хочу, можу, повинен – і це Я!"

Мета: розвивати самосприйняття та основи управління собою.

Кожен учасник отримує завдання – обійти кімнату за периметром. На перший крок він повинен робити заяву: "Я хочу", на другій – "Я можу", на

третій – "Я повинен", на четвертий – самохарактеристику. Далі продовжує в тому ж порядку, поки не обійде всю кімнату.

Закінчивши, сідає на місце і спостерігає за іншим учасником. Вправа завершена, коли всі учасники обійдуть кімнату.

Обговорення результатів заняття: обмін враженнями з приводу того, що відбулося.